

**T.C.
KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI**

24 NİSAN 1915 İSTANBUL'DA ERMENİ TUTUKLAMALARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

POLAT UMURBEK

**TEZ YÖNETİCİSİ
DOÇ. DR. SELÇUK URAL**

KARS 2011

T.C.
KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Polat UMURBEK tarafından hazırlanan “24 Nisan 1915 İstanbul’da Ermeni Tutuklamaları” konulu bu çalışması jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı\ Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans tezi olarak oy birliği ile kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesinin Ünvanı, Adı ve Soyadı

İmza

Doç. Dr. Selçuk URAL (Danışman)
Y. Doç. Dr. Mustafa ÖZDEMİR
Y. Doç. Dr. Nebahat ORAN ARSLAN

Bu tez Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü Yönetim Kurulunun
...../...../.....2011..... tarih ve/...../..... sayılı kararı ile
onaylanmıştır.

UYGUNDUR

.....
Doç. Dr. Selçuk URAL
Sosyal Bilimler Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT	II
ÖNSÖZ	III
KISALTMALAR	IV
GİRİŞ.....	1-11

I. BÖLÜM

ERMENİ SORUNU'NU TETİKLEYEN FAKTÖRLER VE AYAKLANMALAR

1.1. Ermeni Sorunu'nda Avrupa Devletlerinin Rolü.....	12
1.1.1. Fransa ve Ermeni Sorunu.....	13
1.1.2. Rusya ve Ermeni Sorunu	15
1.1.3. İngiltere ve Ermeni Sorunu.....	16
1.1.4. ABD ve Ermeni Sorunu	18
1.2. Misyonerlik Faaliyetleri.....	19
1.3. Din Faktörü ve Ermeni Kilisesi.....	20
1.4. Milliyetçilik Hareketleri	21
1.5.Ermeni Cemiyetleri	22
1.5.1.İlk Ermeni Partisi: Armanekan	23
1.5.2. Hınçak Partisi.....	24

5.3. Taşnak Partisi.....	25
6. İlk Karışıklıklar (1890-1905).....	26

II. BÖLÜM

İTTİHAT TERAKKİ CEMİYETİ VE ERMENİLER

2.1. 1902 Jön Türk Kongresine Kadar İttihat Terakki ve Ermeni ilişkileri	31
2.2. 1902 Jön Türk Kongresi ve Ermeni Komiteleri	33
2.3. 1907 Jön Türk Kongresi ve Ermeni Komiteleri	35
2.4. II. Meşrutiyet Döneminde İttihat Terakki ve Ermeniler.....	37

III. BÖLÜM

I. DÜNYA SAVAŞI'NDA TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİ

3.1. Ermeni Olayları	49
3.2. Osmanlı Devleti'nin Aldığı Önlemler	51
3.3. 1915 Tutuklamaları	54
3.4. Tehcir	71
SONUÇ	83
KAYNAKLAR.....	87
EKLER	95
ÖZGEÇMİŞ	105

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

24 Nisan 1915 İstanbul'da Ermeni Tutuklamaları

Polat UMURBEK

Danışman: Doç. Dr. Selçuk URAL

Eylül 2011- IV+105 Sayfa

Bu çalışma, tarih boyunca Türk-Ermeni ilişkileri, bu ilişkilerin gelişimi ve 24 Nisan İstanbul tutuklamalarını içermektedir. Araştırmada, Osmanlı Devleti içerisinde yüzyıllarca refah içinde yaşamış ve Millet-i Sadıka olarak adlandırılan Ermenilerin, 1878 Osmanlı-Rus savaşından sonra Ermenilerin takındığı tavır ve bunu takip eden ayaklanmaları işlenmiştir. Milliyetçilik akımı, çıkarları çatışan büyük devletlerin ve kilisenin etkisiyle bir siyasallaşma sürecine giren Ermenilerin kurduğu örgütler ve bu örgütlerin faaliyetleri ele alınmıştır. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kurulmaya başlanan bu Ermeni terör örgütlerinin kuruluşundan itibaren geçirdikleri siyasî, ideolojik ve yapısal değişimler tarihsel süreç içerisinde ortaya konmuş ve yabancı devletlerin bu örgütlere bakış açıları ve destekleri de incelenmiştir.

Ermeni örgütlerinin terörist faaliyetleri ve ayaklanmaları karşısında Osmanlı Devletinin aldığı önlemlerin işlendiği bu çalışmada, Ermeni ayaklanmalarının zorunlu bir sonucu olan 24 Nisanda İstanbul'da yapılan tutuklamalar belgeler ışığında incelenmiştir. Ermenilerin "soykırım günü" olarak adlandırdıkları, binlerce Ermeni'nin öldürüldüğünü iddia ettiği 24 Nisanın aslı ve önemi Osmanlı resmi belgeleriyle ortaya konmuştur. Bu resmi belgeler ışığında elde edilen sonuç ise 24 Nisan 1915 tarihinde İstanbul'da 235 Ermeni komitecisinin tutuklandığı, bunların bir kısmının kısa süre sonra affedildiği ve hiçbir çatışma veya ölüm olayının yaşanmadığıdır.

ABSTRACT

MASTER THESIS

April 24 1915 in İstanbul the Armenian Arrests

Polat UMURBEK

Supervisor : Doç. Dr. Selçuk URAL

September 2011, IV+105 Pages

This thesis contains relationships between Turks and Armanians , the development of these relationships throughout the history and arrests which take place in 24th April in Istanbul. The Armanians who had lived in the dominance of Ottoman Empire in peace for years, and named as Millet-i Sadıka , assumed manner and following rebellion of them , after the war between Ottoman and Russians in 1878 is discussed in the research. Groups, which are established by Armanians who get into the political process, and the activities of these groups, because of the effect of church , powerful countries whose benefits are conflicted with one another, and Nationalism. Political , ideological and structural changes which these Armanian terror groups had by the second half of the 19th, are discussed throughout historical process, and the point of views and the supports of foreign countries for these groups are also searched in the thesis.

In this work, in which the measures taken for the rebellions and terrorist activities of Armanian groups are discussed , the arrest which take place in Istanbul in 24th of April which is the compulsory result of Armanians rebellion , is searched in the light of the documents. The truth and importance of 24th of April which is called by Armanians as “genocide” and claim that thousands of Armanians were killed, is brought up with Ottoman Empire’s official documents. Thanks to the these official documents , the result is that 235 Armanian officers were put under arrest in Istanbul on 24th of April in 1915, and some of them were forgiven soon after , and there was no evidence of clash or death.

ÖNSÖZ

Ermeni sorunu, Ortaya Çıktığından bu güne kadar birçok safhalardan geçmiş ve uluslararası kamuoyunda Türkiye'nin Politikalarında Önemli bir yer işgal etmiştir.

Bu süreç'te sorunun dünya kamuoyuna taşınmasından fayda uman Ermenilerin her seferinde elleri boş kalmış ve çabalarının sonuçlarını hep büyük Devletler toplamışlardır. Sorunun takip ettiği seyir göz önüne alındığında bu durum daha iyi bir şekilde müşahade edilebilir. Türk tarafı her türlü yola başvurarak sorundaki haklılığını ortaya koysa da büyük güçlerin Kafkasya ve Orta Doğu politikasının geleceği için Çarpıtılmış ve Tarihi gerçeklikten uzak Ermeni Tezlerinin'de kabul görülmesi çalışmalarına devam etmektedirler. Bu düşüncelere rağmen Türk ilim adamları Ermeni sorunu üzerine akademik çalışmalara devam etmek zorundadır.

Bu çalışmamın giriş kısmında Tarihi süreç içerisinde Türk Ermeni ilişkilerine, Osmanlı Devletinde Sosyal hayatta Ermenilerin yeri, Osmanlı-Rus savaşı sonucunda İmzalanan Ayastefanos ve Berlin Antlaşmalarının iki Millet arasında meydana getirdiği değişim, Birinci bölümde Ermeni ayaklanmaları ve bu ayaklanmalarda etkili olan faktörler, dış güçlerin kendi çıkarları uğruna bu sorunu uluslararası boyuta taşınması, 1890'lı yıllarda Ermeni ayaklanmalarına, İkinci bölümde, İkinci Meşrutiyet sürecinde Ermeniler ve İttihatçılar ile olan ilişkilerine, Üçüncü bölümde ise I. Dünya savaşı başlarında Ermeni olayları ve Osmanlı Devletinin aldığı Önlemlere, 24 Nisan 1915 hadisesine ve ardından da Tehcir'e yer verilmiştir.

Çalışmam esnasında desteğini esirgemeyen, değerli hocam Doç. Dr. Selçuk URAL'a ve diğerlerine teşekkür ederim.

KARS 2011

Polat UMURBEK

KISALTMALAR

ASAM	: Avrasya Stratejik Arařtırmalar Merkezi
Bkz	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C	: Cilt
Çev	: Çeviri
DH	: Dâhiliye
Ks	: Kısım
No	: Numara
OTAM	: Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi
PRO	: Public Record Office (İngiliz Arşivi)
s	: Sayfa
S	: Sayı
ŞFR	: Şifre
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Vb	: Ve Benzeri
Vs	: Vesaire
Yay	:Yay

GİRİŞ

SELÇUKLU'DAN 1878'E KADAR TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİ

Türklerle Ermeniler gerek Selçuklu Devleti gerekse Osmanlı Devleti dönemlerinde yaklaşık 850 yıl önemli bir problem olmadan birlikte yaşadılar ve aynı devletleri paylaştılar.

Ermenilerin Selçuklu ve Osmanlı'nın güçlü olduğu dönemlerde barış içinde varlıklarını sürdürdüğü tarihi bir gerçekliktir. Samiha Ayverdi, Türkiye'nin Ermeni Meselesi adlı kitabında İbni Bibi'den aldığı bir alıntıyla şöyle der: *“Sulh akdolunur olunmaz Selçuklu hükümdarları tarafından yolların açılması ve münakalatın serbestliğin temini hususunda hudut ümerasına (komutanlarına) emirler gidiyordu. Kendi idare sahalarındaki Ermenilerin iktisadi hayatlarının bozulmaması için Selçuklu hükümdarları, tüccarların çalınan mallarını mutlaka tazmin ediyorlar ve kendi memleketlerinde ölen tacirlerin bütün metrukâtını (mirasını) tamamen mirasçularına bırakıyorlardı.”* Selçuklu Türkleri ile Ermenilerin münasebetlerini kuvvetlendiren sebeplerden biri de Selçukluların bu dürüst, iktisadi siyaseti idi. VII ve VIII. asırlarda, Türk siyasi hâkimiyeti altında yaşamakla beraber, Türklerle münasebetleri nispeten mahdut olan Ermeniler kendi iktisadi menfaatlerini daha iyi temin maksadıyla bu münasebetleri ilerlettiler ve din müstesna olmak üzere diğer hususlarda adeta Türk harsını benimsediler. Türk idaresi onların dini hürriyetini ve iktisadi inkişaflarını temin ediyordu. Aynı kaynak, Ubiçini'den aldığı alıntıyı şöyle aktarır: *“Hürriyet-i vicdana gelince Türkiye'de hakim olan din diğer dinler hakkında devletlerde ender görülen bir müsamaha göstermektedir”*. Yine Romanyalı profesör N. Iorga da on sekizinci asır sonlarında Polonyalı seyyah Mikoscha'nın *“Türkler tarafından Ermenilere başka bir millete ibraz edilen derecenin çok üstünde hürmet ve saygı gösterilmektedir. Ermeniler aynı zamanda Rumlardan ziyade Türkler tarafından verilmiş mezhep hürriyetine maliktirler.”* Dediğini naklediyor.¹

Osmanlı Ermenileri, Osmanlı hudutları içerisinde sakin bir hayat sürüyorlar, ticaret ve sanayi ile meşgul oluyorlar, askerlikten muaf olmaları sebebiyle de içtimai

¹ Samiha AYVERDİ, **Türkiye'nin Ermeni Meselesi**, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2005, s. 12

ve mali vaziyetleri daha ziyade inkişaf ediyor, nüfusları gittikçe artıyordu. Bu durumu tarihi kaynaklar açık bir şekilde ispatlar. Ermeni toplumu, Osmanlı Devleti'nin kuruluşun itibaren Müslümanlarla birlikte yakın bir şekilde yaşamışlardır. Ermeni cemaati, Osmanlı Devleti'ni meydana getiren topluluklar içerisinde "Millet-i sâdika" unvanını kazanmış bir toplumdur. Asırlarca Müslümanlarla aynı kültür potası içerisinde yaşamışlardır. Bu dönemde aynı köy ve şehirde yaşayan Türklerle Ermeniler birbirlerini seven, en çok kaynaşan ve birbirlerine en çok güvenen unsurlar olmuşlardır. Ermeniler arasında Türkçe bilmeyen, evinde Türkçe konuşmayan Türk adet ve geleneklerini benimsemeyen Ermeni ailesi hemen hemen yok gibiydi. Ermenice bilmeyen Ermenilerin sayısı oldukça fazlaydı. Birçok Ermenice gazete ve kitap Ermeni alfabesiyle Türkçe neşrediliyordu. Okullarında kendi arzuları ile Türkçe eğitim görüyorlardı. Sultan II. Mahmut, 27 Şubat 1830'da Ermeni Katoliklerini bir cemaat olarak kabul ederek Hogopos Çukuryan adlı bir papazı Ermeni Katolik Patriği tayin etmiştir. 1850'de Protestanlığı benimseyen Ermenilere Türk hükümdarı tarafından verilen ferman ile bir reis intihabı hakkı tanınmıştır. Ayrıca 1839 Tanzimat- Hayriye ve 1856 Islahat Fermanı ile Osmanlı tebaası Türk milleti ile bir bütün olarak kabul edilmiştir. Tanzimat-ı Hayriye, Ermenilerin siyasete de inkişafını sağlamıştır.²

Fransa'nın Napoleon Bonaparte'nin komutasında 1798'de Mısır'a asker çıkarmasının ardından Cezzar Ahmet Paşa'nın savunduğu Akka'da başarısızlığa uğraması onu İstanbul'daki elçisinden Osmanlı devletinde yaşayan Katolik Ermenilerin kendileri lehine isyan edip etmeyeceklerini sorup öğrenmeye sevk etmiştir. Bu soru karşılığında aldığı cevap Osmanlı ülkesinde yaşayan Ermenilerin devletlerine sadık oldukları ve isyan etmeyecekleri şeklinde olmuştur. Bunun ardından 1804 yılındaki Sırp ve daha sonra 1821'deki Yunan isyanı sırasında Ermeni patrikleri Bogos ve Kirkoryan Ermeni halkına sakin olmalarını telkin etmiştir. Bu ise kendilerine "Tebaa-ı Sadika" unvanının verilmesini sağlamış olsa gerektir.³

² AYVERDİ, **Türkiye'nin Ermeni Meselesi**, s.24

³ Mustafa AYDIN, "*Osmanlı Döneminde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı ve İlk Safhaları (1800-1878)*", **Çeşitli Yönlerden Türk-Ermeni İlişkileri**, (Ed. Şafak Ural-Kazım Yetiş-Feridun Emecen), İstanbul Üniversitesi, 2006, s. 39-49.

Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti'nin güçlü olduğu dönemlerde, vatan coğrafyasında gayrimüslimlerle ilgili bir problem yaşanmazken devletin zaman içerisinde zayıflayıp eski gücünü kaybetmesi neticesinde Devlet-i Muazzama diye adlandırılan emperyalist Avrupa devletleri (Fransa, İngiltere, Rusya ve Almanya); azınlıkları kendi siyasi, ekonomik ve dini menfaat ve emelleri doğrultusunda yönlendirmeye başlamışlar, azınlık milliyetçiliği fikrini filizlendirmişler, ayrılık hareketlerini hararetle desteklemişler ve azınlık problemlerinin ortaya çıkmasına sebep ve vasıta olmuşlardır.⁴

19. Yüzyıla gelinceye kadar Osmanlı devleti ile Ermeni tebaası arasında dikkat çekecek bir olumsuz meseleye rastlanmaz. Nitekim Osmanlı Devleti döneminde 29 paşa, 22 bakan, 33 milletvekili, 7 büyükelçi, 11 başkonsolos vs. olmak üzere pek çok Ermeni, devlet görevlerinde yer almıştır.⁵

Tarih kaynaklarımıza göre, Ermeniler, 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar bu unvanla Osmanlı toplumu içinde barışçıl bir şekilde yaşamışlardır; ancak bu durum 19. yüzyılın başlarında değişmeye başlamıştır.

1826-28 İran-Rus savaşı esnasında Katogikos Nerses Aşadarakes “Vatan Muhafızları” adı altında teşkil ettiği 60.000 kişilik Ermeni ordusuyla Rus-İran savaşında önemli roller oynayarak Rusların savaşı kazanmasında etkili olmuştur. Bunlardan haberdar olan Osmanlı yetkilileri kendi Ermeni tebaasının da aynı harekete kalkışıp kalkışmayacaklarından emin olmak için Gregoryen Ermeni patriğine cemaatinin sadakatine kefil olup olamayacağını sormuştur. O da Gregoryenlere kefil olabileceğini; ancak diğerlerine kefil olamayacağını söylemiştir. Nitekim Osmanlı devletinin Rusya'yla yaptığı savaş sırasında (1828-1829) doğu sınırına yakın Ermeniler Rusya yanlısı bir tutum sergilemişlerdir. Kars ve Çıldır Ermenileri harbin başlamasıyla birlikte Rusya'ya bağlanmış, hatta Ruslar Kars'ta ele geçirdikleri silahları bu Ermenilere dağıtınca Rus ordusuna “soldat/asker” olarak yazılmakta bir sakınca görmemişlerdir. Bu durum Erzurum'da da böyle tecelli etmiştir. Osmanlı'nın savaştan yenik çıkmasıyla yapılan Edirne Antlaşmasına koydurduğu özel maddeler ile Osmanlı'da yaşayan Hıristiyan ahaliyi Revan ve Nahçıvan bölgelerine göçürüp burada gerekli nüfusu oluşturarak Ermenistan

⁴ AYVERDİ, **Türkiye'nin Ermeni Meselesi**, s.IX

⁵ Yusuf, HALAÇOĞLU, **Sürgünden Soykırımı Ermeni İddiaları**, Babıali Kültür Yay., İstanbul 2010, s. 17

kurmayı hedefliyordu.⁶ Öngörülen amaca ulaşıncı 17 Mart 1828 tarihli çarlık beyannamesi ile “Revan ve Nahçıvan” hanlıklarının birleştirilmesinden oluşan Ermeni vilayetinın kurulduğu ilan edilmiştir.⁷ Ayrıca Revan hanlığının Rusya’ya geçmesinin ardından Eçmiyazın Katogikosluđu da Rusların eline geçti. Böylece Ruslar Osmanlı Ermenileri üzerinde siyasi ve manevi ağırlık kazanarak burada yaşayan halkı da yönlendirme gücünü de ele geçirmiş oldular.⁸ Böylece Ermeni ayaklanmasını hazırlayan sebepler arasında güçlü bir faktör olarak kabul edilen din faktörü ortaya çıkmıştır.

1. Ermeniler’in Sosyal, Siyasi ve İktisadi Hayattaki Yeri

Ermeni cemaati Türkiye’de günlük hayatın esasını teşkil etmiştir. Zira uzun süredir hizmetten ziyade idare etmeğe alışmış olan Türkler, sanayinin bütün dallarını onlara bırakmışlardı. Bu sebeple Türkiye’deki bankerler, tüccarlar, makinacılar hep Ermeni idi. Ermeniler ehl-i silah olmadıkları için kendi işleriyle, sanatla, ticaretle uğraşmışlardır. Vergilerini zamanında vererek devlete karşı vazifelerini tamamıyla ifa ettiklerinden hükümete hiçbir güçlük çıkarmamışlardır. Ermeni taifesi ticaret ve geçim için dağlık bölgeleri terk ederek Anadolu’nun her tarafına ve Rumeli’nin birkaç yerine göç edip yerleşmiştir. Memleketlerinde kalanlar dahi para kazanmak için İstanbul’a veya başka şehirlere gitmişlerdir. Mülayim tabiatları ve hayat tarzları hasebiyle Türk’ün asıl mayasına ve karakterine intibak ettiler. Türklerle et-kemik misali hem halk, hem menfeat, hem-nasip oldular. Bu itibarla devlet Ermenilere güveniyor ve inanıyordu. Bu güven duygusuyla devlet en mühim ve mutena hizmet olan Barutçubaşılık görevini Ermenilere verdiği gibi devletin maliyesini, sarraflık işlerini, darphaneyi de onlara emanet etmiştir. Yine gümrük memurları, çarşı bekçileri ve konuk hizmetkârları Ermenilerden seçilirdi⁹ Diğer taraftan onlarla Müslümanlar arasında his benzerliği ve menfaat birliği vardı.

⁶ AYDIN, “Osmanlı Döneminde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı ve İlk Safhaları (1880-1878)”, s.39-48

⁷ Kemal BEYDİLLİ, 1828-1829 “Osmanlı-Rus Savaşında Doğu Anadolu’dan Göçürülen Ermeniler”, **Türk Tarih Belgeleri Dergisi**, XIII s. 367

⁸ Ali ARSLAN, “Eçmiyazın Ermeni Katogikosluğunun Osmanlı Denetiminde ve Rus Kontrolündeki Statüsü”, **Kafkas araştırmaları**, II, İstanbul 1996 s. 39-49; Recep ŞAHİN, **Tarih Boyunca Türk İdarelerinin Ermeni Politikaları**, Ötügen Neşriyat, İstanbul 1988, s. 130

⁹ Bayram KODAMAN, **Üç Ermeni Şarkısı ve Ermenilerin Türklere Bakışı**, Tatav Yayınları, Ermeni Meselesi Üzerine Çalışmalar, Yayına Hazırlayan Erhan AFYONCU, İstanbul 2001, s. 91-92

Huyuları ve adetleri birbirine benzerdi. Bu bakımdan Ermeniler Türkler'e rahatça uymuş ve emniyetlerini kazanarak en nüfuzlu reaya olmuşlardır.¹⁰

1835-1839 yıllarında Türkiye'de bulunan Helmuth Von Moltke, İstanbul'da Serasker'in Ermeni olan tercümanı ve ailesinden söz ederken Ermenileri şöyle tavsif etmiştir: *"Bu Ermenilere hakikatte Hıristiyan Türkler denilebilir. Rumların kendi benliklerini korumalarına rağmen Ermeniler, Türk adetlerini hatta dilini benimsemişlerdir. Dinleri onların Hıristiyan olarak tek kadınla evlenmelerine izin verir, fakat onlar Türk kadınlarından fark edilmez, ayrılmaz. Bir Ermeni kadını sokakta sadece gözlerini ve burnunun üst kısmını gösterir, diğer taraflarını kapatır."*¹¹

İçeride ve dışarıda emniyetleri Türkler tarafından sağlanan ve 624 yıl Osmanlı hakimiyetinde yaşayan Ermeniler'in kan bedelini hep Türkler ödemiş, ilk günlerden itibaren askerlikten muaf tutulmuşlardır. Sonradan düşürülmesine rağmen, 10-12 yıla kadar süren askerliği hep Türkler yapmışlardır. 1839'dan sonra hak ve vecibelerde eşitlik prensibi getirilmiş ve gayr-ı Müslimlerin de askere alınması kararlaştırılmışsa da, fiilen I. Dünya savaşı arifelerine, 1908'e kadar askerlik yapmamışlar ve Osmanlı üniforması giyip Osmanlı silahı kuşanır kuşanmaz da, İtilaf Devletleri'yle bir olup Osmanlılara silah çekmişlerdir.¹²

Batılıların destek ve himayesinde Osmanlı Devleti'nde çıkarılan 1827 Rum isyanları ve müteakiben Yunanistan'a bağımsızlık verilmesi üzerine, daha önce Rumlara verilmiş olan birçok memuriyet ve görevlere ve Tanzimat ve Islahat fermanlarıyla, Ermeni Milleti Nizamnamesi'nin getirdiği yeni düzenlemelerden sonra da, yüksek devlet memurluklarına, elçiliklere, mebusluklara hatta nazırlıklara Ermeniler getirilmeye başlanmıştır. Böylece Ermeniler, donanma tercümanlıklarına, hariciye, maarif, nafia, dâhiliye, adalet nezaretlerine, mutasarrıflıklara, PTT hizmetlerine, hazine-i hassaya tayin edilerek; nazır, müsteşar, sefir, sefaret katibi, mutasarrıf muavini, mebus, saray doktoru-kuyumcusu, vali muavini, baruthane memuru, muallim, avukat olmuşlardır.

¹⁰ Azmi SÜSLÜ, **Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı**, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü Yayın No:5, Van 1990, s. 12

¹¹ Nejat GÖYÜNÇ, **Osmanlı İdaresinde Ermeniler**, Gültepe Yayınevi, İstanbul 1983, s. 50

¹² Azmi SÜSLÜ, **Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı**, s. 15.

Bunlar içinde bazılarının Osmanlı Parlamentosu'na milletvekili ve bakan olarak girmelerine, bazı önemli mevkilere gelmelerine, Osmanlı siyaseti üzerinde kitap neşretmelerine rağmen, I. Dünya Savaşı'nda Ermeni komiteleri ve İtilaf Devletleri'yle birleşerek ihanet ettikleri ve Osmanlılara karşı silah çektikleri görülmüştür. Bunların Listesi hayli kabarıktır.

2. Ermeni Milleti Nizamnamesinin Yürürlüğe Girmesi

19. yüzyılda Türkiye'deki Ermenilerin sosyal yapısından meydana gelen değişiklikler ve özellikle de Batılı misyonerlerin bazı camia içersindeki Katolik ve Protestanlığı yayma çabalarının bir neticesi olarak başlayan huzursuzlukları gidermek üzere birtakım tedbirler almıştır.¹³ Bu çerçevede 29 Mart 1863'de Gregoryan Ermeni Cemaatinin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki durumunu daha da güçlendiren, dolayısıyla onlara bazı imtiyazlar tanıyarak kendilerini yönetmeleri konusunda adeta muhtariyet sağlayan “Nizamname-i Millet-i Ermeniyân/ Ermeni Milleti Nizamnamesi'nin” yürürlüğe girdiği görülmektedir. Ermeni Milleti Nizamnamesi 1857, 1859 ve 1860'da patrikhanede toplanan meclisler tarafından hazırlanmış Osmanlı Devleti tarafından 1863 tarihinde onaylanmıştır. Doksan dokuz maddeden ibaret olan nizamname ile Ermeni toplumunun sosyal hayatı ve siyasi varlığında yeni bir dönem açılmıştır.¹⁴

Osmanlı hükümeti tarafından bazı küçük düzeltmelerden sonra ilan edilen ve daha sonra sahip buldukları haklara ek olarak Ermeniler lehine pek çok yeni hüküm ihtiva eden Ermeni Milleti Nizamnamesi, yüzyıllardan beri devletin en sadık tebaası olarak kabul edilen bu topluluğa gösterilen bir cemiledir. Ama doğrudan doğruya Ermeni patrik meclisleri tarafından hazırlanmış olan bu nizamnamede Ermenilere “yönetim içinde yönetim” denilebilecek kadar ölçsüz imtiyazlar tanınmaktaydı.¹⁵ Ayrıca, Ermeniler sanki bağımsız bir milletmiş gibi, yüz kırk üyeden oluşan bir meclis kurma imkânına da kavuşmaktaydı.¹⁶ Böylelikle Ermeniler, din işlerinin yanında eğitim, sağlık, evkaf, vergi ve kısmen adalet işlerini

¹³ Esat URAS, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, Belge Yayınları, İstanbul 1987, 156

¹⁴ Stanford SHAW-Ezel KURAL SHAW **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, Çev. Mehmet HARMANCI, E Yayınları, İstanbul 1983, s.164

¹⁵ Erdal İLTER, **Ermeni Kilisesi ve Terör**, OTAM, Ankara 1996, s. 32

¹⁶ Kamuran GÜRÜN, **Ermeni Dosyası**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2005, s. 61

de tamamen kendilerinden oluşan komisyonlarca yürütülmesini temin eden bir teşkilat kanununa kavuşmuş oluyorlardı.¹⁷ Bu nizamnamenin tenkit edilecek bir başka yönü de, Ermeni asillerin, yani Ruhban sınıfını oluşturan zümrenin cemaat içindeki tahakkümünü önlenirken Patrikhaneye geniş yetkiler verildi.¹⁸

3. Ayastefanos Antlaşması'nda Ermeni Meselesi

Ermenistan ifadesi ilk kez 1878'de Osmanlı-Rus harbi sonunda imzalanan Ayastefanos anlaşmasında kullanılmıştır. Ermenistan tabirinin kullanılmasında kilisenin büyük rolü olmuştur. Ermeni sorunu Ayastefanos anlaşması ile uluslararası bir boyut kazanmıştır¹⁹

Özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Türk-Ermeni ilişkilerinde dönüm noktası olmuştur. Rusya Slavları himaye bahanesiyle 24 Nisan 1877'de Osmanlı'ya savaş açtı. Bu savaş sırasında Doğu Anadolu'yu işgal eden Rus ordularının içinde Ermeniler de vardı²⁰. Bu Ermeniler Osmanlı Ermenileri ile buluştular. Savaşta yenilerek Rusları durduramayacağını anlayan Bâb-ı Âli, barış müzakerelerine girişmek için müracaatta bulundu. Bunu dikkate almayan Ruslar Ayastefanos'a (Yeşilköy) kadar ilerlediler ve ancak İngiliz donanmasının toplarını görünce durdular. Barış müzakereleri yapılmasına muvafakat ettiler. Ayastefanos'ta devam eden barış görüşmeleri sırasında bizzat Patrik Nerses ve bazı Ermeni ileri gelenleri, Rus murahhas heyeti başkanı, Çar'ın kardeşi Grandük Nikola ile görüşerek, antlaşmaya Ermeniler ile ilgili bir madde koydurmağa muvaffak oldular. Nitekim Türk heyetinin tüm ısrarlarına rağmen, 3 Mart 1878 Ayastefanos Antlaşması'na Ermenilerle ilgili 16. madde konmuştur.²¹

1878'de Osmanlı İmparatorluğu'nda devrimci Ermeni partisi ve örgütü yoktu. 1878'den sonra Ermeni örgütlerinin, çok sayıda ve birdenbire ortaya çıktığı

¹⁷ Ercüment KURAN, "Ermeni Meselesinin Milletler Arası Boyutu (1877-1891)", Atatürk Üniversitesi, Türklerin Tarih Boyunca Ermeni toplumu İle İlişkileri Sempozyumu (8-12 Ekim 1984), Ankara 1985, Kurtuluş Ofset Basımevi, s. 9-27

¹⁸ SHAW, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, s. 164

¹⁹ Hızır KESKİN, **Birinci Dünya Savaşı'ndan Bugüne Ermeni Sorunu**, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır 2005, s. 29

²⁰ Recep KARACAKAYA, **Türk Kamuoyu ve Ermeni Meselesi (1908-1923)**, Toplumsal Dönüşüm Yayınlar, İstanbul, 2005, s.20

²¹ KARACAKAYA, **Türk Kamuoyu ve Ermeni Meselesi (1908-1923)**, s.32

görülmektedir.²² Bunun temel sebebi 3 Mart 1878 tarihli Ayastefanos Antlaşması'nın getirdiği Ermenilerin meskûn olduğu yerlerde ıslahat yapılacağı, din ve mezheplerin serbest bırakılacağı zikredilmesi dışında siyasi cephede büyük avantajlar elde edilmiş olsa gerektir:

Rusların Osmanlılara karşı kazandığı zafer Yakın Doğu'da devletlerarası dengeyi bozdu. Çünkü ileride kurulacak bağımsız bir Ermenistan (Rusya'nın kontrolünde) İngiltere'yi kuşkuya sevk etti. Çünkü Rusya'nın himayesinde Doğu Anadolu'da kurulacak bir Ermenistan, İngiltere'nin menfaatlerini tehlikeye düşürecektir. İngiltere bu yüzden Osmanlı Devleti'ne baskı yapmaya başlamış, yapılan gizli bir anlaşma ile Kıbrıs'ın himayesi İngiltere'ye bırakılmış, bunun karşılığında Ayastefanos antlaşmasının değiştirilmesi sağlanarak, Berlin Konferansında Rusya'nın Batum, Kars ve Ardahan dışında işgal ettiği topraklardan hemen çekilmesi ve Ermeni ıslahatının bundan sonra yapılması kararlaştırılmıştır. Bu durum hem Rusya'yı hem de Ermenileri rahatsız etmiştir. Ayastefanos antlaşması Ermeni sorununun da şekillenmesine önemli etki etmiştir.

1. Rus ordularının işgal ettikleri bölgelerde, Rusyalı Ermeni subay ve komutanların Osmanlı Ermenileri ile temasa gelmeleri ve onları, milliyet davasında destekleyecekleri kanaatini yaratmaları,
2. Balkanlar'daki Müslüman olmayan Osmanlı toplumlarının bağımsızlıklarına kavuşturulması,
3. Rusya'nın Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması'na sıkıştırdığı 16.Madde ile bir dereceye kadar Ermenilerin hamisi durumuna yükseltilmesidir.

Rusya'nın Kars, Ardahan ve Batum'u topraklarına katmasının, İngiltere'nin «hayati çıkarlarına» çeşitli noktalardan ters düşüyordu.²³

1. Orta Asya ve Hindistan Müslümanlarının gözünde Rusya, gittikçe genişleyen ve önüne durulmaz bir devlet olarak büyük nüfuz kazanacaktı ve Büyük Britanya imparatorluğunun Asya'daki nüfuzu sarsılabilecekti.

²² Georges De MALEVİLLE, 1915 **Osmanlı-Rus-Ermeni Trajedisi (Fransız Avukatın Ermeni Tezleri Karşısında Türkiye Savunması)**, Nejdet Bakkaloğlu,Toplumsal Dönüşüm Yay. İstanbul 2003, s. 84

²³KESKİN, **Birinci Dünya Savaşı'ndan Bugüne Ermeni Sorunu**, s. 29

2. Rusya Anadolu ve İran içlerine doğru kolaylıkla yayılabilecekti.

3. İngiltere'nin Hindistan'a giden en kestirme yolu kapanabilirdi. İngiltere, herhangi bir nedenle Süveyş Kanalı'nın kapatılabileceğini düşünerek Hindistan'a giden ikinci yolu açık tutmak zorundaydı. Bu yol Doğu Anadolu'dan geçiyordu.

4. Rusya'nın yayılması İngiliz ticaretini baltalayacaktı. Bütün bu nedenlerle İngiltere, Doğu Anadolu topraklarının Rusya'nın eline geçmesini engellemeye çalışıyordu.

İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Salisbury'e göre, Rusya'nın Kars, Ardahan ve Batum'u alması, geri kalan yerler üzerinde öyle derin etki yaratacaktı ki, sonunda o yerlerde Rusya'nın kucağına düşebilecekti. Bunun sonucunda Osmanlı'nın Doğu Anadolu toprakları bir kez daha parçalanıp Rusya tarafından yutulabilecekti. Bu amaçla, 4 Haziran 1878 günü İngiltere ile Osmanlı Hükümeti arasında bir anlaşması imzalandı. "Kıbrıs Antlaşması" olarak bilinen bu anlaşmaya göre, Kıbrıs İngiltere'nin kontrolüne bırakıldı."²⁴

İngiltere, Ayastefanos antlaşmasının değiştirilmesi için Berlin Kongresinin toplanmasına öncülük etti. Berlin Kongresi öncesinde Osmanlı Ermenileri de kolları sıvadılar, yoğun bir çalışma içine girdiler sonuçta İngiltere'nin müdahalesiyle 1878 Haziranında toplanan Kongre, 13 Temmuz 1878'de Berlin Barış Antlaşması'nın imzalanmasıyla sona erdi.²⁵

4. Berlin Antlaşması'nda Ermeni Meselesi

Ayastefanos antlaşması üzerine hemen işe koyulan İngiltere, kısa zamanda hem Rusya, hem de Babı-Ali ile ayrı ayrı birer gizli anlaşma imzalamıştı; aynı zamanda, Ayastefanos antlaşmasının değiştirilmesi için Berlin Kongresinin toplanmasına gayret ediyordu. Osmanlı Ermenileri de Ayastefanos antlaşmasında elde ettiklerini korumaya çalışıyorlardı. Mart 1878'de, Bab-ı Ali'de üst düzey görevli bir Osmanlı Ermenisi, İngiliz Büyükelçisi Layard Ermenilerin, Bulgarlara tanındığı gibi, Anadolu'da özerklik istediğini anlattı. İstanbul Ermenileri, «Ermeni Özerk Bölgesi»nin, ya da Ermeni Prensiğinin «Anayasasını» hazırlamaya başlamışlardı. Bu belgeyi Berlin Kongresine sunacaklardı. Osmanlı Ermeni'si

²⁴ Gürbüz EVREN, **Ermeni Sorunundaki Çıkar Odakları**, Ümit Yayıncılık Ankara 2002, s. 64

²⁵ KURAN, "Ermeni Meselesinin Milletler Arası Boyutu (1877-1891)", s. 9-27

İngiltere'den destek istiyordu ve bekliyordu. Berlin Kongresi, Ermenilerin “haklı” isteklerini kabul etmezse, Ermeniler sonuna kadar uğraşacaklardı.

Patrik Nerses, İstanbul'da yabancı elçiliklerin kapılarını çalmakla ve Avrupa hükümetlerine muhtıralar yollamakla yetinmedi. Berlin Kongresi öncesinde Avrupa'ya bir de heyet gönderdi. İstanbul eski Ermeni Patriği ve Beşiktaş Piskoposu başkanlığındaki heyet, çeşitli Avrupa başkentlerini dolaştıktan sonra Berlin'e vardı. Ermeni heyeti Kongre'ye alınmadıysa da, ama Ermeni isteklerini dile getiren belgeyi kongre üyelerine iletmeyi başardı. On gün sonra Patrik, son bir kez daha İngiliz Büyükelçisini ziyaret etti. Berlin Kongresi sonuna yaklaşmıştı. Birkaç gün içinde Berlin Antlaşmasının imzalanması bekleniyordu. Patrik, antlaşmaya Osmanlı Ermenileriyle ilgili özel bir madde konmasını yeniden rica etti. Böyle bir madde sayesinde, Ermenilerin büyük devletlerin koruyuculuğunu isteyeceklerini belirtti. Layard, Patriğin isteğini Berlin'de bulunan Lord Salisbury'e iletti. Piskopos Hırmıyan heyeti de Berlin'de kongreyi etkilemek için çabalarını sürdürdü.

Bütün bu çabaların sonucu, 13 Temmuz 1878'de imzalanan Berlin Antlaşmasına Osmanlı Ermenileriyle ilgili şu özel madde eklendi:²⁶

*“Babiali, ahalisi Ermeni bulunan eyalatta ihtiyac-ı muhalliyenin icab ettirdiği ilahatı bilatehir icra ve Ermenilerin huzur ve emniyetlerini temin etmediği taahhüd edre ve ara sıra bu babda ittiaz olunacak tedabiri devletlere tebliğ edeceğinden düvel-i müşarünileyhin tedabir-i mezzkurenin icrasına nezaret eyleyeceklerdir.”*²⁷ Yani Babı-Ali, Ermenilerin yaşadığı eyaletlerde yerel ihtiyaçların gerektirdiği reformları geciktirmeden yapmayı ve Çerkez ve Kürtlere karşı Ermenilerin huzur ve güvenliğini sağlamayı üstleniyordu. Bu hususta alınacak önlemleri büyük devletlere bildirecek ve devletler de alınan önlemlerin uygulanmasını gözetleyeceklerdi.

Bu birkaç satırlık madde, ilerde Osmanlı devletinin başına büyük dertler açacak ve neredeyse Anadolu'nun bütünlüğünü tehlikeye sokacaktı. Berlin Antlaşması'ndan sonra Osmanlı Ermenileri arasında ateşli bir tartışma başladı. Ermenilerin bir bölümüne göre Dağ bir fare doğurmuştu. Yani Berlin Antlaşması onların beklentilerini boşa çıkarmıştı. Bir bölümüne göre ise antlaşma, Ermenilere

²⁶URAS, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, s.208

²⁷ KURAN, “*Ermeni Meselesinin Milletlerarası Boyutu (1877-1897)*” s. 19-27

bir «altın madeni bahşetmişti»; bunu işleyip altını çıkarmak gerekecekti. Karamsar görünenler, Rusya yanlısı Ermenilerdi. İyimserler de İngiliz yanlısı olanlardı.²⁸

Rusya yanlısı Ermeniler kendilerini, Balkan Hıristiyanları ile karşılaştırıyorlardı. İddialarına göre, Balkan Hıristiyanları, Berlin Antlaşmasıyla özerklik, hatta bağımsızlık kazanmışlardı. Çünkü, Osmanlı yönetimine karşı silahla ayaklanmış, ve Rusya'nın yanında Türklere karşı savaşmışlardı. Ermeniler ise ayaklanmadıkları ve Rusya ile silahlı işbirliği yapmadıkları için Berlin'de yüzüstü bırakılmışlardı. Osmanlı Ermenileri, özerklik ya da bağımsızlık istiyorlarsa, Balkan Hıristiyanlarını örnek alarak silaha sarılmalıydı. Ermeni aydınlarının hoşnutsuzluğunu körüklüyorlar ve onlar arasında ihtilal tohumları saçmaya çalışıyorlardı.²⁹

Ermenilerin asıl isteği durumlarının iyileştirilmesinden çok, önce özerklik sonra bağımsızlık elde etmektir. Bu amaçla teşkilatlanarak, gerek Osmanlı sınırları içinde, ve dışında komite ve dernekler kuruyorlardı.³⁰ İngiltere Rusların güneye inmesini engellemek için, Ermenileri bağımsız bir devlet kurlmaları yönünde desteklemekte yarar görüyordu. Ayastefanos anlaşması'n da eline geçirdiği büyük fırsatı Berlin Konferansı ile kaybeden Rusya, Doğu Anadolu'yu doğrudan ilhak etmeyi amaçlayan bir politika izlemeye başlamıştır. Burada da Ermenileri kullanmayı denemiştir.³¹

²⁸ KESKİN, **Birinci Dünya Savaşı'ndan Bugüne Ermeni Sorunu**, s.31

²⁹ Bilal ŞİMŞİR, **Osmanlı Ermenileri**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1986, s.23

³⁰ KESKİN, **Birinci Dünya Savaşı'ndan Bugüne Ermeni Sorunu**, s. 32

³¹ KESKİN, **Birinci Dünya Savaşı'ndan Bugüne Ermeni Sorunu**, s. 33

I. BÖLÜM

ERMENİ SORUNU'NU TETİKLEYEN FAKTÖRLER VE AYAKLANMALAR

Kamuran Gürün, Ermeni sorununu tetikleyen faktörleri Ermeni kilisesi, din faktörü, misyonerlerin faaliyetleri ve propaganda olarak sıralar. Ermeni toplumunun kiliseleri, partileri ve dernekleri en önemli dinamikleridir. Dünyadaki dış gelişmelerden etkilenen ve bu etkileri topluma taşıyan aydın hareketin hareket alanını oluşturan parti, dernek ve kilise üçgeni Ermeni toplumunun beyni görevini üstlenmiştir. Bütün isyan hareketlerini organize eden ve siyasi olaylarda Ermeni toplumunun tepkilerini yöneten en önemli unsur bu sınıf olmuştur.¹Bu etkenleri en genel haliyle tasnif edersek “yabancı devletler, misyonerler, din faktörü milliyetçilik hareketi ve propaganda için kurulmuş dernekler ”şeklinde bir sıralama doğru olacaktır.

Ermeni örgütlenmeleri Anadolu’da bağımsız bir devlet kurmak için mücadele etmişlerdir. Bu nedenle hemen her dönemde seslerini duyurma politikası gütmüşlerdir. Bunlara Osmanlı toprakları için farklı emelleri olan devletler de destek çıkmıştır.²

1.1. Ermeni Sorunu’nda Avrupa Devletlerinin Rolü

Ermeni meselesi, Batı diplomasisinde önemli bir yer tutmaktadır. Ermeni tarihçi L. A. Bayramyan, İngiliz emperyalizminin Türkiye Ermenistan’ına Rusya’ya karşı bir askeri savaş alanı gördüğünü ve Ön Asya ve Doğu’daki çıkarlarını gerçekleştirmek için bir trampelen olarak değerlendirdiğini belirtmektedir. İngiliz diplomasisinin bir taraftan Osmanlı topraklarını paylaşmak için Ermeni meselesini kullandığını, diğer taraftan Türkiye’yle Rusya’yı çatıştırarak Rusların İstanbul üzerindeki etkisini azaltarak yerine kendi hâkimiyetini kurmak amacını güttüğünü yazar. Sovyet tarihçisi P. Kitaygorodskiy ise “Sömürge Köleliğinden Milli

¹Hüseyin ÇAKILLIKOYAK, **Diasporada Ermeni Kimliği Paris ve Halep Örneği**, Yeditepe Yay. İstanbul 2005, s. 81

²Yusuf HALAÇOĞLU, **Tarih Gelecektir**, Babıali Kültür Yay. İstanbul 2010, s. 71

Bağımsızlığa” adlı eserinde Ermeni burjuvazisinin Batı sermayesiyle olan ilişkisine ve Türkiye’nin milli ekonomisinde oynadığı yıkıcı role dikkat çeker: “*O dönemde İngiliz ve Fransız sermayesi Osmanlı Türkiyesi’nde oldukça etkili olan Rum ve Ermeni burjuvazisine dayanıyordu. (...) Rum-Ermeni burjuvazisi esas olarak tefeci Fransız bankerleriyle ilişki içerisindeydi ve Türkiye’nin milli ekonomisinde yıkıcı bir rol oynuyordu. Bu gruplar, Batı’yla hemen ilişki kurmanın peşindeydi. (...) Tahıl ambarı Anadolu, İstanbul’dan kopartılıyordu. Rum-Ermeni burjuvazisi, tekrardan İngiliz-Fransız sermayesinin himayesi altında kaybettiği ekonomik durumunu geri kazanmaya başladı. Türk milli burjuvazisi ise yok olma tehlikesiyle karşı karşıyaydı.*”³

1.2. Fransa ve Ermeni Sorunu

Fransa Osmanlı Ermenileri ile ilgilenen bu ilgisini Anadolu’da kurmak istediği ekonomik nüfuz alanları açısından bir araç olarak kullanan Ortadoğu ve Akdeniz’de denge sağlamak için kullanan ilk devlettir.⁴ Faaliyetlerini, Osmanlı topraklarında istediği ekonomik etki alanlarında devam ettirmiştir.⁵ İngiltere veya Rusya’nın nüfuzunda ki bir Ermeni devleti Fransa’nın çıkarlarına uygun değildi. Nitekim Ermenileri kendi çıkarları doğrultusunda kullanabilmek için Katoliklik propagandasına girişmişti. Böylece Fransa kapitülasyonlarla sağladığı ayrıcalıkları devam ettirerek, Osmanlı topraklarında kendisine bir iç müttefik oluşturacaktı. Ermenilerin Katoliklikle tanışmaları Haçlı seferlerinden sonra başlamıştı. Bu süreçten sonra Papalık, Osmanlı topraklarında yaşayan Hıristiyanların haklarını savunmak ve onları Katolikleştirerek faaliyetlerini arttırmak için girişimlerde bulunmuştu.⁶ 1535’te Fransa’ya kapitülasyonların verilmesinden sonra Papalık, bu ülkenin de desteğiyle Ermenilerin yoğun oldukları bölgelere misyonerlerin

³Mehmet Bora PERİNCEK, *Sovyet Arşiv Belgeleri Işığında Türk-Ermeni İlişkileri (1915-1923)*, İstanbul üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007, s. 39

⁴İsmail ÖZÇELİK, *Ermeni İddiaları ve Gerçekler*, Türk-Ar Yayınları, Ankara 2007, s. 15

⁵URAS, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, s.221

⁶Davut KILIÇ “*Osmanlı Ermenileri Arasında Katolik Kilisesinin Kuruluş Faaliyetleri*”, *Yeni Türkiye Dergisi Ermeni Sorunu Özel Sayısı II*, s. 726-734

gönderilmesiyle başlanmıştı⁷ Fransa Katolik Ermenileri korumuş, ticari faaliyetlerinde ve eğitimlerinde her türlü olanağı sağlamıştı.⁸

1894-1896 yıllarında ortaya çıkan Ermeni ayaklanmaları sırasında yaşanan olayların ardından, Fransa'da dönemin önde gelen kişileri bir araya gelerek, ilk Fransız destekleme komitesini kurmuşlardır. Yüz binlerce Ermeni'nin Türkler tarafından öldürüldüğü yalanını, başta Fransa olmak üzere tüm dünyaya yaymaya başlayan bu komite, George Clemenceau, Anatole France, Jean Jaures ve Francis de Presense gibi önemli kişilerden oluşmuştur. Gerek yazıları gerekse söylevleri çok büyük ilgi toplayan bu devlet adamları ve yazarlar, "zavallı Ermeni", "katliamcı Türk" imgelerini kullandı ve bu imgelerin güçlenmesinde oldukça önemli bir rol oynadılar.⁹

Fransa dokuma sanayi, büyük bir pamuk ihtiyacı içinde bulunuyordu. Bu yüzden Çukurova yöresini elde tutmak üzere işgal gücü olarak Ermenileri kullanmışlardır. Bir pamuk deposu olarak gördükleri bu bölgedeki pamuk ürününü kendi endüstrileri için kullanmayı planlarken, Çukurova'daki çıkarlarını korumak üzere de Fransız ordusu saflarına Ermenileri doldürmüşlardır. Fransızlar tarafından Mısır'da eğitilen 10 bin Ermeni, Fransız askeri üniforması içinde görev yapmaya başlamış, bu hizmetlerinin karşılığında ise kendilerine Fransa'nın desteği ve güdümünde "Çukurova Ermenistan Cumhuriyeti" kurulması sözü verilmiştir.¹⁰

Milli Mücadele döneminde Türk ve Müslüman ahalinin örgütlenerek kendini savunmaya yönelmesi, Mustafa Kemal'in, direnişi örgütlemek üzere "Kuvay-i Milliye" güçlerini bölgeye yollaması, Fransızları beklenmedik bir durumla karşı karşıya bırakmıştı. Mustafa Kemal'in gittikçe güçlenmesi ve bölgede Fransızların ağır kayıplar vermeye başlaması üzerine bazı gizli raporlarda, Fransızların bölgedeki varlıklarının sadece ekonomik olduğunu anlatan yazışmaların çoğaldığı görülür. Ermenilere yönelik politikalarının yanlışlığını anlayan Fransızlar, ekonomik çıkarlarını kaybetmemek için yavaş yavaş Ermenileri kendi kaderlerine terk eder bir politika izlemeye başlamışlardır¹¹

⁷ Yusuf SARINAY, "Fransa'nın Ermenilere Yönelik Politikasının Tarihi Temelleri", **Ermeni Araştırmaları Dergisi**, sayı: 7. s. 55-70

⁸ Şenol KANTARCI, **Ermeni Sorunu El Kitabı**, ASAM, Ankara 2003, s. 11

⁹ EVREN, **Ermeni Sorunundaki Çıkar Odakları**, s. 91

¹⁰ EVREN, **Ermeni Sorunundaki Çıkar Odakları**, s. 101

¹¹ EVREN, **Ermeni Sorunundaki Çıkar Odakları**, s. 104

1.3. Rusya ve Ermeni Sorunu

Esasında 19. yüzyılda Osmanlı toplumu içinde baş gösteren ayrılıkçı hareketlerinin tamamı dış tahriklerin bir sonucudur.¹² Bunların başında Türk toprakları üzerinde büyük emellere sahip Rusya gelmektedir.¹³

17. Yüzyıldan sonra Rusya, Ermeniler başta olmak üzere Balkanlar ve Kafkasya'da yaşayan Hıristiyan azınlıklar için kurtarıcı devlet'e dönüşmüştür. Bunda Rusya'nın izlediği politika etkiliydi. Gayrimüslimlerin büyük çoğunluğu da Rusya'nın yardımına taraftardı. Türk- Rus savaşının birçoğunun nedeni de bu olmuştur¹⁴ Çar Petro'nun (1682–1725) sıcak denizlere inme amacı daha sonraki dönemlerde Rusya'nın değişmeyen hedefi ve izlediği dış politika'nın temelini oluşturmuştu. Rusya amacını gerçekleştirebilmek için boğazlar yoluyla Akdeniz'e çıkmak ve deniz yoluyla Hindistan'a inmek üzere iki yol belirlemişti. Rusya her iki yönde ilerleyişi başarısız olduğu durumlarda diğerine ağırlık veren bir askeri strateji izledi. Rusya azınlıkları kışkırtmaktan da geri durmamıştır. Örneğin 1806 Sırp isyanı, aynı yıl başlayan Osmanlı-Rus Savaşı'nın sebebiydi. Yunan isyanı, 1828 savaşına, Hersek isyanı da 1877-78 savaşını doğurmuştur.¹⁵

Çar I. Petro'nun (1682-1725) ortaya attığı "sıcak denizlere inme" politikası, devamlı Osmanlı Devleti'nin aleyhine gelişmiştir. Rusya bu konuda en önemli adımı Küçük Kaynarca Antlaşması (1774) ile atmıştır. Balkanlarda Slav ve Ortodoks halkının koruyucusu durumuna gelmişti.

Rusya Ermenileri kullanarak, Kars-İskenderun hattında yoğun olarak bulunan Ermenilerini etkilemek, bu yolla sıcak denizlere inmek, Orta Doğu'ya ulaşma düşüncesi vardı. Ancak Rusların karşısında onun bu emellerini çıkarları doğrultusunda engellemek ve kendi yollarını kontrol altında tutmak isteyen İngiltere vardı.

Rusya aynı şekilde Ermeni meselesi ile kendi milli amaçları ölçüsün de ilgilenmiştir. Batılı devletlerin Ermenilere bakışı, Rus politikasını da etkilemiştir. Kendi bölgelerin de Batılıların etkili olmasından endişe eden Rusların Ermenilerle

¹² BEYDİLLİ, "1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşında Doğu Anadolu'dan Göçürülen Ermeniler", s. 365-434

¹³ BEYDİLLİ, "1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşında Doğu Anadolu'dan Göçürülen Ermeniler", s. 368

¹⁴ KILIÇ, "Osmanlı Ermenileri Arasında Katolik Kilisesinin Kuruluş Faaliyetleri", s. 217

¹⁵ GÜRÜN, **Ermeni Dosyası**, s.61

ilgilenmesi, Batının Anadolu ve Kafkasya'da yayılmasını önlemeye yönelik bir politikanın sonucudur.¹⁶

1.4. İngiltere ve Ermeni Sorunu

1878'e kadar, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü savunan İngiltere bu tarihlerden itibaren Avrupa ve Asya'da meydana gelen gelişmelerden ötürü, politikasını terk etmiştir. Bunun sebepleri Avrupa'da siyasi dengelerin değişmesi, Rusların Panslavizm politikası ve nihayet 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'dır. Bu tarihlerden itibaren İngiltere, Osmanlı Devleti'ni parçalama ve onun toprakları üzerinde kendisine bağlı Milli devletler kurma siyaseti gütmüştür. İngiltere'yi böyle bir siyaset izlemeye iten sebeplerden biri de Avrupa politikasında Ermeni sorununun ön plana çıkmasıdır. Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan Katoliklerin koruyuculuğunu Fransa, Ortodoksların koruyuculuğunu Rusya'nın üzerine alması, 1840'lardan itibaren İngiltere'yi de harekete geçirdi. O da Protestanların koruyuculuğunu üzerine alarak Osmanlı siyasetinde etkili olmaya çalıştı. Bu doğrultuda Protestan kiliseler ve okullar açmak suretiyle Osmanlı'nın içişlerine karışmak için Ermenilerden faydalanmıştır. Böylelikle Rusya'ya rakip olmuştur.¹⁷

Rusya'nın önünü keserek, Osmanlı vatandaşı Hıristiyanlar arasındaki en önemli ve etkin topluluk olan Ermenileri kendi yanına çekip, onları hem Osmanlılara karşı kullanmak, hem de Rusların elinden önemli bir azınlık olan Ermeni müttefiklerini alarak, bir taşla iki taşı vurmaktır. İşte bu yüzden Osmanlı-Rus savaşları sırasında, bazen Osmanlıdan yana gözükseler de bunun karşılında, her defasında Türklerden, gerek toprak gerekse ileride kendi çıkarları doğrultusunda kullanmak için, başta Ermeniler olmak üzere, azınlıkların hakları konusunda tavizler koparmışlardır.¹⁸

Ekonomik gelişme için gerekli olan hammaddeleri, madenleri, yer altı ve yerüstü zenginliklerini bulmak ve üretilen malları yeni pazarlara sunabilmek çabası içinde olan İngiltere, İran, Kafkasya, Orta Asya ve Orta Doğu'ya giden yolların Osmanlı Topraklarından geçtiği gerçeğinden hareket ediyordu. Özellikle Karadeniz üzerinden söz konusu bölgelere ulaşmak isteyen İngilizler, öncelikle yerel

¹⁶ ÖZÇELİK, *Ermeni İddiaları ve Gerçekler*, s. 16

¹⁷ ÖZÇELİK, *Ermeni İddiaları ve Gerçekler*, 17

¹⁸ EVREN, *Ermeni Sorunundaki Çıkar Odakları*, s. 80

müttefiklere ihtiyaç duyacaklarını çok iyi biliyorlardı. Ermenilerin yaşam alanı olan bölgelerin, İngilizlerin göz diktikleri transit yollar üzerinde bulunması ve Ermenilerin ticarete yatkın olması, İngiltere'nin seçimini çok hızlı bir şekilde yapmasına neden olmuştur.¹⁹

Ermeni sorununda İngilizlerin davranış biçimi, Ermenileri değil, yalnızca kendi çıkarlarını korumak amacına yönelmiş bulunuyordu. Zaten İngiltere, Kıbrıs Anlaşmasını da bu amaçla imzalamıştı. Doğu Anadolu kendisi için çok önemliydi. Trabzon, Erzurum ve Doğu Beyazıt aracılığıyla Karadeniz'i İran'a bağlayan ticaret yolu bu sırada önem kazanmıştı. 1840 yılından itibaren Manchester'de yerleşen Ermeniler, İngiltere tezgâhlarının dokuduğu pamuklu kumaşları, bu yoldan İran'a ve Orta Asya'ya gönderiyorlardı. 1870 yılından sonra İngiltere'de artmaya başlayan mamul pamuklu stokları büyük bir ekonomik bunalım yaratma yolundaydı. Bu ticaret yolu, stoklar için tek kanaldı. İngilizler, mal gönderilmesini hızlandırmak için Doğu Anadolu'da Ermeni tüccarlarına sermaye ve kredi yardımında bulunmuşlar ve bunun çok faydasını görmüşlerdir.²⁰

İngiltere, bu bölgeden geçen ticaret yollarını denetimine almak için iki aşamalı bir plan izlemeyi hedefliyordu. Buna göre ilk adımda Osmanlı Ermenilerinin haklarını savunmak bahanesiyle onları yanına çekmek ve ardından Osmanlı Devletini sıkıştırarak, Ermenilere özerklik verilmesini sağlamaktı. İngiliz planının ikinci aşamasında ise, Özerk Ermenistan aracılığı ile Rus Ermenilerini etkileyip, isyanlar çıkarmak, zaman içerisinde özerk Ermenistan ile birleşmelerini sağlayarak bu geniş bölgeyi tamamen kendi kontrollerine almaktı. İngiltere, diğer büyük devletlere göre, Ermenilerle daha yakından ilgilenmiş, Ermenilerin başta Londra olmak üzere birçok İngiliz kentinde örgütlenme ve propaganda çalışmaları yapmalarını sağlamıştır²¹.

¹⁹ EVREN, *Ermeni Sorunundaki Çıkar Odakları*, s. 81

²⁰ KESKİN, *Birinci Dünya Savaşı'ndan Bugüne Ermeni Sorunu*, s. 35

²¹ Mithat SERTOĞLU, *Türkiye'de Ermeni Meselesi*, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı 4, s.39

1.5. ABD ve Ermeni Sorunu

ABD ile Osmanlı Devleti'nin ilişkisi 19. Yüzyılın ilk yarısında dini, kültürel ve ekonomik alanda başlamıştır. Kesin olarak 1830'da ABD ile Osmanlı arasında imzalanan ve ABD'ye Osmanlı toprakları üzerinde en ziyade müsaadeye mahzar devlet olma ayrıcalığını kazandıran ticaret anlaşması Ermeni-ABD ilişkilerinin başlangıç noktası oldu. Çünkü bu anlaşmanın üçüncü maddesine göre ABD Türkiye'de simsar kullanabilecekti. Bu simsarlar her milletten ve dinden olabilecek ve Osmanlı makamlarınca da bunların çalışmalarına karışılmayacaktı. Osmanlı topraklarında simsar denilince de akla ya Rumlar ya da Ermeniler geldiğine göre bu simsarlar, Amerikan tüccarlarına Türkiye pazarlarını açtığı gibi kendilerine de Amerika kapılarını açmış oluyordı. O güne kadar Avrupa ile ticari ilişkide bulunan Ermeniler artık Atlantik ötesi ilişkiler içinde olacaklardı. Bu ticari ilişkiler sırasında Amerikalı tüccarlarla ve bunun yanı sıra Amerika toplumuyla karşılaşan Ermenilerle ilişkiye giren ikinci büyük kitle misyonerler grubu olmuştu.²²

Ermenilerin din, kültür, ekonomik çıkarları açısından Fransa, İngiltere ve Rusya tarafından kullanıldığı dönemde (1860–1870) ABD, misyoner örgütleriyle, okulları, yetimhaneleri, hastaneleriyle bu unsur üzerinde etkili olamaya başlamıştı. ABD' den gelen misyonerler Ermenilere yönelik etkin dinsel çalışmalar yürüttü. Bu Misyonerler Ermenileri Protestan yapmaya yönelik faaliyet gösterdi. ABD, Ermeni Protestan Kilisesi'nin Osmanlı Devletince de kabul edilmesine çalıştı. Nitekim 1850'de Bağımsız Ermeni Patrikliği kurulmuştur.²³ Bu patriklik Milletleşme sürecinde Ermeniler üzerinde önemli rol oynamıştır.

Osmanlı toplumu içinde "Millet-i Sadıka" olan Ermenilerin ayrışması ancak dini yönden olabilirdi. Misyonerler de ayrışmaya yönelik her türlü tavra destek vermişlerdir. Protestan okulları'nın büyük kısmı 1810 'da Boston'da kurulan ve kısaca American Board olarak anılan American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM) isimli teşkilatça açılmıştır. Bu kuruluş, 1818'de yaptığı yıllık toplantısında Osmanlı İmparatorluğu'na bir misyoner heyeti göndermeyi kararlaştırmış ve 1819' de Kudüs'e gitmek için ABD'den ayrılan misyonerler Pliny

²² Bilal ŞİMŞİR, *Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine*, **Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu İle İlişkileri Sempozyumu**, Erzurum Atatürk Üniversitesi Yayını, Ankara, 1985, s. 81

²³ Rıfat UÇAROL, **Siyasi Tarihi (1789-1994)**, Filiz Kitapevi, İstanbul 1985, s.11

Fisk ve Levi Parsons ilk olarak Ocak 1820 tarihinde İzmir'e gelerek burada neler yapabileceklerini kararlaştırmıştır.²⁴ Bu teşkilat'ın faaliyetleri sonucunda Amerikan Protestan kolejleri açıldı. Bunlar arasında 1863'te İstanbul'da Cyrus Hamilin isimli bir misyonerin açtığı Robert Koleji anılmaya değerdir.²⁵

ABD'nin, zaman geçtikçe Ermeniler konusunda çok net tavırlar ortaya koymaya başladıkları görülmektedir. Amerikalıları I.Dünya Savaşına sokmak için yöntemlere başvuran İngilizler, Ermenilerin katledildiği yönünde yalan haberler yayarak ve sahte belgeler düzenleyerek ABD Başkanı Wilson'u etkilemeye çalıştı. İngilizler'in bu gayreti, ABD'nin, konuya Ermeni penceresinden tek yanlı bir biçimde bakmalarına neden olmuştur.²⁶

1.2. Misyonerlik Faaliyetleri

ABD'deki Ermeni propagandasının en önemli kaynaklarından biri ve belki de birincisi Amerikan misyonerleri ve Amerikan Protestan kilisesi olmuştur. Fransa, İngiltere, Rusya gibi büyük devletlerin, Hıristiyanların hamiliğine soyunmalarından istifade eden misyonerler 19. yüzyıldan itibaren Anadolu'da teşkilatlanmaya başladı.²⁷ Misyonerlerin teşkilâtlandıkları ve faaliyet gösterdikleri yerler daha ziyade Ermenilerin meskûn olduğu bölgelerdi. Misyoner faaliyetleri, doğrudan olmasa bile dolaylı olarak Ermeni meselesinin ve Ermeni isyanlarının ortaya çıkmasında büyük rol oynamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun sadık tebaası olan Ermeniler bu faaliyetler neticesinde ayrılıkçı fikirlerle dolmuşlardır. Misyoner faaliyetlerine bakıldığında özünün dini ve misyonerlerinde genelde din adamları olduğu görülür bununla birlikte misyonerler din adamı olmanın yanı sıra, buldukları yerin tarihini, siyasi ve idari yapısını, sosyolojik ve kültürel durumunu araştıra bilecek düzeyde iyi yetiştirilmiş kişilerdi.²⁸

ABD, Türkiye'ye bir yandan tüccarları öte yandan misyonerleri vasıtasıyla girdi. Amerika'nın dışa yönelik misyoner örgütü "American Board of Commisioners

²⁴Gürsoy ŞAHİN, "Türk-Ermeni İlişkilerinin Bozulmasında Amerikalı Misyonerlerin Rollerine Üzerine Bir İnceleme" *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7, 2005, s. 184-207

²⁵ Necdet SEVİNÇ, *Ajan Okulları*, Dede Korkut Yayınları, İstanbul, 1975, s. 137

²⁶ EVREN, *Ermeni Sorunundaki Çıkar Odakları*, s. 128-129

²⁷KARACAKAYA, *Türk Kamuoyu ve Ermeni Meselesi (1908-1923)*, s.26

²⁸ Fatih GENCER, *Ermeni Soykırım Tezinin Oluşum Sürecinde Amerikan Yakın Doğu Yardım Komitesi*, Alternatif Düşünce Yayınları, İstanbul, 2006, s. 22

for Foreign Missions” 1810’da Boston kentinde kuruldu. Bu örgüt 1819 yılında Türkiye’yi de programına aldı. 1821’de ilk misyonerlerini Anadolu’ya yolladı. Bu dönemde Ermeniler arasında uyanış yoktu. Ermeniler, Osmanlı-Türk toplumu içinde entegre olmuş, günlük yaşamlarında Türkçe konuşan bir topluluktu. Ermeniler kendilerine “tebaa-ı sadıka” diyor ve bununla övünüyorlardı.

İsyanlara rastlayan dönemlerde ve isyanlardan sonra vilayetlerden gelen raporlarda misyoner faaliyeti geniş şekilde yer almıştır.²⁹

1.3. Din Faktörü ve Ermeni Kilisesi

Ermeni meselesinin doğmasına yol açan bir başka sebep Ermeni kilisesi idi. Ermeni tarihçileri ve birçok Batılı yazarların belirttikleri üzere Ermeni Patrikhane ve kiliseyi, Ermenilerin Dini ve Dünyevi hayatlarını düzenleyen onları birleştirip tehlikelerden koruyan, bazen de siyasi, kışkırtmaları ve silahlandırmaların içinde yer alarak onları tehlikenin kucağına atan müessesese olmuştur.³⁰

Kamuran Gürün, “Ermeni Dosyası” adlı kitabında Ermeni ayaklanmaları üzerindeki en önemli etkiyi Ermeni kilisesine bağlar. Gürün’e göre, Ermeni devleti fikrini doğuran, Ermeni milleti değil, Ermeni kilisesidir.³¹ Ermeniler arasında doğan ayrılıkçı fikirleri yerleşen Amerikan ve İngiliz misyonerleri tarafından işlenerek İsyan’a dönüştürülmüştür. Gerek Patrikhaneye bağlı cemaat okullarında ve gerek misyoner okulların da yetişen Ermeni gençleri, Fransız Devrimi’nin milliyet ilkesiyle ile tanıştılar. Aynı sınıflarda kendilerine Ermenistan coğrafyası, yüceleştirilmiş edebiyatı ve efsaneleştirilmiş tarihleri öğretildi. Yine bu okullarda işlenen derslerde Türk düşmanlığı gençlerin beyinlerine kazıldı. Ermenistan için ayaklanmadan başka çarenin kalmadığı teması işlendi.³²

Gregoryen kilisesinin birinci dereceden merkezi Eçmiyazin Katogikosluğudur.³³ Revan işgaliyle Eçmiyazin Kilisesi kısa sürede Rus nüfuzuna girdi. Kilise Rusya’yı kurtarıcı olarak görmeye başladı.³⁴ Rusların Osmanlı

²⁹ GÜRÜN, *Ermeni Dosyası*, s. 68

³⁰ KARACAKAYA, “Türk Kamuoyu ve Ermeni Meselesi”, s.28

³¹ GÜRÜN, *Ermeni Dosyası*, s.48

³² Osman TURAN, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1998, s.512.

³³ ÇAKILLIKOYAK, *Diasporada Ermeni Kimliği Paris ve Halep Örneği*, s. 81

³⁴ www.kültür.gov.tr/portal/yazdir_tr.asp?belgeno=3772, 27/12/2005.

Ermenilerine sızmaya çalışması Eçmiyazin Kilisesi aracılığıyla oldu ve 1844'den itibaren İstanbul Ermeni Patrikhanesindeki ayinlerde Eçmiyazin Katogikosunun adı anılmaya başladı. Osmanlı Hristiyanlarının hamisi olmaya niyetlenen yalnız Rusya değildi. İngiltere ve Fransa da Osmanlı Ermenilerini Protestanlık ve Katolikliğe kazandırmak gayretleri sonucu 1830'da İstanbul da Ermeni Katolik Kilisesi, 1847'de de Protestan Kilisesi kuruldu. Ancak ne bu gelişmeler olup biterken, ne de 1856'da Islahat Fermanı ilân edilirken bir "Ermeni Sorunu" söz konusu yoktu. Bunlar sadece Ermeni sorununa zemin hazırlayan eylemler niteliğindedi.³⁵

1869'dan itibaren Ermeni Patrikhanesi siyasallaştırıldı. Ve Patrikhane Ermenilere karşı girişilmiş hayali baskılara dair rivayetler çıkarıyor, bunların mecliste okunmasını ve çeşitli gazetelerde yayınlanmasını sağlıyordu. Vaazlarında da bu konular üzerinde durarak halkı isyana çağırıyordu. Onun bu davranışları bazı Ermenilerce de aşırı bulunduğundan 1873'te patriklikten istifa etmek zorunda kaldı. Hırmıyan'dan boşalan patriklik makamına 1874'te Nerses Varyabedian geçti. Rus ordusu Ayastefanos'a kadar gelmişti. Bunu fırsat bilen Nerses, bizzat Grand Dük Nikola'yı ziyaret etti. Daha sonra içinde Mıgırdıç Hırmıyan'ın da bulunduğu bir heyetle Çar nezdinde girişimlerde bulunarak "Ermenilerin bulunduğu şark vilayetlerinde bir Ermeni devletinin kurulmasına müsaade olunması ve hiç olmazsa zikredilen vilayetlerin Rus himayesine alınmasını" rica etti.³⁶

1.4. Milliyetçilik Hareketleri

Ermenilerin Osmanlı İmparatorluğu içinde tutum ve davranışlarının değişmesinde, 1789'da çıkan Fransız İhtilali'nin büyük payı olmuştur. İhtilalden sonra dalga dalga yayılan ihtilal fikirleri geçte olsa Osmanlı sınırlarını aşmış, azınlıkların milliyetçilik duygularını kamçulamıştır. Bu fikirler, yarı özerk durumundaki azınlıkları, bu arada Ermenileri de etkilemiştir. Ermeni kiliseleri gereken dersleri almış, yavaş yavaş hazırlanmaya ve için için kaynamaya başlamışlardır.

Ermeni Kiliseleri ve din adamları, 1821-1830 yılları arasında çıkan ve

³⁵ Ercüment KURAN, "Başlangıcından Günümüze Ermeni-Türk İlişkileri", *Yeni Türkiye Dergisi*, Ocak-Şubat 2001, sayı: 37, s. 93.

³⁶ AYVERDİ, *Türkiye'nin Ermeni Meselesi*, s. 33

Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasıyla sonuçlanan isyanda Rum Ortodoks kilisesi ve din adamlarının yaptıklarını görmüşler. Çıkacak bir Ermeni isyanında benzer şekilde Ermeni Kilisesinin öncülük etmesini istiyorlardı. Bununla ilgili olarak ellerinden gelen her şeyi yaptılar. Dış ülkelerle ilişkiler kurdular. Onlardan direktif ve cesaret aldılar. Kiliselerde gizli toplantılar yaparak Ermenileri bilgilendirdiler. Sürekli yönlendirdiler. Kilise baş koordinatör rolünü oynayarak Türk düşmanlığını aşıladı. Ermenileri Osmanlı imparatorluğundan koparmaya çalıştı

Nitekim balkanlardaki Hıristiyan topluluklarından Sırlar, Yunanlar, Rumenler ve Bulgarlar yabancı devletlerin de kışkırtmaları sonucunda meşru hükümdara karşı ayaklandılar. Yunanların 1830'da ayrı devlet kurmaları, Sırlar, Rumenler ve Bulgarların muhtariyet yolunda ilerlemeleri Ermeniler için de özendirici oldu. Ancak Ermeniler, Balkan kavimlerinin aksine, imparatorluğun her tarafına dağılmış bulunuyorlardı. Daha yoğun olarak yaşadıkları Doğu Anadolu'da bile Müslümanlara nispetle azınlıktaydılar.³⁷

19. yy' da Ermeniler arasında Liberalizm, Sosyalizm, Milliyetçilik fikir akımları görülmeye başladı. Sosyalizm düşüncesi Enternasyonal olmayan ve, her Milletin kendine öre yorumladığı genellikle Milliyetçi düşünceden ayrı olmayan bir Sosyalizm idi. Bu akım Ermeniler arasında “ Milli Halkçılık” olarak tanımlandı. Ermeni Milliyetçi hareket içerisinde Milliyetçilik söylemini Mikael Nalbandyan, Gevont Alishan, Mıgırdıç Beşiktaşlıyan, Kamar Katibe ve Raffi gibi yazarlardan almıştır. Giderek güçlenen Ermeni milliyetçiliği 1870'lerde İstanbul'da şahnazaryan, Portakalyan, Çrez, Arpiyaryan, Demircibaşıyan gibi Ermeniler de okullarda eğitim başında ise çeşitli yayınlarla kendi yararlarına bir kamuoyu oluşturup Ermenileri hükümete karşı İsyana kışkırttılar “ Nur'a Doğru”, “ İleri”, “ Hareket edelim” gibi yayımlar ile bağımsızlık ve isyan fikirlerini Ermeni toplumuna aşılama çalıştılar.

38

1.5. Ermeni Cemiyetleri

1878'e kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni partisi ve örgütü yokken bu tarihten sonra çok sayıda cemiyet ortaya çıktı. Ermeni militanları 1890'lı yıllar

³⁷ KURAN, “*Ermeni Meselesinin Milletlerarası Boyutu (1877-1897)*” s. 19-27

³⁸ Fatma ŞİMŞEK, İstanbul'da Ermeni Siyasi Faaliyetleri, (1876-1909), Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Antalya 2003, s. 57-58

da hem İstanbul'da hem de Doğu Vilayetlerin'de ilk terör hareketlerine giriştiler.³⁹ 1880'den 1890'a kadar Ermenilerin oturduğu yerlerde sadece tek tük olaylar kaydedildi. 1890'dan sonra Ermeni örgütlerin eylemleri dış güçlerin desteğiyle artmaya başlar. 1890'dan itibaren Rusya, Osmanlı toprakların da terörist örgütleri desteklemeye başladı. Ayrıca 1892'de İngiliz kabinesinde Salibbory'nin yerine Osmanlılara son derece düşman olan Gladstone'nin gelmesi, İngiltere'nin de özel ve dinsel olduğu kadar siyasi nedenlerle Ermeni örgütlerinin desteklenmesine yol açtı. Bu şekilde büyük devletler tarafından desteklenen Ermeni örgütlenmeleri çeşitli eylemleri gerçekleştirdiler.

Ermeni ayaklanmasını hazırlayan sebepler arasında propaganda için kurulmuş dernekler ve cemiyetlerin de etkisi çok büyüktür. Gürün'e göre Türkiye aleyhindeki havanın gelişip yerleşmesindeki en önemli etkenlerden biri de şuurlu propaganda unsurudur.⁴⁰

1.5.1. İlk Ermeni Partisi: Armanekan

Avrupa'da gelişen siyasi fikirlerin Osmanlı Devletinde yayılmasında gazete büroları önemli rol oynamıştır. Meşrutiyet yıllarında birer siyasi kulüp niteliği kazanan bürolar da yerlerde Avrupa'da eğitim gören kişiler görev almış, ve buralar siyasi, iktisadi ve içtimai olayların tartışıldığı mekanlar haline gelmiştir. Gazeteler yurt dışında eğitim görmüş yazarların yanında, yabancı düşünürlerin makalelerine de yer vermiştir. Böylece milliyetçilik başta olmak üzere yeni ideolojilerin daha geniş kitlelere aktarılması sağlanmıştır.

1877-78 savaşlarının Osmanlıların aleyhine gelişmesi bu arada ortaya çıkan Bulgaristan Devleti, Osmanlı Ermenilerinin siyasi istiklal kazanma isteğini kamçılayarak bu yöndeki faaliyetlerde büyük artış meydana getirecektir. Dolayısıyla Ermeniler, istiklallerini sağlamak üzere illegal Ermeni partileri teşkil etmeye başladılar. Bunlardan ilkinin, yani Armanekan Partisi 1885 Portakalyan'ın öğrencilerinden dokuz kişi kurmuştur. Onlara Portakalyan'ın çıkarmakta olduğu, Armenia gazetesi ilham kaynağı olmuş ve partide ismini buradan almıştır. Dolayısıyla XIX. yüzyılda ihtilalci karakterde ilk ermeni teşekkülü olan ve bir parti

³⁹ Mehmet SARAY, "Ermeni Terörü 1887-2002", **Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri, II**, Ankara, 2003, s. 384.

⁴⁰ GÜRÜN, **Ermeni Dosyası**, s.. 68

şeklinde örgütlenen Armanekan partisi, dönemin Ermeni fikir adamlarından Mıgırdıç Portakalyan'ın Marsilya'da yayınladığı Armenia Gazetesi'nin yaydığı düşünceler etrafında ortaya çıkmıştır. Armanekan partisinin kurucusu olan dokuz kişinin isimleri, Mıgırdıç Terlemezyan(Avetisyan), Grigor Terlemezyan, Ruben Şatavaryan, Grigor Adian, Grigor Acemyan, M. Barutciyan, Gevord Hancıyan, Grigor Beozikyan ve Garegin Manukyan'dır. Bunların içerisinde Avetisyan lider konumunda bulunduğu ve Portakalyan ile irtibatı onun sağladığı ifade edilmektedir⁴¹.

Partinin bilinen faaliyetleri, Kürt kılığına giren Havannes Agripasyan, Vardan Goloşan ve Karabet Kulaksızyan isimli komitecilerin Türk zaptiyelerine saldırımları, çeşitli cinayetler, aşiretlere saldırılar, 1892 Ekim'inde Van'da polis memuru Nuri Efendi'nin katli⁴² 1896 Haziran'ında Hınçak Komitesi mensuplarıyla birlikte her iki taraftan birçok kişinin ölümüne sebep olan Van İsyanı'na katılmaları, Avetisyan'ın liderliğinde 200 kişilik bir çete kurmaları ve Taşnaksagan ve Vartan çeteleriyle birlikte Karahisar dağları yakınında aşiretlerle ve Asuriler'le çarpışmaya girişmeleridir. Taşnaksagan ve Armenakan çetelerinin hemen hemen tamamının telef olduğu ve bu çatışmadan bir süre sonra Armenakan partisinin üyelerinin Taşnak ve Hınçak Partisi'ne geçtikleri veya Ramgavar Partisi'ne dönüştükleri ifade edilmiştir.⁴³

1.5.2. Hınçak Partisi

Kafkasyalı Ermeni Avedis Nazarbeg, karısı Maro ve altı öğrenci tarafından yurt dışında, Cenevre'de 1887'de kurulmuştur. Parti'nin merkezi sonra Lonra'ya taşınmış ve gerekli olgunlaşma zamanı kabul edilen dönem İstanbul başta olmak üzere imparatorluğun değişik yerlerinde şubeler açılmıştır. Partinin faaliyet alanı Doğu Anadolu bölgesiydi. Parti programı; sosyalist, milliyetçi ve devrimci nitelik taşıyordu. Amacı Osmanlı Ermenilerinin bağımsızlığını sağlamaktı. Buna yönelik olarak komiteler kurmak, komitelere para desteği sağlamak, devleti zayıf düşürmek ve kurulacak Ermeni devletine zemin hazırlamak gibi faaliyetlerde bulunmaya

⁴¹ Ahmet Suat ALKAYA, **Ermeni Tehciri Ve Eskişehir Ermenileri**, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tez'i, Eskişehir 2006, s. 57-58

⁴² Kamuran GÜRÜN, **Ermeni Dosyası**, s. 129, 130.

⁴³ URAS, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, s. 499-502.

çalışıyordu. Hınçak Partisi aynı ismi taşıyan bir de gazete kurmuştu. İzmir, İstanbul ve Halep'te şubeleri açıldı. Parti programlarına halkın desteğini almak için kendilerince başvurdukları şiddet politikaları ile Ermeniler arasında destek edinme yolunu tuttular.⁴⁴

Parti'nin İstanbul'da organize ettiği ilk gösteri Kumkapı olayıydı. Gösterinin amacı Ermenileri uyandırmak ve Ermenilerin sefaletini Bâb-ı Âli'ye duyurmaktı. 27 Temmuz 1890 Pazar günü patrik Horen Aşıkyan, Haç Yortusu için toplanmış olan büyük bir kalabalığa hitap ederken Hınçak Komitesi üyelerinden Harutyun Cangülyan padişaha hakaret eden beyannâmeyi okudu. Çeteciler bundan sonra patriği ve halkı. Yıldız Sarayı'na doğru yürüyüşe zorladı. Patrikhane'den yapılan ihbar üzerine durumu öğrenen askerler yolları kesmişlerdi. Ermenilerin asker üzerine ateş açmaları sonucu çatışma çıktı. Gösterinin elebaşı olan Cangülyan tutuklanmış, idama mahkûm edilmiş ise de padişah tarafından cezası müebbet hapse çevrilmiştir. Hınçak Komitesi bu gösteriyle umduğunu bulamadığı gibi, Avrupa müdahalesi de gerçekleşti. Ama İstanbul'da olay çıkara bileceklerini göstermiş, ve Avrupa'nın dikkatini çekmişlerdi. Bundan cesaret alarak Aynı yıl Erzurum isyanını da tertip ettiler.⁴⁵

1.5.3. Taşnak Partisi

Hınçaklar'ın memnun edemediği bir kısım Ermeni, Truşak isminde bir gazete kurdu. Bütün Ermeni grupları tek bir bayrak altında toplamayı hedefleyerek Taşnaksutyun ismini aldılar.⁴⁶ Ermenicedeki tam ismi "Hay Hegapok Haslan Taşnakzutyun" dur. Truşak gazetesinden ötürü Truşak Partisi olarak da bilinir. 1892 yılında gerçekleşen genel kongrelerinde Rus Narodnaya Volya (Halkın İradesi) partisinin programını kendilerine temel aldılar. Programları; sosyalist-demokrat, sosyalist-ihtilalci, milliyetçi ve Adem-i merkezietçi özellik taşıyordu. Partinin Hınçaklardan Sosyalist ve aşırı milliyetçi olmalarıyla ayrılıyordu. İdeolojiden ziyade pratiğe önem vermişlerdi. Osmanlı topraklarını doğu ve batı olarak ikiye ayırarak faaliyetlere giriştiler. Şubelerini sadece ülke topraklarında değil, yabancı ülke (Paris,

⁴⁴ SÜSLÜ, *Ermeniler ve 1915 Tehçir Olayı*, s. 146

⁴⁵ ÇAKILLIKOYAK, *Diasporada Ermeni Kimliği Paris ve Halep Örneği*, s. 88

⁴⁶ Enver YAŞARBAŞ, *Ermeni Terörünün Tarihçesi*, Petek Yayınları, İstanbul 1984, s. 20

Londra, Brüksel, Berlin, Leibzig, Cenevre, Roma...) şehirlerine kaydırarak propaganda için zemin hazırladılar.⁴⁷

Cemiyet Osmanlı Devleti'ne çeteler sokmak, buradaki Ermeniler'i silahlandırmak, köylülere silah kullanmasını öğretmek, çeteler kurmak, çete başları yetiştirmek, savunma teşkilatı kurmak, taraftar toplayarak isyan, ihtilal çıkarmak ve Ermenistan'ın bağımsızlığını sağlamaktır. Komitenin sloganı ise, "Türk'ü, Kürd'ü, nerede ve hangi şartlarda görürsen öldür. Gericileri, sözünden dönenleri, Ermeni hafiyelerini, hainleri öldür, intikam al." şeklinde idi. Karl Marx'ın; "Bir düzine silah nakledecek çete, bir düzine programdan daha tesirlidir." prensibinden hareket eden komite, üç yıl boyunca bir program ortaya koymamıştır. Cemiyet Osmanlı Bankası baskını, Sasun isyanı, Yıldız suikastı katılmış ve birçok cinayette rol almıştır.⁴⁸

1.6. İlk Karışıklıklar (1890-1905)

Doğu Anadolu'da bağımsız bir Ermenistan kurmayı hedefleyen Avrupa devletleri, Ermenilerin dini ve mili duygularını sömürerek onların komiteler, dernekler, yardım kuruluşları ve kiliselerde örgütlenmelerini ve silahlanmalarını sağlamış, ardından da isyanlar çıkarmaları yönünde teşvik ederek Osmanlı Devleti'ni köşeye sıkıştırmayı hedefliyorlardı.

Anadolu'daki etnik farklılıkların iyice körüklenmiş olması, halkın huzursuzluğunu arttırmış, değişik yerlerde çıkan isyanlarda ölenlerin sayıları binlerle ifade edilmeye başlanmıştır.

İlk olarak Erzurum isyanı 20 Haziran 1890'da çıktı. Erzurum valisi Semih Paşa, Ermenilerin Rusya'dan çok sayıda silah getirdiklerini, bunları Sanasayan Okulu'nda ve Kilisesinde sakladıklarını haber almıştı. Osmanlı Güvenlik Güçleri, Jandarma ve polisler kiliseyi aramak istemişler. Ermeniler durumu öğrendiklerinden gerekli önlemleri almışlar ve karşı koymak üzere hazır bekliyorlardı. Olay yerine gelen Jandarmalara Ermeni Komitecileri ateş açtılar. Bir subayla 2 er'i ve 1 polisi şehit ettiler.⁴⁹

⁴⁷ ÇAKILLIKOYAK, *Diasporada Ermeni Kimliği Paris ve Halep Örneği*, s. 88

⁴⁸ URAS, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, s. 442-445

⁴⁹ URAS, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, s. 459

İlk olaylardan biri de Musa Bey olayıdır. Muş bölgesinin derebeylerinden ve Mutki aşiretinin reisi olan Musa Bey, Ermenileri isyana teşvik amacıyla Muş bölgesine gelen ve çeşitli faaliyetlerde bulunan Bogos Natyan adlı rahibi üzerinde birtakım zararlı evraklarla yakalayarak Muş Mutasarrıflığı'na teslim etti. Mutasarrıflık da yerinde bir tahkikat yaptırdıktan sonra Bogos Natyan'ı İstanbul'a gönderdi ve orada, Bogos Natyan ömür boyu hapse mahkûm edildi. Bundan sonra bazı Ermeni gazeteleri ve Avrupa'da teşekkül etmiş Ermeni gazeteleri harekete geçerek Avrupa kamuoyunun dikkatlerini Bogos Natyan'ın mahkûmiyeti ile onu yakalayan Musa Bey üzerinde yoğunlaştırdı. Musa Bey hakkında bir takım suçlamalarda bulundular. Bu baskılara uzun süre direnen devlet nihayet Musa Bey'in İstanbul'a getirilip yargılanmasına karar verdi. Yapılan açık muhakeme sonucunda Musa Bey berat etti. Fakat baştan beri İngiliz sefiri bunu bir izzet-i nefis meselesi yapmıştır. Bâb-ı Âli nezdinde ki teşebbüslerini devam ettirdi ve neticede Padişah Musa Bey'i uzak bir bölgeye sürgüne yollamak zorunda kalmıştı.⁵⁰

Hınçak Komitesi Musa Bey olayı ile Erzurum'daki olayı dünyanın gözünün önüne sermek ve Ermenilere cesaret vermek amacıyla Temmuz 1890'da kumkapı gösterisini düzenledi. Göstericilerin etrafı sarıldı ve açılan ateş sonucunda askerlerden bazıları yaralandı.⁵¹

Bir süre sonra gerginlik arttı ve Müslümanlar öldürüldü. Hükümet birtakım önlemler alarak, 2000 civarında Ermeni tutukladı, 17 kişi ölüme mahkûm edildi. Ancak II. Abdülhamit mahkûmları bağışlamıştır. Bundan bir yıl sonra, 1894'te bu defa Yozgat'ta olaylar ortaya çıktı. Bunu Diyarbakır ve Bitlis'teki köylerin yakılıp yıkılmaları izledi. Padişahın olaylar üzerindeki kontrol ve etkinliği azalırken çetelerinki artmaya başladı. Bunun üzerine, Ermeni Patriği İzmirliyan, İstanbul'daki Ermenileri ayaklandırdı. 30 Eylül 1895'te Hınçak grubuna mensup Kalabalık bir Ermeni topluluğu Kumkapı'daki Ermeni Kilisesi'nde toplanarak Babıali'ye yürüyüşe geçti, kendilerine sadrazama isteklerini yazılı olarak vermeleri haberi gönderildi, yürüyüşten vazgeçmeleri de emir olundu. Gösteriden vazgeçilmeyince Olaylara asker ve zaptiye müdahale etmek zorunda kaldı. İstanbul, on gün boyunca

⁵⁰ GÜRÜN, **Ermeni Dosyası**, s.201

⁵¹ URAS, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, s. 461

olaylarla sarsıldı. Trabzon'daki Ermeniler de İstanbul'daki Ermenileri desteklemek için ayaklanma çıkarmaya kalkıştı, ama olaylar büyümeden bastırıldı⁵²

Büyük devletlerin müdahalesi ile II. Abdülhamit olayı yatıştırmak için askerî birlik kullanmaktan vazgeçti, bunun üzerine halk galeyana geldi. İstanbul'da birkaç gün Müslümanlar ile Ermeniler arasında kanlı olaylar cereyan etti.

1895 yılında İstanbul'da çıkan olayların akabinde, Trabzon, Sivas, Malatya ve Diyarbakır ve Aynı yıl içinde Zeytun'da (Kahramanmaraş'ın şimdiki ilçesi Süleymanlı) Hınçak Partisi'nin öncülüğünde başlatılan Ermeni ayaklanması bütün yöreye yayılmış, binlerce Müslüman öldürülmüştür. İsyancılar Zeytun kasabasında kuşatılmış, büyüyen olaylar üzerine devreye giren Avrupalı devletler, Osmanlıları kuşatmayı kaldırmak, asiler için genel af çıkarmak ve ayaklanmanın önderi olan beş kişinin yurtdışına göçmesine izin vermek mecburiyetinde bırakmışlardır. Nitekim Avrupa'nın istediği olmuştur.

Önemli olaylardan biri de Van'da ortaya çıktı. Van'daki Ermeni komiteleri Anadolu'nun diğer bölgelerinden daha kuvvetliydi. Van, Anadolu, İstanbul ve Rumeli'de sivrilmiş, cezalı, ölüm olaylarına karışmış komiteciler ile Rusya'daki azgın Ermeni liderlerinin sığındıkları yerd. Rusya'da adam öldürmeden aranan komiteciler Van'a kaçıyorlardı. Bu yüzden Van'daki komitecilerin çoğu serseri, katil ruhlu. Ermeniler halk arasında en güçlü örgütü de Van'da kurmuşlardı. Komiteciler çok gençti. Van'da Hınçaklı Komiteciler de vardı. Ama Taşnakların örgütü çok güçlüydü. 1896 başından itibaren Anadolu'dan, İstanbul'dan. Rumeli'den, Rusya'dan ve Avrupa'dan gelen anarşist ruhlu komiteciler Van'a gelmeye başladılar. Şubat ve Mart aylarında gelenlerin sayısı arttı. Aralarında Ermeni olmayanlar da vardı. Haziran ayında asilerin sayısı 600'e ulaştı. Asiler, ilk cinayetlerini 6 Ocak 1896'da Ermenilerin en büyük bayramında kiliseye gelen ruhani lider Bogos'u öldürerek işlediler. Yaşlı papaz, kilisede bazı serserilerin hareketlerine karşı çıkmış ve oracıkta öldürülmüştü. Bundan sonra her tarafta korku salan, terör estiren komiteciler, pek çok cinayet işlediler. Kendilerine yardım etmeyen, karşı çıkan Ermenilerden de pek çok masum insanı öldürdüler. Ermeniler, Rus tüfekleriyle silahlanmışlardı. Asiler, bu silahların yerli Ermenilerin

⁵² Nejat Göyünç, "Osmanlı Devletindeki Ermeniler Hakkında"
<http://www.osmanli.org.tr/yazi.php?bolum=4&id=257>, 04/01/2006.

yardımlarıyla alındığını ve İran üzerinden sokulduğunu söylüyorlardı. Çeşitli komiteler vardı. Ayrı ayrı üniforma taşıyorlardı.

İlk eylemlerini, 2 - 3 Haziran 1896 gecesi Van'da devriye gezen askerlere karşı gerçekleştirdiler. Bir subay ve bir askeri vurarak ağır yaraladılar. Şehrin her tarafında olaylar çıkardılar. Komiteciler, Sasun'da, Zeytun'da olduğu gibi yabancı devletlerin müdahalesini sağlamak için uğraştılar. Hükümet, Van isyanı nedeniyle dışarıdan geçici Müslümanların şehre girmesini yasakladı. Sonunda Hükümet, yabancı konsoloslukların hakemliğine başvurmuştur.⁵³

Van'daki sıcak çatışmalar 15-24 Haziran arasında devam etmiş olup olaylarda 418 Müslüman ve 1715 Ermeni ölmüş, 363 Müslümanla 71 Ermeni de yaralanmıştır⁵⁴

İstanbul'daki diğer bir hadise de tarihlere "Banka Vakası" olarak geçmiştir. 26 Ağustos 1896 günü Osmanlı Bankası, Ermeni tedhişçilerin işgaline uğramıştır. Patrik İzmirliyan'ın görevden alınmasını protesto eden tedhişçiler silahlı baskın düzenleyerek bankayı işgal etti. İstekleri yerine getirilmediği takdirde bankayı bombalayacakları tehdidinde bulundular, bu arada başka bir grup da ellerinde bombalarla Bâb-ı Âli'ye hücum etmiş, sadrazam Halil Rifat Paşayı öldürmeğe çalıştılar. Ermenilerin bu taşkınlıklarına kızan İstanbul halkı da karsı harekete girişince, İstanbul adeta savaş alanına döndü. Çok sayıda insan yaralandı ve öldü. İşyerleri tahrip edildi. İnzibat kuvvetleri, olayları bastırmakta çok güçlük çekti. Üç yıl içinde ölü sayısı 40 bine ulaştı. Bundan sonraki süreçte, 1908 yılına kadar süren kısmi bir yumuşama dönemi oldu. Galata'daki Osmanlı Bankası'na 1896'da yapılan baskın, Batı'daki Ermeni milliyetçiliğine duyulan sempatiye darbe vurmuştur; çünkü bu kez hareket doğrudan sermayeyi hedef almıştır.⁵⁵

Komitacılar 1904 yılında Bitlis-Sasun'da yeni bir ayaklanma provası yaptılar. Sasun'da ki isyanı Düzenleyenler yine Tasnaksutyun mensuplarıdır. İsyân bastırıldı, fakat Nisan ve Temmuz arasındaki çatışmalarda bin civarında Türk, 19 Ermeni öldü.⁵⁶

⁵³ URAS, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni meselesi**, s. 500

⁵⁴ GÜRÜN, **Ermeni Dosyası**, s.163

⁵⁵ Fahir ARMAOĞLU, "19. Yüzyıl Siyasi Tarihi", Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999, s. 580

⁵⁶ Nejat GÖYÜNÇ, "**Osmanlı Devletindeki Ermeniler Hakkında**"
<http://www.osmanli.org.tr/yazi.php?bolum=4&id=257>, 04/01/2006

1905 yılında da bu kez Abdülhamit'i hedef alan Ermeniler Yıldız suikastında kendilerini gösterdi. 21 Temmuz 1905'te Ermeniler, isteklerinin önünde önemli bir engel olan ve kendisine "Kızıl Sultan" lakabını taktıkları Abdülhamit Han'ın öldürülmesi için Tasnak komitesinden Hristofor Mikaeliyan ile bir Rus Ermenisi, bir arabanın içine 20 kiloya yakın saatli bomba yerleştirerek, Yıldızdaki Hamidiye Camiinin kapısına yakın pusu kurdu. Bomba, Abdülhamit Han'ın Cuma namazından çıkış saatine ayarlanmıştı, Saati dolan bomba patlayınca, ortalık savaş alanına döndü. 26 kişi öldü, 58 kişi yaralandı. Fakat, patlama esnasında padişahın, camide, Şeyhülislam Cemaleddin Efendi ile sohbet ediyor olması, Ermeni planlarını altüst etti.

*"Papazian'ın yorumu; 'Sultan Abdülhamit'in hayatına yönelen saldırı, Tasnakların Türkiye Ermenileri hesabına yaptıkları ihtilal denemelerinin son perdesi oldu. Bu da Tasnaksutyun'un görkemli, fakat faydasız tesebbüslerinden biriydi. Başarısı Ermeni davasına bir fayda getirmezdi, başarısızlığı herhalde halkımız büyük bir felaketten kurtarmıştır' der."*⁸⁷

Sonuçta ise, İsyanların bastırılması dünya kamuoyunda propaganda maksatlı olarak Müslümanlar Hıristiyanları katlediyor mesajıyla yansıtılmış Ermeni sorunu giderek uluslararası bir hal almıştır. Avrupa'da basın her gün Ermenilerin katliamıyla ilgili yanlış haberler vermiş, İngiltere'nin Fransa'nın ve Rusya'nın müdahalesi için çağrılar yapmıştır. Nitekim döneme ait İngiliz ve Rus diplomatik temsilciliklerinin raporları , "*Ermeni ihtilalcilerin hedefinin karışıklıklar çıkararak Osmanlıların karşılık vermesini ve böylece yabancı ülkelerin duruma müdahalesine sağlamak*" olduğunu kaydetmektedir.⁵⁷ Bununla birlikte bu devletlerin fiili müdahalesi için gereken uygun koşullar henüz oluşmamıştır. Bu üç devlet de birbirlerinin etki alanına diğerlerini sokmamak için çaba sarf ederken, statükoyu korumaktan yana olmuşlardır. Osmanlı devletinin fiilen bölünmesi ve parçalanması düşünceleri de ilk olarak bu yıllarda olgunlaşmaya başlamıştır.

⁵⁷ Bayram KODAMAN, "**Ermeni Yanılgıları**"<http://www.turkishresponse.com/turkce/makaleler/makale35.html>, 06/01/2006.

II. BÖLÜM

İTTİHAT TERAKKİ CEMİYETİ VE ERMENİLER

2.1. 1902 Jön Türk Kongresine Kadar İttihat Terakki ve Ermeni ilişkileri

İttihatçılar, bir taraftan II. Abdülhamit'e karşı mücadelelerini sürdürürlerken diğer taraftan da Abdülhamit rejimine muhalif olan kesimlerle ittifak oluşturmak gayretindeydiler. Aslında İttihatçılar, ülke içerisinde teşkilatlarını güçlendirmeden herhangi bir harekette bulunmayı düşünmemektedirler. Konferanslar ve seminerler vermek, toplantılar düzenlemekle yetinen İttihatçılar¹, Ermenilerin eylemciliği karşısında kendi yetersizliklerinin farkına varmasıyla bir takım faaliyetlere girişmiştir.² 1890'lardan itibaren ortaya çıkan bu Ermeni isyanları, bir yandan Müslümanlarda vatanseverlik duygularını geliştirirken, diğer yandan da II. Abdülhamit yönetimine karşı zaten var olan muhalefeti iyice güçlendirmiştir.³

İstanbul'da Ermenilerin Babıâli baskınından sonra Abdullah Cevdet tarafından kaleme alınan ve başta İstanbul olmak üzere tüm yurttaki gizlice dağıtılan bildiride; bu tür olayların gerçekte zulüm ve baskıcı idareden doğduğunu, cemiyetlerin, tüm Osmanlılar gibi bu kötü hükümetten ıslahat ve hürriyet istediğini, Ermenileri terbiye etmek yerine idaresizlik, istibdattan meydana gelen Babıâli'yi, Şeyhülislam kapısını ve Yıldız'ı basarak bu duruma son vermelerini ve hürriyete layık olduklarını tüm dünyaya göstermelerini istemektedir.⁴ Söz konusu bildiriler⁵ ve bazı resimler, halkı Abdülhamit'e karşı kıskırtmak ve Avrupalı devletlerin dikkatlerini çekmek amacıyla polisin sıkı tedbirlerine rağmen Saray ve hatta karakol duvarlarına bile asılmaktaydı.

¹ Sina AKŞİN, "*II. Jön Türk Hareketi'nin Dönemlendirilmesi*", VII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri. TTK. Ankara 1983, s. 1791

² Sina AKŞİN, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1987, s. 26

³ Enver Ziya KARAL, *Osmanlı Tarihi*, C.VIII, TTK, Ankara 1995, s. 514-515

⁴ Ahmet Bedevi KURAN, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele*, Celil Matbaası, İstanbul 1959, s. 159

⁵ M. Şükrü HANİOĞLU, *Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, C.I, İletişim Yayınları, İstanbul 1989, s.181

1894-1896 arası dönemdeki Ermeni olayları ve diğer ayrılıkçı eylemleri yorumlayan ve buna çözüm yollar arayan İttihatçılar, Ermeni isyanlarının ve Balkanlardaki terör olaylarının nedenlerini meşrutiyet yönetiminin yokluğuna bağlamakta ve II. Abdülhamit'i suçlu göstermekteydi.⁶ İttihatçılar, Meşrutiyet ilan edildiği takdirde tüm tebaanın kanun önünde eşit olacağını ve bu gurupların parlamentoda kendilerini temsil etmeleri ile ayrılıkçı akımların zayıflayacağını, bundan sonra büyük devletlerin de azınlıkları bahane ederek, devletin iç işlerine karışamayacaklarını ileri sürerek Osmanlı Devleti'nin dağılmaktan kurtulacağını savunmuşlardır. Gerçekten de cemiyet, Müslüman olmayanlara düşmanca duygular beslememiş, aksine imparatorlukta çeşitli unsurlar arasında bir kardeşlik havası estirerek, onların haklarının anayasal güvence altına almaya söz vermiştir.⁷

İttihatçılar, "*İttihad-ı Anasır*" politikaları sayesinde azınlıkların sisteme daha iyi bir şekilde dahil edilebileceğine inanmaktaydı.⁸ Bu düşünceleri çerçevesinde İttihatçılar, hem Anadolu'da hem de Balkanlarda Türkler aleyhine kurulmuş olan Bulgar, Sırp, Yunan ve Ermeni isyan komiteleriyle ülkede etkili olmak ve Abdülhamit'e karşı mücadelelerini güçlü bir şekilde sürdürmek için işbirliğine yönelmiştir.⁹ Bu politikalar çerçevesinde, İttihatçılar, Meşveret'te ve diğer yayın organlarında, Ermenilerin izledikleri yolun yanlış olduğu, Özgürlüklerin geliştirilmesine çalışılmasını, bunun için de kendileri ile işbirliğine gitmelerinin çok daha iyi sonuçlar doğuracağı yolunda yayınlar yapmaktaydılar.¹⁰ Nitekim Ermeniler de yayınlarında; Ermenilerin Türklerle işbirliğine giderek daha akıllı davranmaları gerektiğini ve İttihatçılarla birlikte Kanun-i Esasi'nin ilanı için çalışmalarını tavsiye etmekteydiler¹¹

Ermeniler, İttihatçıların faaliyetleri hakkında bilgi edinmek için İttihatçılarla bir işbirliğine sıcak bakmaktaydılar. Dahası Osmanlı Devleti ile bağlarını tümüyle kopardıkları takdirde Rus tehlikesine maruz kalacaklarını ve bu nedenle de Ermeni

⁶ Süleyman KOCABAŞ, **II. Abdülhamit'in Şahsiyeti ve Politikası**, Vatan Yayınları, İstanbul 1985 s.378

⁷ Feroz AHMAD, (Çev.Nuran YAVUZ), **İttihat ve Terakki (1908-1914)**, Kaynak Yayınları, İstanbul 1995, s.24-25

⁸ Mim Kemal ÖKE, **Ermeni Sorunu**, iz Yayınları, İstanbul 1996, s.73

⁹ İsmail Hami DANİŞMENT, **31 Mart Vakası**, İstanbul Kitapevi, İstanbul 1961, s.121

¹⁰ Yusuf İzzettin UÇAR, **Taşnak Komitesinin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1890-1922)**, Ankara Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1994. s.27

¹¹ Yusuf Hikmet BAYUR, **Türk İnkılabı Tarihi**, C.I-Kısım.I, TTK, Ankara 1991, s.374

milliyetçiliğinin çok fazla gelişemeyeceğinin bilincinde olan Taşnaklar, İttihatçıların Osmanlı Devleti'nin iç düzeninin sağlanması yolunda ortak mücadele teklifini olumlu karşılamışlardır. Bu durumda Taşnak komitesinin çok fazla kaybedeceği bir şey yoktu. Üstelik görünürde diğer Osmanlı milletleriyle kaynaşmış olmak Taşnakların faaliyetlerini gölgeleyeceğinden, bu durum işine bile yarayabilirdi. Bu nedenle Ermeni komiteleri, İttihatçıların 1902 ve 1907 kongrelerine katılmışlar ve bu kongrelerde ortak eylemlerde bulunma kararları almışlardır.¹²

2.2. 1902 Jön Türk Kongresi ve Ermeni Komiteleri

Şubat 1902'de, Paris'te toplanan¹³ kongreye; azınlıkları temsilen Ermenilerden başka Rumlar, Yahudiler, Araplar da katılırlarken, Makedonlar katılmamışlardır. Kongrede, İttihatçılar, Ermeni sorunundan çok 1876 Anayasası'nın yeniden Avrupa'nın müdahalesi olmaksızın uygulanmasını isterken, Ermeni temsilciler ise 1876 Anayasası'nı yeterli görmediklerini, Berlin Antlaşması ile kendilerine verilen hakların kabulünü ve Avrupa devletlerinin müdahalesinin gerektiğini savunmaktaydılar. Bu esaslar çerçevesinde Kongrede Taşnaksütyun ve Hınçak temsilcileri şu isteklerde bulunmuşlardır;¹⁴

1- Ermeni örgütleri, mevcut yönetimin değiştirilmesi için yapılacak tüm eylemlere katılmaya hazırdırlar.

2- Ermeni örgütleri, devam edecek olan faaliyetleri ile Türk hakimiyetini değil sadece mevcut rejimi hedef almışlardır.

3- Ermenilerin amaçlarının sadece Berlin Antlaşmasınının 61. maddesindeki ıslahatların uygulanmasının sağlanmasıdır.

Kongrede Prens Sabahattin'in Ermeni sorunu ve yabancı devletlerin müdahalesi gibi konularda izlediği ılımlı politika, Ahmet Rıza ve grubu tarafından merkezîyetçilik düşüncesi vurgulanarak sert bir şekilde eleştirilmiştir.¹⁵ Bu ise kongrenin toplanış amacının tersine, İttihatçılar arasında bir hizipleşmeye yol

¹² Ahmet Rüstem Bey, **Cihan Harbi ve Türk-Ermeni İlişkileri**, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2001, s.37

¹³ Nasrullah UZMAN, **İttihat ve Terakki Dönemi Türk-Rus İlişkileri**, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kars 2008, s. 38

¹⁴ Esat URAS, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, s. 543

¹⁵ Taner AKÇAM, **İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu (İttihat Terakki'den Kurtuluş Savaşına)**, İmge Kitapevi, Ankara 1999, s. 113-114

açmıştır. İttihatçılar içerisinde farklı bir niteliğe sahip Prens Sabahattin'in Adem-i Merkeziyet düşüncesinden dolayı kongredeki Arnavutlar ve Ermeniler, Prens Sabahattin ve grubunu desteklemişlerdir. Padişah'ın tebaası olan tüm Osmanlıların birliği noktasından hareket eden, Ermeni sorununda da padişah ve çevresini suçlu bulan Ahmet Rıza'ya göre ise Ermenilerin isteklerinin kabul edilmesi, şu hususların kabulü gelmekteydi;

-Büyük devletlerin adil bir hakem olduklarını kabul etmek,

-Türklerin kendi kendilerine ülkelerini düzeltmeyecekleri için ihtirasları pahasına da olsa büyük devletlerin ülkenin iç işlerine karışmalarına ses çıkarmamak, Yurt düşüncesi dışında özel düşüncelerin peşinden gitmek. Ahmet Rıza ve grubunun kongrede karşı çıktıkları noktalar, programlarında da "*İsteklerimizin temeli topraklarımızın birliği ve ayrılmazlığıdır. Topraklarımızın bazılarını devletten ayırmak isteyenler, yurdun düşmanlarıdır.*" şeklinde yer almaktaydı.¹⁶

Prens Sabahattin ise, Ermenilerin önerileri ile ortaya atılan yabancı müdahalesi fikrinin bazı zararları olabileceğini kabul etmekle birlikte devrim kargaşalığı sırasında rast gele çıkarıcı müdahaleleri engellemek için "*menfaati menfaatimize uygun, .hür ve demokrat hükümetlerle...*" anlaşılarak bu durumun önünün alınabileceğini savunmaktaydı. Prens Sabahattin'e göre II. Abdülhamit, Osmanlı-Rus savaşını bahane ederek Meşrutiyeti kaldırmış, İstibdat döneminde Osmanlı içinde yaşayan unsurlar büyük baskı altına alınmıştır. Eğer Meşrutiyet kaldırılmamış olsaydı Ermeni-Türk kıyımlarının gerçekleşmeyeceğini, Ermenilerin Hıristiyan oldukları için değil Jön Türklerle işbirliği yapabilecek bir unsur olarak görüldüklerinden baskı gördüklerini ileri süren Prens Sabahattin Ermeni sorununa dair görüşlerini bu esaslar üzerine oluşturmuştu.¹⁷

Kongrede alınan kararlar ve tartışmalar üzerinde bir genel değerlendirme yapmak gerekirse, Prens Sabahattin'in azınlıkları tatmin edebilmek için ortaya atmış fikirleri azınlıkların milliyetçilik hareketlerinin yoğunlaştığı ve yabancı devletlerin baskılarının arttığı bir dönemde çok fazla etkili olamamıştır.¹⁸ Kongrede Ermeniler, her ne kadar Osmanlı liberalleriyle siyasi düzenin değişmesi için işbirliği

¹⁶ Fatma ŞİMŞEK, *İstanbul'da Ermeni Siyasi Faliyetleri (1876-1909)*, s. 176

¹⁷ BAYUR, *Türk İnkılabı Tarihi*, s. 287

¹⁸ Bernard LEWIS, (Çev. Metin KIRATLI), *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, TTK, Ankara 2000, s. 202

yapacaklarını bildirmişlerse de bu mücadelede kendi özel eylemlerini ve programlarını sürdüreceklerini belirtmişlerdir. Kongreye sonradan katılan bazı Ermeniler ise fikirlerini değiştirerek, çıkarlarına aykırı ve zamansız buldukları Meşrutiyet için ortak mücadeleyi bile reddetmişlerdir.¹⁹

2.3. 1907 Jön Türk Kongresi ve Ermeni Komiteleri

II. Jön Türk kongresinin toplanması hakkında bir takım görüşler mevcuttur. Ahmet Bedevi Kuran, Ermeni cemiyetlerinin 1906'da birleştikten sonra Paris'te bir kongrenin toplanması teklifinin Taşnaklardan geldiğini ileri sürerken²⁰, Yusuf Hikmet Bayur ise, İttihatçıların Paris merkezi mektuplarına dayanarak, kongre için ilk girişimin Ahmet Rıza'dan geldiğini savunmaktadır.²¹ Sina Akşin ise Rusya ve İngiltere arasında İran, Afganistan ve Tibet gibi anlaşmazlık konusu olan sorunların çözümlenmesi ile Rusya'nın Osmanlı Devleti aleyhinde bir genişleme siyaseti karşısında İngiltere'nin tutumunun değişmiş olması, devletin parçalanacağı düşüncesini doğurduğunu, bu nedenle kongre teklifinin İttihatçılardan gelmiş olması ihtimalinin daha yüksek olduğunu belirtmektedir.²²

Aslında İttihatçılar, II.Abdülhamit'i devirmek ve Meşrutiyeti koruma konusunda Rum ve Bulgar komiteleriyle ittifak yapmak istemişse de söz konusu komiteciler, birbirleri ve Osmanlı Devleti'ne karşı giriştikleri eylemler ile Meşrutiyetin kurulmasındansa Osmanlı Devleti'nden göz koydukları toprakları kopararak bağımsızlıklarını elde etme mücadelelerinden vazgeçmemişlerdir.²³ Nitekim, 28-29 Aralık 1907'de Ahmet Rıza Bey, Prens Sabahattin ve Taşnak komitesinden Malumyan Efendi'nin ortak başkanlıklarında Paris'te toplanan II. Jön Türk kongresine katılan Bulgar komitecileri, kongreye kendilerini Ermenilerin davet ettikleri için katıldıklarını ve kongreye katılmaktaki amaçlarının Ermenilerle Ruslar arasındaki ilişkilerin güçlenmesi için Ermenilere cesaret vermek olduğunu, Bulgarların Türklerle işbirliği yapmalarının Makedonya' da ki amaçlarına uygun olmadığından böylesi bir şeyi düşünemeyeceklerini belirtmişlerdir. Buna rağmen

¹⁹ AKŞİN, "II. Jön Türk Hareketi'nin Dönemlendirilmesi", s. 45

²⁰ Ahmet Bedevi KURAN, **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, s. 289

²¹ BAYUR, **Türk İnkılabı Tarihi**, s. 388-389

²² AKŞİN, "II. Jön Türk Hareketi'nin Dönemlendirilmesi", s. 65

²³ BAYUR, **Türk İnkılabı Tarihi**, s. 402

Makedonya'da Jön Türk hareketine sıcak bakanların İttihatçılar bünyesine alınmasında herhangi bir mahzur görülmemiş ve Bulgar örgütlerinden Sandanski adlı örgütle çok yakın ilişkiler kurulmuştur.²⁴

Ermeni Hınçak komitesine kongreye katılması teklif edilmişse de, teklife Hınçaklar tarafından herhangi bir cevap verilmemiştir.²⁵

Kongrede Taşnak üyesi Malumyan, II.Abdülhamit'e karşı yapılan başarısız suikast girişimi nedeniyle paralarının boşa gittiğini, ülke içinde ve dışında Ermeni komitelerinin bağımsız hareket etmelerinin Ermeniler için iyi olmadığını, istenilen amaca ulaşmak için ortak bir programın hazırlanmasının ve izlenecek yolun belirlenmesinin gerektiğini savunmuşlardı. Kongrede, genel anlamda bu düşünceler kabul edilmişse de ortak bir programın hazırlanması aşamasında fikir ayrılıkları nedeniyle kesin bir sonuca ulaşılamamış ve hatta görüşmeler bu nedenle bir ara kesintiye bile uğramıştır. Sonuçta her cemiyetin kendi kimlikleri altında baskıya son verilmesi için ortak bir program altında çalışılmasına ve çalışma yöntemlerinin ise cemiyetlerin gizlice seçtikleri üyeler tarafından belirlenmesi kararlaştırılmıştır.²⁶

Kongrede alınan kararlar kısaca şu şekildeydi;²⁷

-Şimdiki yöntemlerden vazgeçilmesi,

-Meşrutiyet'in kurulması,

-Tüm bunlara ulaşmak için normal yöntemlere veya ihtilal'e başvurulması,

Birinci madde: II.Abdülhamit'i tahtı bırakması için zorlanması ve bu gerçekleşmediği sürece, silahların bırakılmayacaktır.

İkinci madde: Amacımız memleketimizde hürriyet, eşitlik ve milletin hukukunu sağlayacak bir meşrutiyet hükümetinin kurulmasını sağlamaktır.

Üçüncü madde: Kongre kararlarını uygulamak için daimi ve karma bir komitenin kurulacaktır. Genel hedefler olarak da şunlar belirlenmişti;²⁸

1- Genel isyan,

2- Silahlı veya silahsız, hükümete karşı koyarak hukuku koruma,

3- Hükümete vergi vermemek,

²⁴ Gül TOKAY, *Makedonya Sorunu*, Afa Yayınlan, İstanbul 1996, s. 167-168

²⁵ BAYUR, *Türk İnkılabı Tarihi*, s. 388-389

²⁶ KOCABAŞ, *II.Abdülhamit'in Şahsiyeti ve Politikası*, s. 379

²⁷ URAS, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, s. 547

²⁸ URAS, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, s. 548

4- Orduyu hükümetin aleyhine çevirerek, isyancılara karşı silah kullanmalarını önlemek.

Kongrede; Türkçe, Arapça, Bulgarca, Kürtçe, Ermenice ve diğer dillerde bildirilerin bastırılmasına, köylülere, askerlere, ulemaya, yüksek sınıftan kişilere ve kadınlara uyarı niteliğinde yazılar yayınlanması yolunda kararlar alınmıştır. Ancak kongrede sosyalist Ermenilerin bulunmasına rağmen hitap edilen kesimler arasında işçi sınıfı ısrarla göz ardı edilmiştir.²⁹ 5 Ocak 1908 tarihli "*Pro-Armenia*" adlı Ermeni dergisinde bazı yönleri dolayısıyla gizli kalması gereken kongre kararlarının yayınlanması ve kongrede Ermeni yöntemlerinin benimsendiğinin ileri sürülmesi üzerine, Ahmet Rıza, *Meşveret'te* Ermenilerin kongre kararlarını yayınlamalarını eleştirmiş ve Türklerin toplantıda tedhişçiliği benimsedikleri yolundaki haberleri de yalanlamıştır³⁰

Düzenlenen bu Jön Türk kongreleri karşısında II. Abdülhamit, Ermenilerle Jön Türkler arasındaki ilişkileri şöyle yorumlamaktaydı; "Ben Ermenilerin istiklal sevdasına kapılmalarına şaşmıyorum; hele büyük devletler tarafından durmadan tahrik edildiklerini bildikten sonra Fakat Avrupa'ya kaçıp orada benim aleyhime gazete çıkaran bazı Jön Türklerin, Ermeni komitecileriyle işbirliği yapmalarına hatta onlardan para almalarına hala şaşmıyorum. Hem Osmanlı ülkesini parçalanmaktan kurtarmak istediklerini söylüyorlar hem de parçalayanlarla işbirliği, ahit yapıyorlar! işi nerelere kadar götürecekler acaba? Anadolu'nun göbeğinde bir Ermeni devleti kurmak, vatanperverliklerinin bir ispatı mı olacak?... "³¹

Sonuçta İttihatçılar diğer azınlıklarla anlaşma girişimleri pek başarılı olamazken Ermenilerle olan ilişkileri II. Meşrutiyetin ilanı ile daha da yoğunlaşarak devam edecektir.

2.4. II. Meşrutiyet Döneminde Ermeniler İttihat Terakki Cemiyeti ve Ermeniler

Osmanlı Devleti, II. Meşrutiyetin getirdiği hürriyet ortamında önceki yıllarda hiç yaşamadığı bir deneyimi yaşamaya, basında ve yeni parlamentoda din, milliyet,

²⁹ AKŞİN, "*II. Jön Türk Hareketi'nin Dönemlendirilmesi*", s. 68-81

³⁰ ŞİMŞEK, *İstanbul'da Ermeni Siyasi Faliyetleri (1876-1909)*, s. 180-183

³¹ İsmet BOZDAĞ, *Abdülhamit'in Hatıra Defteri*, Kervan Yayınları, İstanbul, 1975, s.59

hürriyet ve hükümet yöntemlerini tartışmaya başlamıştır. Meşrutiyetin ilanı ülke içerisinde tam bir barış ve iyimserlik havası estirmiş, İttihatçıların bu başarısı en çok Gayrimüslimleri ve özellikle de Ermenileri memnun etmiştir. Nitekim 26 Temmuz 1908'de içinde kalabalık bir Ermeni grubunun da bulunduğu, Türk, Rum, Bulgar ve Musevilerden oluşan yüz bin kişilik bir grup, Beyazıt Meydanı'nda yapmış oldukları gösterilerde anayasaya bağlılık yemini ederek Yıldız Sarayı'na kadar yürümüşlerdir. Bu gösteriden bir ay sonra Ağustos 1908'de de İstanbul'da Ermeni Devrimci Federasyonu ile Türk devrimcileri arasında dayanışma gösterileri yapıldı. Balık Pazarı Üç Horan Ermeni Kilisesi'nde özgürlük uğruna ölen Müslümanların anısına düzenlenen ayinde Ermeni Patrikhane vekilinin vatansever konuşmasından sonra, içlerinde çok sayıda Müslüman'ın da bulunduğu topluluk, Taksim'e kadar yürümüş ve burada toplanmış olan kalabalığa katılarak anayasal düzeni ve Türk-Ermeni dostluğunu kutlamışlardı.³² Artık Ermenilere özel törenlerde, Ermeni hayır cemiyetleri için düzenlenen müsamereler ve konserlerde, İzmirliyan'ın Kudüs'ten dönüşü nedeniyle yapılan karşılama merasimi vb toplantılarda İttihatçıların ve devletin ileri gelen simaları da katılmaktaydı.³³ Yine 1896 olaylarında ölenlerin anıldığı Ermeni mezarlığında yapılan törene, İttihatçılar yanında çok sayıda Türk de katılmış ve konuşmalar yapılmıştır.³⁴

Meşrutiyetin ilk yıllarında, Ermenilerin İttihatçılar ile münasebetleri daha çok Abdülhamit döneminde ülke dışına çıkan Ermenileri geri getirmek ve emlaklarını geri almaya yönelikti. Sonuçta Meşrutiyetten sonra halktan gelen baskılar ve İttihatçıların "ittihad-ı Anasır" politikası doğrultusunda ilan edilen siyasal mülteciler ve sürgünleri kapsayan genel bir af ile binlerce tutuklu ve sürgün İstanbul'a dönmeye başlamıştır.³⁵ Yurda dönen bu guruplar arasında "*...şapkalarıyla, kelebek siyah boyun bağlarıyla, Rus lehçesiyle görüştükları Ermeniceleriyle Taşnaksaganlar...*" özellikle dikkat çekmekteydiler.³⁶ Dönemin kaynaklarına göre yurt

³² Ersal YAVI, **Emperyalizm Kiskacında Türkler, Ermeniler, Kürtler (1856-1923)**, Yazıcı Yayınevi, İzmir 2001, s. 29-30

³³ Erdoğan CENGİZ (Yay. Haz.), **Ermeni Komitelerinin A'mal ve Harekat-ı İhtilaliyesi**, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1983, s. 59

³⁴ URAS, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, s. 571

³⁵ Süleyman KOCABAŞ, **Jön Türkler Nerede Yanıldı**, Vatan Yayınları, İstanbul 1991, s. 187

³⁶ CENGİZ, **Ermeni Komitelerinin A'mal ve Harekat-ı İhtilaliyesi**, s. 59

dışında bulunan Ermeni mültecilerin sayısı 80.000, Müslüman mültecilerin sayısı ise 60.000 kadardı.³⁷

Ermeniler, II. Meşrutiyeti Jön Türklerin olduğu kadar Ermeni Taşnak komitesinin de bir başarısı olarak görmekteydiler.³⁸ Bu nedenle Ermeniler, II. Meşrutiyet hareketini keyfi bir idarenin aşırılıklarına karşı bir garanti değil, aynı zamanda kendi eğilimlerinin doğrultusunda gelişen ve gelenekleri içinde yer alan bir ilerlemenin benimsenmesi olarak da nitelendirmekteydiler.³⁹

Meşrutiyetten sonra Makedonya'daki çeteler yıllardan beri mücadelenin vermiş olduğu bezginliğin de etkisiyle, şehirlere inerek faaliyetlerini durdurduklarını ilan etmişlerdir.⁴⁰ 1908'ten sonra İstanbul'da kurulan ve kendinden önceki kuruluşların yerini aldığını ilan eden "Bulgar Meşrutiyet Kulüpleri"ni örnek alan Rumlar ve Ermeniler de bu örgütün adını taşıyan kulüpler açmaya başlamışlardır. Ermeni komite başkanları ise, meşrutiyetin korunması için kanuni bir şekilde çalışacaklarını ilan etmişlerdir. Bu gelişmelerle birlikte Hınçak başkanı Sabah Gülyan, Beyoğlu Ermeni Kilisesi'nde yaptığı konuşmada; "*Osmanlı meşrutiyeti ilan edilmiş olduğundan biz, Hınçaklar, eğilimlerimizi, ihtilal fikirlerimizi bırakıyor ve faaliyetlerimizi memleketimizin ilerlemesine adıyoruz*" demektedir.⁴¹ Taşnak başkanlarından Rusyalı Agnoni de aynı törende yaptığı konuşmada; "*Taşnakların öncelikli vazifelerinden biri de Osmanlı Meşrutiyeti 'ni koruma, Osmanlı unsurlarının iyi şekilde uyumunu sağlama ve İttihatçılar ile ortak çalışmaktır.*"⁴² şeklindeki ifadesi ile komitesinin bundan sonra Osmanlı Devleti'nin karşısında yer almayacağını bildirmekteydi.

İstanbul'daki Ermeniler bu dönemde Meşrutiyet'in ilanı ile oluşan iyimserlik havasının da etkisiyle Rus aleyhtarı bir tutum izlemeye başlamışlardı. Komiteler, meşrutiyetin ilanını kutlayan gösterilerden başka Kafkas Ermenilerini, Rus zulmünden kurtarmak üzere bir takım faaliyetlere girişerek gösteriler düzenlemişlerdi. Bu gösteriler sırasında Taşnak Komitesinden bir Ermeni düşüncesini şu şekilde dile getirmekteydi; "*Osmanlı Devleti zindanlarında siyasi*

³⁷ Aykut KANSU, **1908 Devrimi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s. 140

³⁸ Yılmaz ÖZTUNA, **Büyük Türkiye Tarihi**, C.VIII, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1978, s. 217

³⁹ Abdurrahman KÜÇÜK, **Ermeni Kilisesi ve Terör**, Ocak Yayınları, İstanbul 1997, s. 90

⁴⁰ BAYUR, **Türk İnkılabı Tarihi**, s. 65

⁴¹ URAS, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, s. 571

⁴² CENGİZ, **Ermeni Komitelerinin A'mal ve Harekat-ı İhtilaliyesi**, s. 58

mahpus yok. Rusya 'da ise hiçbir hapisane yok ki boş bulunsun. Kafkas Ermeni Taşnaksaganları hapisten, işkenceden, Sibirya'dan kurtulmak için İstanbul'a, Osmanlı ülkesine iltica ediyorlar."⁴³

II. Meşrutiyetin ilanından sonra ortaya çıkan yeni durum nedeniyle, komiteler programlarında bir takım değişikliklere gitmişlerdir. Örneğin Taşnak, 1908 programında Türkiye Ermenistan'ı ile ilgili olarak şu esaslara öncelik vermiştir;

-Mahalli, geniş bağımsızlık ve federasyon özelliklerine sahip siyasi ve iktidarı bir hürriyet olacaktır.

-Halk temsilcilerinden oluşacak merkezi hükümet askeri, posta, gümrük, maliye gibi işlerle uğraşacak diğer hizmetler mahalli bağımsız bölgelere bırakılacaktır.

-Türkiye Ermenistan'ında bünyesindeki diğer halklar da iç işlerinde tıpkı Ermeniler gibi federatif yapı içinde mahalli bağımsızlıktan yararlanacaklardır.

-Türkiye Ermenistan'ındaki tüm kuruluşlar fark gözetilmeksizin adilane bir oylama ile oluşturulacaktır.⁴⁴

Meşrutiyetin ilanından sonra komiteler faaliyetlerine son verdiklerini, meşrutiyetin gözcüleri olaraktan devletin iktisadi ve uygarlık açısından ilerlemesi için çalışacaklarını ilan etmelerine rağmen bu durum aslında bir aldatmacaydı. II. Meşrutiyete kadar Islahat Fermanı'ndan sonra oluşturulan nizamnameler ve bunların getirdiği hukuki durumlar çok fazla bir farklılık göstermeden devam etmiş ve azınlıklar Osmanlı Devleti ile ilişkilerini bu esaslar çerçevesinde devam ettirmişlerdir. II. Meşrutiyet'in vaat ettiği "*eşitlik ilkesi*" ise tıpkı diğer düzenlemelerde olduğu gibi (Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı ve I. Meşrutiyet) millet liderlerinin kendilerinin ve cemaatlerinin imtiyazlarının kısıtlanacağı düşüncesini oluşturmuştu.⁴⁵ Bu bağlamda gerçekte ne Ermeniler ne de Rumlar, Meşrutiyet rejimine rağmen Osmanlı Devleti'nin kendilerini temsil eden bir otorite olduğunu kabul etmekteydiler. Özellikle kapitülasyonların kendilerine getirdiği ayrıcalıkları devam ettirme fikrinde ısrarcı⁴⁶ olan Rumlar ve Ermeniler Meşrutiyetin getireceği eşitlik ile Avrupa kültür ve iktisadi seviyesine en yakın unsurlar olaraktan devlet

⁴³ Sadi KOÇAŞ, *Tarih Boyunca Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri*, Altınoluk Matbaaları, Ankara 1967, s. 60

⁴⁴ URAS, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, s. 571-572

⁴⁵ Ali GÜLER, *Her Yönüyle Ermeni sorunu*, Kara Harp Okulu Basımevi, Ankara, 2001, s. 27

⁴⁶ AHMAD, *İttihatçılıktan Kemalizme*, s. 28-29

kademelerinde önemli mevkilere gelmeyi ve eskisinden daha hızlı zenginleşmeyi, dahası toplu buldukları yerlerde iktisadi gücü ele geçirerek ileride muhtariyet veya başka devletlere katılmayı düşünmekteydiler.⁴⁷ Bu nedenle temel düşünceleri tam bağımsızlık olmasa bile en azından bir özerk idareye kavuşmak olan Ermeniler, İttihatçıların benimsedikleri merkezîyetçi devlet anlayışına sıcak bakmamaktaydılar. Gerçi İstanbul Ermeni cemaati içerisinde İttihatçıların bu düşüncelerini destekleyen Ermeniler olmuşsa da bunların sayılan oldukça azdı⁴⁸

Komiteler ise II. Meşrutiyetten önce hükümetin sıkı denetimleri nedeniyle faaliyetlerini gizli bir şekilde sürdürürlerken, II. Meşrutiyet ile birlikte bu girişimlerini açıkça gerçekleştirmeye başlamışlar, Taşnaklardan başka Hınçak, Ramgavar vb. isyancı komiteler ayrılıkçı eylemlerine Meşrutiyetin özgürlükçü havası içinde rahatlıkla devam etmişlerdir⁴⁹ Meşrutiyetten önce bu Ermeni komiteler, Ermeni bağımsızlığı için yabancı müdahalesi, isyanlar gibi konularda aralarında bazı fikir ayrılıkları olmasına rağmen aynı amaç etrafında birleşmişlerdi. Meşrutiyetten sonra ise aralarında bu ittifak gittikçe bozulmaya başlamıştır. Ermeniler üzerinde etkili olmaya çalışan Taşnaksütyun, Hınçak, Ramgavar Ermeni komiteleri, teşkilatlarını genişleterek başta İstanbul olmak üzere Anadolu'nun çeşitli yerlerinde şubeler açmaya, Patrikhane ve murahaslıkları ele geçirmeye çalışmışlardır. Bu gayretler sonucunda ise Ermeni Milli Meclisi, siyasi oyunların merkezi olmuş, önemli mevkiler Rusya'dan kovulmuş veya Avrupa'dan gelmiş beceriksiz diplomatların ve kişilerin eline geçmiştir. Milli Mecliste önemli mevkileri ele geçiren bu kişiler, Osmanlı Devleti'ni bir hükümet olarak tanımadıklarını belirtmekle birlikte Ermeni bağımsızlığının gerçekleşmesi için Rusya'nın desteğini sağlamak üzere Eçmiyazin Katogikosluğundan yardım talebinde bulunmuşlardır⁵⁰

II. Meşrutiyet döneminde gerek Ermeni din adamlarının ve gerekse komitelerin, yoğunlaşan bağımsızlık hareketleri dışında seçimler dolayısıyla da faaliyetlerini tüm hızıyla devam ettiklerini görmekteyiz. Seçimlerde başarılı olmak üzere Ermeni kilisesi liderleriyle Rum kilisesi liderleri, İstanbul seçimlerinde ortak bir cephe oluşturmaya karar vermiş ve şikayetlerini iletmek için hükümete ortak bir

⁴⁷ BAYUR, **Türk İnkılabı Tarihi**, C.I-Kısım.II, s. 66

⁴⁸ AHMAD, **İttihatçılıktan Kemalizme**, s. 28-29

⁴⁹ DANIŞMENT, **31 Mart Vakası**, s. 122

⁵⁰ Mehmet KANAR, **Ermeni Komitelerin Emelleri ve İhtilal Hareketleri (Meşrutiyetten Önce ve Sonra)**, Der yayınlan, İstanbul, 2002, s. 58-59

heyet göndermişlerdi. Seçimle ilgili olarak mecliste cemaatlerinin nüfusları oranında temsil edilememesinden duydukları sıkıntıları dile getirmeleri karşısında hükümet, cemaatlerin talep ettikleri isteklerin çoğunu reddetmekle birlikte cemaatlerin haklarının korunması için ellerinden geleni yaptıklarını belirterek Ermeni ve Rum cemaatlerine güvence vermiştir.⁵¹ Hükümetin izlediği bu politika karşısında Patrikhane başta Rusya olmak üzere diğer ülke elçilikleri ile birlikte Osmanlı Hükümeti'ni ele geçiren İttihatçılar aleyhine ittifaklara ve eylemlere girişmiştir.⁵² Ermeni komitelerinin ve Patrikhane'nin Ermeni bağımsızlığı için Rusya'ya bel bağlamaları sonucunda önceden de değindiğimiz gibi II. Meşrutiyet'in ilk yıllarında Rusya aleyhine gelişen Ermeni propagandaları, artık kısa bir süre sonra tekrardan Osmanlı Devleti'ni hedef almaya başlamıştır.⁵³

Ermeni komiteleri ise amaçlarını gerçekleştirmek ve özellikle de seçimleri kazanmak için mahallelerde ve okullarda propagandalara başlamışlardı. Özellikle mebus seçimlerini bir fırsat olarak değerlendiren Hınçaklar sözlerinden dönerek dış ülkelere firar eden muhalif kesimlerle iş birliğine girerken, Taşnaklar ise Osmanlı ordusundaki Ermeni askerlerinin firar etmeleri için propaganda yapmaktaydılar.⁵⁴ Okullardaki öğretmenler genellikle Hınçak, Ramgavar ve Taşnak üyelerinden seçilmekte, Galata'daki Ermeni Merkez Mekteb-i Kebiri "*Ketronagan*" ile "*Sanasaryan*" okulları bir fesat yuvası haline getirilerek, komite görüşmeleri ve toplantıları bu okullarda gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Komiteler, kendileri lehinde bir kamuoyu yaratmak için Ermeni komitecilerinin kartpostallarını, Ermeni krallarının büyük boy resimlerini, Ermenistan armasını, Sason ve Zeytun'un sözde karamanlarının resimlerini sokaklarda satmakta veya diğer illere dağıtım yapılmak üzere göndermekteydiler. Kamuoyunu kazanmak için yapılan bu faaliyetler, komiteler arasında şiddetli tartışmalara neden olmuş, İstanbul ve İzmir'de büyük çatışmalar yaşanmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Ermeni yazarları ve aydınlan komitecilik, isyan ve Ermeni bağımsızlığının gerçekleşmesi uğrunda eserler ortaya koymakta, her yıl çıkarılan yıllıklarda bile propaganda yapılmaktaydı.

⁵¹ KANSU, **1908 Devrimi**, s. 247

⁵² KANAR, **Ermeni Komitelerin Emelleri ve İhtilal Hareketleri (Meşrutiyetten Önce ve Sonra)**, s. 78

⁵³ Necla BAŞGÜN, **Abdülhamit'in Cülusundan Zamanımıza Kadar Türk-Ermeni İlişkileri**, San Matbaası, Ankara, 1970, s. 61

⁵⁴ KANAR, **Ermeni Komitelerin Emelleri ve İhtilal Hareketleri (Meşrutiyetten Önce ve Sonra)**, s.78

Ermeni komitecilerinin resimleri, yazıları ve şiirleriyle birlikte Ermeni davası için çalışan yabancıların resimlerini basmaktaydı.⁵⁵

II. Meşrutiyet ortamında daha iyi silahlanan komiteler, nihayetinde aradığı fırsatı 31 Mart ayaklanmasının çıkması ve devletin bir süreliğine başsız kalması ile yakalamış oldular. 31 Mart olayları sadece İstanbul ile sınırlı kalmamış, ayaklanmadan kısa bir süre sonra Adana'da büyük bir Ermeni isyanı patlak vermişti.⁵⁶ Adana olaylarının nedenleri farklı olarak gösterilmekte, Avrupa olaylar karşısında Türkleri suçlarken Müslümanlar da Ermenilerin küstahlığı ve Avrupa devletlerinin iki yüzlü politikalarından şikayetçiydi. Ermeniler, Adana olaylarının İstanbul'daki 31 Mart ayaklanması ile ilgili olduğunu ve her tarafta Müslümanların düşmanlıklarına hedef olduklarını ileri sürmekteydiler. Aslında İstanbul ile Adana'daki olayların birbirleriyle bağlantılı idi. Dönemin Edirne mebusu ve Adana olaylarının sorumlularını araştıran meclis heyetinin üyesi Agop Babikyan'ın Adana'daki olayların, İstanbul isyanı haberlerinin geldikten sonra başladığını bildiren raporuydu. Babikyan'a göre, Adana isyanı, Ermenilerin Meşrutiyete bağlılıklarını hazmedemeyen karşı-devrimcilerin eylemlerinin bir sonucuydu.⁵⁷

Adana isyanından sonra İstanbul'daki Ermenilerle Türkler arasında oluşan bu gergin ortamı yumuşatmak için Hareket ordusunun İstanbul'a girişinden sonra çıkan çatışmalarda ölen 50 kişinin resmi bir törenle ortak bir mezarlığa gömülmesi sırasında Enver Paşa yaptığı konuşmada şöyle demektedir: *"Müslümanların ve Hıristiyanların yaşarken ve ölürken, bundan böyle hiçbir ırk ve inanç ayrımı tanımaksızın, yurtsever arkadaşlar olduklarının nişanesi olarak yan yana yaşamaktadırlar."*⁵⁸

Adana olaylarının yarattığı olumsuz havayı dağıtmak ve Ermenilerle Türkler arasında olası büyük çatışmaları engellemek için İttihat Terakki Genel Merkezi ile Taşnaksütyun Komitesi İstanbul Sorumlu Heyeti arasında yapılan görüşmeler sonucunda Vatanın bağımsızlığı ve bütünlüğünü korumak ve unsurlar arasında iyi ilişkiler kurmak amacıyla bir antlaşma yapılmıştır. Bu antlaşmaya göre;

⁵⁵ŞİMŞEK, *İstanbul'da Ermeni Siyasi Faliyetleri (1876-1909)*, s. 185

⁵⁶Yusuf İzzetin UÇAR, *Taşnak Komitesinin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1890-1922)*, Ankara Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1994, s. 66

⁵⁷AHMAD, *İttihatçılıktan Kemalizme*, s. 115

⁵⁸LEVVİS, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 217

"1-Söz konusu iki cemiyet, meşrutiyeti güçlendirmek ve halkın kültürel eğitimini en sağlam esaslar üzerinde kurmak için bütün kuvvetleriyle ve hiçbir fedakarlığı esirgemeyerek çalışacaklardır.

2- Her türlü gerici hareketler ihtimaline karşı kanuni şartlar dairesinde kararlı ve belirli yönde hareket edeceklerdir.

3- Kutsal Osmanlı vatanını bölünme ve ayrılıktan uzak bulundurmak, her iki cemiyetin faaliyetlerinin tek hedefi olduğundan, Ermenilerin bağımsızlık eğiliminde olduklarına dair istibdat döneminden kalan ve kamuoyunda mevcut olan söylentilerin ortadan kaldırılmasına çalışılacaktır.

4- Her iki cemiyet de vatanın ilerleme ve yükselmesine el verişli olan illerin yetkisinin genişletilmesi usulü hakkında aynı düşüncededirler.

5- İttihat Terakki ile Taşnaksütyun Komitesi 31 Mart olaylarıyla, Adana faciasını bir uyarı olarak kabul ederek yukarıda sayılan esaslı noktaların uygulanabilmesi için el ele vererek çalışmaya karar vermişlerdir."⁵⁹

Söz konusu antlaşmaya rağmen Taşnaksütyun'un resmi organ *Truşak'ta*, çıkan Osmanlı meşrutiyetiyle ilgili görüşler oldukça ilginçtir. *Truşak*, meşrutiyet yönetiminden memnun olunmadığı, yeni rejimin Avrupa'daki örnekleri gibi ne halka ne de burjuvazi gibi bir sınıfa dayandığını, bu rejimin sadece güçlü bir askeri darbe olduğunu, Abdülhamit'in istibdat politikasının yerini şimdi de ırkçılık politikasının aldığı yolunda haberler çıkmaktaydı.⁶⁰ Ermenilerin bir nevi ikinci yüzü olan Ermeni Patrikhanesi ise "*Puzantion*" adlı yayınında antlaşmanın samimi olmadığını, Taşnakların yeni cemiyetler kanunu karşısında varlığını kabul ettirmek için bu işbirliğine yöneldiklerini ileri sürmüştür.⁶¹ Bu dönemde Hınçak komitesi ise, İttihatçıların işbirliği ve anlaşmak için kendileri yerine Taşnak komitesini tercih etmelerine büyük tepki göstermişler ve Taşnak komitesinden daha aşırı bir program ve politika izlemeye başlamışlardır.⁶²

Hınçak komitesi, 17 Eylül 1913'te Köstence'de yapılan 7. kongresinde Meşrutiyet yönetimi ve İttihatçılar hakkında dile getirdikleri düşüncelerinde meşrutiyetin sadece lafta kaldığını ve hükümetin kabiliyetsiz olduğu, İttihatçıların

⁵⁹ URAS, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, s. 575

⁶⁰ URAS, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, s. 577

⁶¹ AHMAD, *İttihatçılıktan Kemalizme*, s. 118

⁶² Ahmed Rüstem Bey, *Cihan Harbi ve Türk-Ermeni İlişkileri*, s. 38

da oligarşinin hüküm sürdüğünü ve bu cemiyetin görünürdeki amacının çeşitli unsurları birleştirmek ise de gerçek siyasetinin bu unsurları baskı altında bulundurarak zamanı geldiğinde yok etmeğe dayandığını. Ermenilerin izlenen bu politika nedeniyle yok olma derecesine geldiğini, bu durumdan kurtulmanın ancak devamlı ve mücadeleci bir yol izlemekle mümkün olacağını, insan hakları ve milli amaçlara ulaşmak için siyasi ve iktisadi şartlar sağlanıncaya kadar gayri-meşru yöntemlerin kullanılması konusunda oy birliğiyle karar alındığını belirtmekteydi.⁶³

Bu dönemlerde İttihatçılar ile Taşnak komitesi arasında göreceli olumlu ilişkilere Hınçaklar kadar karşı olan Ermeni Patrikhanesi ile İttihatçılar bir türlü ortak bir paydada buluşamamaktaydı. Patrik, cemaati üzerindeki nüfuzunu korumaya çalışırken, İttihatçılar ise patriğin ayrıcalıklarına son vermeyi amaçlamaktaydı. Ne Taşnakların radikal söylemlerini ne de İttihatçıların politikasını benimseyen Patrik İzmirliyan cemaatine; *"Ermeniler için biricik güvenli yolun basiretli ve ılımlı bir çizgide Türklerle sadık bir birlik içinde çalışmak..."* olduğu şeklinde tavsiyelerde bulunmuş, diğer taraftan Hınçak, Truşak ya da diğer Ermeni komitelerine prim vermektense görevinden istifa edebileceğini ima etmekteydi. Ermenilerin bağımsızlığı yolundaki istekleri bir gerileme olarak değerlendiren İzmirliyan, Ermeni burjuvazisinin çıkarlarının Doğu Anadolu'da özerk ya da bağımsız bir devletin kurulmasıyla değil de kozmopolit bir imparatorlukta korunabileceğini savunmaktaydı.⁶⁴ Ermeni Patrikhanesi, giderek güçlenen ve İttihatçılar ile yaptığı antlaşma ile prestijli hale gelen Taşnak komitesi üzerinde otorite kurmak istemekte, Taşnaklar ise, Patrikhane'nin kendileri üzerinde otorite kurma isteğine karşı çıkmakta ve Patrik ile destekçilerini *"paraya tapanlar ve sahte yurtseverler"* olarak tanımlamaktaydı.⁶⁵

İttihatçıların yönetime geçtiği zaman, tüm ayrıcalıklı sınıfların durumlarını sarsacak, küçük-orta burjuvaziye iktidar yolunu açacak bir arayış içerisinde olması liberal Türkler ve Müslümanların yanında Rum ve Ermeni azınlıkların da İttihatçılara ve onların şahsındaki yeni rejime karşı tavır almalarına neden olan bir etkidir.⁶⁶ Ermeniler, İttihatçılardan reform alanında radikal olmaları dolayısıyla da

⁶³ KANAR, *Ermeni Komitelerin Emelleri ve İhtilal Hareketleri (Meşrutiyetten Önce ve Sonra)*, s. 84, 89

⁶⁴ AHMAD, *İttihatçılıktan Kemalizme*, s. 113

⁶⁵ ŞİMŞEK, *İstanbul'da Ermeni Siyasi Faliyetleri (1876-1909)*, s. 186

⁶⁶ Bülent TANÖR, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, Afa Yayınları, Ankara 1995. s. 161

ayrılmaktaydılar. Ermenilerin bu radikal yönleri, Hıristiyan olmaları ve Şeriata dayanan bir sistemde yaşamak istememelerinden kaynaklanmaktaydı. Osmanlıcılığın Türk-Ermeni ilişkilerinin sürdürülmesine yönelik olduğunu ve bu ilişkiler sürecinde Ermenilerin ikinci sınıf statüsünün devam edeceğini ileri sürmekteydiler. İttihatçıların yönetimi, bu olumsuz düşünceleri önlemek istemişse de yabancı devletlerin destekledikleri milliyetçi akımların etkisiyle azınlıkların bağımsızlık düşüncelerine kendilerini iyice kaptırmaları sonucunda hükümet bazı tedbirler ve düzenlemeler yapmak zorunda kalmıştır.⁶⁷ Nihayetinde, "*Cemiyetler Kanununun*" kabul edilmesiyle birlikte etnik gurupların adını taşıyan derneklerin açılması yasaklanmış ve var olan Rum, Bulgar ve diğer unsurlara ait dernekler de kapatılmıştır. Ordu birliklerinden özel takip müfrezeleri kurulmuş, Balkan komitecilerinin etkinliğinin azaltılması için şiddetli tedbirler alınmış, komiteci faaliyetlerini bildirmeyenler ve ruhsatsız silah taşıyanlar için ağır cezalar verilmiş, Gayrimüslimleri askere almak üzere ilk adımlar atılmıştır.⁶⁸

II. Meşrutiyet meclisinde bölücü faaliyetlerini olanca hızıyla devam ettiren azınlıklar karşısında hayal kırıklığına uğrayan Sait Halim Paşa fikrini; "*Acaba Meşrutiyetin kabul edildiği her yerde siyasi faaliyetler sadece bu bölücü şekilde mi cereyan etmeye mahkumdur?*" şeklinde belirtmekteydi.⁶⁹

II. Abdülhamit, Kanun-i Esasi'yi yürürlükten kaldırdıktan sonra kurduğu jurnal örgütü ve uyguladığı sansür sayesinde ülkede güçlü bir istibdat yönetimi kurmuştu. Bu rejime karşı ortaya çıkan ve gittikçe büyük bir destek sağlayan muhalif hareketlerden İttihatçıların yurt dışında ve özellikle Rumeli'de II. Abdülhamit'e karşı giriştiği mücadele sonucunda, yeniden meşrutî yönetime geçilmiştir.⁷⁰

II. Meşrutiyet meclisinde, tıpkı I. Meşrutiyet meclisinde olduğu gibi Gayrimüslimlerin temsil edilmesi konusunda son derece titiz ve adaletli davranılmaya çalışılmıştı.

⁶⁷ Ali GÜLER *Türkiye'deki Gayrimüslimler*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1996, s. 27

⁶⁸ LEVVİS, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 217

⁶⁹ ÖKE, *Ermeni Sorunu*, s. 91

⁷⁰ UZMAN, *İttihat ve Terakki Dönemi Türk-Rus İlişkileri*, s. 41

II. Meşrutiyetin ilanı sonrası başta Ermeniler olmak üzere ortaya çıkan aşırı özgürlükçü ortamdan yararlanan Gayrimüslimler, ayrılıkçı faaliyetlerini meclis içinde ve dışında öncesine nazaran daha rahat ve etkili bir şekilde sürdürmüşlerdir.

II.Meşrutiyet Meclisinde Ermeni mebusların adları şunlardır:⁷¹

- Krikor Zohrap (İstanbul)
- Bedros Hallaçyan (İstanbul)
- Agop Babikyan (Tekirdağ)
- Agop Boyaciyen (Tekirdağ)
- Artin Boşgezenyan (Halep)
- Dr. Nazaret Dagavaryan (Sivas)
- İstapan İspartalyan (İzmir)
- Hamparsum Boyaciyen (Kozan)
- Kegam Dergarabedyan (Muş)
- Karakin Pastirmaciyen (Erzurum)
- Vahan Papazyen (Van)
- Ohannes Allahverdi

II. Meşrutiyet meclisindeki mebus olan Ermenilerden başka Ayan mebusu olarak görev yapan Ermeniler de bulunmaktaydı. Bunlar;⁷²

- Ohannes Kuyumcuyan
- Abraham Eremyan
- Manuk Azaryan
- Gabriel Noradunkyan Paşalardı.

II. Meşrutiyetin ilk genel seçimlerinde seçilen 12 Ermeni mebusun hemen hemen hepsi çeşitli komitelerde etkin olarak görev alan Ermenilerdi. Hatta bu özelliklerini meclis kürsüsünden övünerek açıklayan Ermeni mebuslar bile mevcuttu. Bunlardan Hovhannes Serengilyan (Vartkes) meclisteki bir konuşmasında; *"Ben Erzurum 'dan intihab olduğum vakit İttihat Terakki 'nin oraya programı geldi. Bunu kabul ediyor musunuz dediler. Ben de Taşnaksutyun Fırkası'nın programını gösterdim ve hu programla beni intihab ederseniz ediniz"* demiştir.⁷³ Meclise giren Ermeni mebusların bir diğer

⁷¹ Cemal ANADOL, **Tarihin Işığında Ermeni Dosyası**, Turan Kitapevi, İstanbul 1982, s. 67

⁷² KOÇAŞ, **Tarih Boyunca Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri**, s. 95

⁷³ Oğuz ÇAKIL, **Osmanlı İmparatorluğu-Amerika Birleşik Devletleri-Ermeni Münasebetleri (1890-1896)**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1993, s. 40

özellikleri ise bunların Osmanlı Devletindeki ilk komünist politikacılar olmalarıydı.⁷⁴ Meclisteki bu Ermeni mebuslar ön plana çıkarak, ilerici bir program etrafında toplanmışlardı ve İttihatçılar ile birçok konuda iş birliğine gitmişlerdir.⁷⁵

İttihatçılar ise, Meşrutiyetin ilk dönemlerinde Meclis içinde ve dışında azınlıklara karşı hoş görülü bir politika izlemesi ve sert tedbirler almaktan kaçınması, İttihatçılar ile azınlıklar arasındaki bu iş birliğini daha da kolaylaştırmıştır. "*İttihad-ı Anasır*" politikasına uygun olur düşüncesiyle İttihatçılar, bu dönemde Ermeni Gabriel Noradunkyan'ı Hariciye Nazırlığına getirmiştir. Ancak Meşrutiyetin ilerleyen dönemlerinde azınlıkların bağımsızlık isteklerinin daha da şiddetlenmesi üzerine İttihatçılar giderek milli bir politika izlemeye başlamış bu ise meclisteki Ermeni mebuslar da dahil olmak üzere diğer Gayrimüslim mebuslarının İttihatçılardan uzaklaşmasına neden olmuştur. Ermeni mebuslar Meclis'te ittihatçılar karşıtı tavırlarını sürdürmekteydiler. Dagavaryan, Muratyan, Varteks, Zehrap gibi Ermeni mebuslar Meclis'de ateşli konuşmalar yaparak hükümeti eleştirmişlerdir.⁷⁶

İttihatçıların giderek benimsemeye başladığı "*Türkçülük*" ideolojisinden memnun olmayan ve bunu amaçlarına ulaşmakta bir engel olarak gören Gayrimüslim ve Ermeni mebuslar, İttihatçılara karşı yoğun çalışma faaliyetlerine girişmişlerdir.

⁷⁴ UÇAR, *Taşnak Komitesinin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1890-1922)*, s. 57

⁷⁵ KANSU, *1908 Devrimi*, s. 355

⁷⁶ ŞİMŞEK, *İstanbul'da Ermeni Siyasi Faliyetleri (1876-1909)*, s. 192-193

III. BÖLÜM

I. DÜNYA SAVAŞI'NDA TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİ

I. Dünya Savaşı başlar başlamaz tüm milletler kendi çıkarlarına uygun politikalar geliştirirken Ermeniler de Türkiye'den ayrılarak bağımsız bir Ermenistan kurmak için faaliyete geçmişlerdi. Ermenilerin bu isteğini çıkarları uğrunda bir araç olarak kullanan İtilaf devletleri, Osmanlı devletine karşı Ermenileri silahlandırarak, Osmanlıyı savaş sürecinde etkisiz hale getirmeye çalışıyorlardı. Osmanlı devleti de kendi savaş politikasını belirleyerek, Kasım 1914'te İtilaf devletlerine karşı, İttifak devletleri yanında yer aldı. Osmanlı'nın bu şartlarda savaşa girmesi Ermenileri oldukça memnun etmişti. Ermeniler ayaklanma başlatmak üzere en uygun zamanı bulmuşlardı zira Ermenilere göre isyanları başlatmak için savaş döneminden daha uygun bir zaman olamazdı. Bu dönemi iyi şekilde değerlendirmek isteyen Ermeniler Rusya ile işbirliği yaparak Anadolu'nun bir çok yerinde isyanlar çıkarmışlardır.

3.1. Ermeni Olayları

Birinci Dünya Savaşı'nın ayak seslerinin hissedildiği günlerde, Ermeni komiteleri İstanbul'da toplanarak savaş sırasında alacakları tavrı belirlediler. Temsilcilerin katılımı ile yapılan kongrede "Ermenilerin Osmanlı hükümetine sadık kalmaları, askeri görevlerini yerine getirmeleri dış etkilere kapılmamaları" kararı alındı. Ancak 10 Haziran 1914'de Erzurum'da doğu illerinin ve Avrupalı temsilcilerin katılması ile Taşnaksutyun komitesinin düzenlenmiş olduğu toplantıda, İstanbul toplantısının tam aksi karar alındı. Bu karar Osmanlı yetkililerine duyurulmadan birer talimat olarak gizlice Ermeni komitelerine duyuruldu. Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi halinde Ermenilerin bir taraftan isyanlar çıkarılması, bir yandan da Ruslara yardım etmeleri isteniyordu.¹

Bu gelişmelerle birlikte Rusya, kendi idaresindeki Ermeniler ile Türkiye'den getirdiği militanları eğitime tabi tutarak gönüllüler birliği oluşturmuştu. Bu kadarıyla da kalmayarak Kafkas genel valiliği aracılığı ile Osmanlı Ermenilerine silah ve para göndermiş ve Türkleri arkadan vurma talimatı vermişti. Ermenilerin

¹ GÜRÜN, *Ermeni Dosyası*, s. 182

Ruslardan aldıkları silah ve para yardımı ile isyan hazırlıkları içinde oldukları Osmanlı istihbaratı haber almıştır. Kafkas cephesindeki 3.orduya mensup muhtelif komutanları, ordu komutanlığına raporlar göndermiş ve alınabilecek tedbirlerin neler olabileceği hususunda talimat beklemişlerdir. Verilen raporda; Sivas'ta 30.000 Erzurum'da 10.000 Van'da 15.000, Muş'ta 7000. Diyarbakır'da 5000. Elazığ'da 4000.Bitlis'te 5000, toplam 76.000 civarında Ermeni'ni isyan hazırlıklarını tamamladığı belirtilmişti.²

Yaşanan bu gelişmeler üzerinde Osmanlı hükümeti, Ermenilerin bulunduğu bölgelerin valilerine talimat vererek Ermeni ileri gelenlerinin uyarılması istenmiştir. Fakat hızla gelişen Sarıkamış harekâtı nedeni ile III.Ordu birlikleri Ermeni isyan hareketlerini istenilen düzeyde kontrol altına alamamıştır. Bu gelişmeleri fırsat bilen Ermeniler yıkıcı faaliyetlerine hız kazandırmıştır. Türk ordusunun Sarıkamış'ta uğradığı felaketi duyan Ermeniler, Diyarbakır ve Van'da büyük kitleler halinde isyan ederek savunmasız insanları katletmişler, yolları kesip köprüleri yıkmışlar, her tarafı talan etmişler, ülke savunmasını yapan askeri birliklerin ikmal yollarını kesmeye kalkışmışlardır. Sarıkamış felaketinin yaraları sarılmamışken başlayan Çanakkale savaşları Türk Genelkurmayını tedbir almaya sevk etmiştir. Osmanlı Hükümeti, Orta Anadolu'dan Doğu Anadolu'ya kadar uzanan bölgede isyan halinde olan Ermenilerle birlikte Rumları ve ailelerini ülkenin daha güvenli bölgelerine gönderme planları yapmaya başlamıştır. Ermeniler Türk ordusu gibi savaş hazırlıkları yapıyordu. Ancak bu hazırlık yüzyıllardır üzerinde barış ve huzur içerisinde yaşadıkları vatan topraklarını savunmak için değil, tam aksine Türk ordusunu içinden ve arkasından vurmak için yapılan hazırlık Ermeni hazırlıkları her tarafta eyleme dönüşüyordu. Bu gelişmeler üzerine ordunun alabildiği tedbirlerden birisi de Ermeni askerleri geri hizmetlerde kullanmaktan ibaretti.³

İlk olarak 30 Ağustos 1914'te Zeytun da çıkan isyanın ardından Kayseri, Bitlis, Trabzon, Van, Adapazarı, Erzurum, Halep, Adana, Diyarbakır, Elazığ Sivas, Ankara ve en Önemlisi ise Van da çıkan isyandır.

Ermeni isyanlarında Van vilayetinin özel bir yeri vardır. Ermeniler Van ve Bitlis'te Türklere oranla daha fazla nüfusa sahip olduklarını iddia ediyorlardı. Bu

² SÜSLÜ, **Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı**, s. 69-88

³ Ergünoç AKÇORA, **Van ve Çevresinde Ermeni İsyancıları**, İstanbul Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1994, s. 178-180

nedenle Van bölgesi Ermeni çetelerinin en önemli faaliyet alanlarından birisiydi. Ermeniler yabancıların dikkatini çekebilmek için Van bölgesinin güvenlik açısından yeterli olmadığı iddiasını ortaya atmışlar ve bunun propagandasını yapmışlardır.⁴

8 Mayıs 1915 gecesi, Ermeniler Türk mahallelerine saldırdı. Van valisi, Müslüman Halkın yurt içinde başka bölgelere göç etmelerini emretti. Van'ın boşaltılması 8 Mayıs 1915 tarihinde başladı. Göç edenlere saldıran Ermeniler yüzlerce Müslüman'ı katletti. Van'ın Türkler tarafından boşaltılmasından sonra çeşitli nedenlerle göç etmeyen Türklere, Ermeniler tarafından her türlü zulümler yapılmış ve toplu katliamlar gerçekleştirilmiştir. Osmanlı devleti kayıplarla çıktığı bir savaşın yaralarını sarmadan, daha büyük bir ölüm-kalım savaşına hazırlandığı bir dönemde Ermenilerin Müslümanlara karşı yaptıkları eşine az rastlanan katliamlara, alçakça hareketlere karşı Osmanlı Hükümeti her çeşit kin ve intikamdan sıyrılmış olarak düzeni sağlamaya çalışmıştır. Ermeni çetelerinin yaptıkları her türlü zulüm ve katliamlara karşı devletine sadakatle bağlı itaatten ayrılmayan vatandaşlara bir zarar verilmemesi, onların korunması ve adaletle hareket edilmesi için yetkililer elinden geleni yapmıştır. Cephede asker ölüm-kalım savaşı verirken, ülke birkaç cephede birden savaşırken cephe gerisinde bir isyanla, bir ihanetle karşı karşıyaydı. Ermenilerin isyanları gittikçe yaygınlaşıyor, bütün bölgeyi içine alacak genel bir isyan niteliğini alma eğilimi gösteriyordu. Mayıs 1915 tarihleri arasında Van ve Bitlis havalisinde Ermenilerin çıkardığı isyanlar, yaptıkları zulümler, toplu öldürmeler bütün şiddeti ile devam etti. Van isyanı sırasında Rus kuvvetlerinin öncüleri, Başkale'ye ilerliyordu.⁵

Van şehri Ermeniler ve Ruslar tarafından işgal edilmiş, 17 Mayıs 1915 tarihinde Türk askerleri şehri boşaltmıştır.⁶

3.2. Osmanlı Devleti'nin Aldığı Önlemler

Yukarıda görüldüğü gibi Ermeniler, Anadolu'nun hemen her tarafında isyanlar çıkarmışlardır. Buldukları yerlerde ve yakınlarında yeterince askeri birliklerin bulunmayışı Ermenilerin işlerini kolaylaştırmıştır. Özellikle Doğu Anadolu'nun coğrafi yapısının ulaşım elverişli olmaması nedeniyle Ermenilerin

⁴ GÜRÜN, *Ermeni Dosyası*, s. 297

⁵ GÜRÜN, *Ermeni Dosyası*, s. 298-301

⁶ GÜRÜN, *Ermeni Dosyası*, s. 296-297

çıkardıkları isyanlara müdahale etmek zaman almıştır. Bu ise isyanların büyümesine ve Ermenilerin bekledikleri yabancı devletlerin müdahalesine neden olmuştur.

Gerçi 1890 tarihinden itibaren Doğu Anadolu da bulunan aşiretlerden Hamidiye alayları kurulmaya başlamıştır. Bu şekilde Ermeni çeteleri karşısında savunmasız kalan Müslüman halkın korunması sağlanmaya çalışılmıştır. 4. Ordu ya bağlı olarak kurulan bu alaylar gerçekten Ermenilerin emellerine ulaşmamasında çok önemli hizmetlerde bulunmuşlardır. Ancak 1897 yılına kadar bu alayların intizam ve itaati tam olarak sağlanamamıştır. Hamidiye alayları ile ilgili olarak gösterilen gayretlere ve ortaya konan kanunnamelere rağmen istenilen sonuç tam olarak elde edilememiştir.⁷

Bu süreç zarfında Ermeniler isyan hareketlerine ve bunun için de silah ithal etmeye devam etmişlerdir. Osmanlı Devleti, Ermeniler tarafından dışarıdan silah ithal edilmesinin ve satın alınmasının önüne geçmeye çalışmışsa da bunda tam olarak başarılı olamamıştır. Adana, Beyrut, Lazkiye, Mersin hudut ve sahillerine bitişik olan Halep vilayeti silah kaçakçılığı için uygun bir yer olmuştur. Bu bölgedeki Ermeniler mevkiin yardımıyla Antakya, Lazkiye ve Lübnan dağlarında yaşayan Nusayriilerle ittifak etmişlerdir. Bu ittifak sayesinde Avrupa dan getirttikleri barut ve silahları, sahillerin تنها mahallerinden geçirmeyi başarmışlardır. Ermeniler isyan çıkarmak için ihtiyaç duyduklar silah ve malzemeleri Anadolu sahillerinden naklettiklerinden, bu sahillerin güvenliğinin sağlanması görevi Bahriye Nezareti'ne bırakılmıştır. Fakat Osmanlı memurlarının ekserisi mevkilerin durumunu iyi bilmediklerinden gerekli tedbirler yeterince alınmamıştır.

Osmanlı Devleti, Ermenilerin çıkaracakları olaylar hakkında gelen ihbarlar üzerine bir takım askeri tedbirler almıştır. Mesela, 1896 Martında Hınçak Komitesinin Avrupa ve Mısır'daki beş bin kişiyi aşkın mensubunun Kıbrıs'a gelecekleri yönünde ihbar alınmıştır. İhbara göre komitelerin hepsi Kıbrıs'ta toplanıp, silahlanacaklar ve İskenderun, Silifke ve Mersin arasındaki sahillerden Anadolu'ya karıklıklar çıkarmak için geçeceklerdir. Ayrıca bunlardan pek çoğunun İngiliz pasaportlarıyla ve Sis manastırını ziyaret vesilesiyle gelecekleri haber alınmıştır. Hem söz konusu ihbar hem de bölgeye silah ve mühimmat ithal edenlerin denizden gidip gelmeleri göz önüne alınarak Lazkiye ile Mersin arasındaki sahil

⁷ Bayram KODAMAN, **Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1987, s. 21-66.

boyunun icap eden noktalarına karakollar kurulmuş ve içlerine jandarmalar yerleştirilmiştir. Bu mevkilerin gerisindeki bölgeler de Beşinci Ordu'dan tertip edilen bir süvari alayının muhafazası altına verilmiştir. Söz konusu sahiller için hafif gemilerden kurulmuş bir donanma da hazırlanmıştır.

İskenderun, Silifke ve Mersin arasındaki sahillerden gerek Ermeni komitecilerinin geçmesine ve gerek yanıcı silah ve diğer savaş aletlerinin sokulmasına meydan verilmemesi ve gerekli tedbirlerin alınması konusunda Halep ve Adana Umum Kumandan Vekili Ferik Ali Paşa görevlendirilmiştir. Maraş, gerekli mevkileri teftiş etme ve gerektiğinde her tarafa süratle gitme hususlarında uygun görülmüştür. Antep'te bulunan Ferik Ali Paşa, hem Halep ve Adana Vilayetleri'nin asayişinin muhafazasını hem de söz konusu sahillerin güvenliğini sağlamak üzere Maraş'a gitmiştir.⁸

Kendi milletine karşı, sınırları içerisinde yapılan mezalim Osmanlı Hükümeti'ni ciddi tedbirler almaya zorlamış ve bunun sonucunda Ermeni nüfusun Irak ve Suriye'nin iç kısımlarına geçici olarak zorunlu iskân kararı alınmıştır. Fakat, şunu da unutmamak gerekiyor ki, Osmanlı hükümetinin aldığı zorunlu iskan kararı başvurulabilecek son çare olmuştur. Yani, hükümet zorunlu iskân kanunu öncesinde de olayların karşısını alma doğrultusunda bir dizi önemler almış, ancak sonuç elde edememiştir.⁹

Osmanlı hükümeti zorunlu iskân uygulamasına kadar olan zaman zarfında mevcut durumun yatıştırılması doğrultusunda bir takım tedbirler hayata geçirmiştir. Bu bağlamda; 27 Ağustos 1914'te, isyan tahrikinde bulunan gazete ve dergiler kapatılmış veya ülkeye girişi yasaklanmıştır, 6 Eylül 1914'te Ermeni nüfusun kalabalık olduğu vilayet merkezlerine, kışkırtma faaliyetleriyle uğraşan Ermeni ileri gelenlerinin kontrol altında tutulması hakkında talimat verilmiştir, Ocak 1915'te Ermeni asker ve jandarmalarının silahtan arındırılması ve yol yapımında istihdam edilmeleri kararlaştırılmıştır, 20 Nisan 1915'te Enver Paşanın imzasıyla bir tamim yayınlanmış ve "Ermeni çetelerine mensupları yakalayıp hükümete teslim eden

⁸ Yahya BAÇECİ, *XIX. Yüzyılın Sonlarında Anadolu'da Çıkan Ermeni İsyanlarına Karşı Osmanlı Devletinin Aldığı Askeri Tedbirler*, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı :24, 2008/1, s.317-331

⁹ Ali Haydar SAVRANLI, **Ermeni Terör Örgütleri ve Faaliyetleri**, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2009, s. 85

Müslim veya Gayrimüslimlere, kişi başına 1 liradan az olmamak şartıyla ödül verileceği” ilan edilmiştir, 24 Nisan 1915’te ise Dahiliye Nezaretinden valiliklere ve mutasarrıflıklara gönderilen talimatla; “Ermeni komitelerinin (Taşnak, Hıncak vb.) vilayetlerdeki şubelerinin kapatılması, şubelerde bulunan evrakın imha edilmesine fırsat verilmeden ele geçirilmesi, komite başkan ve üyeleri ile, mahir Ermenilerin hemen tutuklanması, vilayet içinde bulunmaları sakıncalı görünenleri ise vilayet veya sancak içinde başka yerlere gönderilerek birleşmelerine fırsat verilmemesi, icap eden yerlerde silah aranmasına, bu işlerin iyi niyetle yapılması, evrak ve belgeler incelendikten sonra gerekli kimselerin divan-ı harbe gönderilmesi ve bütün bu icraatta sadece komite teşebbüslerine karşı olduğundan, Müslüman ve Ermeni ahali arasında bir çatışmaya sebep olacak bir şekil verilmemesine önemle dikkat edilmesi” istenmiştir.¹⁰

3.3. 1915 Tutuklamaları

Ermeniler ile Türkler arasındaki ilişkilerde dönüm noktası 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı oldu. Ermeniler, bu savaşta Osmanlı İmparatorluğu'nun uğradığı ağır mağlubiyeti fırsat bilerek Yunanlılar, Sırp, Karadağlılar ve Romenler'den sonra bağımsızlık sırasının kendilerine geldiğini düşünerek harekete geçtiler.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Berlin Antlaşması ile kendilerine bağımsızlık verileceği ümidine kapılan Ermeniler, bu amaçlarına ulaşamayınca, hedeflerine varmak için terörizmi benimseyerek Taşnak ve Hıncak adlı örgütlerini kurdular.

Taşnak ve Hıncak örgütleri, terör yoluyla Avrupa kamuoyunun ve siyasi çevrelerinin dikkatini çekmeyi hesaplıyorlardı. Yapılacak eylemlere Osmanlı yönetiminin sert bir karşılık vereceğini düşünüyorlardı. Böylece Batı kamuoyuna, Anadolu'da Ermeni kıyımı yapılıyor izlenimi verilecek ve Avrupalıların Osmanlı İmparatorluğu'na müdahalesi sağlanacaktı.

Ermeniler, Birinci Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde 40 civarında isyan çıkarmışlardı. Birinci Dünya Savaşı'nda Rus ordusu ile doğuda yapılan savaşları

¹⁰ Muammer DEMİREL, **Birinci Dünya Harbinde Erzurum ve Çevresinde Ermeni Hareketleri (1914-1918)**, Genel Kurmay Başkanlığı, Ankara 1996, s.49

fırsat bilip, bağımsızlık için son adımı atmak üzere harekete geçtiler. Osmanlı ordusunun iase ve ikmaline büyük zarar verdiler. Ayrıca çeteler kurarak sivil Türkler'i öldürmeye başladılar.

Osmanlı hükümeti, Ermenileri yatıştırmak amacıyla öncelikle bir takım ikazlarda bulunmuştur. Nitekim Talat Paşa, Erzurum mebusu Vartkes Efendi ve Taşnak komitesinin tanınmış üyelerine, Enver Paşa da Ermeni patriğine Ermenilerin isyan ve ihtilal hareketlerine yönelmeleri halinde şiddetli tedbirler almak zorunda kalacaklarını bildirmişlerdir¹¹

1915 Nisan ayı ortalarında tüm Van yöresi isyan halindeydi ve kentin valisi kentten zorla kurtulmuştu. Yerel ayaklanmayı Osmanlı meclisinde serbest Taşnak Partisinin eski milletvekili ve Osmanlı Bankasına 1896'da yönetilen bombalı saldırının yardımcı elebaşı olan Pastırmacıyan yürütüyordu. Demek ki devrimci Ermeni partileriyle Osmanlı'nın düşmanları arasındaki gizli anlaşma açıktı. Van'da Ermeni isyanı bütün sıkıntıları ile devam etmekteyken, memleketin diğer yerlerinden de İstanbul'a, Ermenilerin faili oldukları yol kesme, köy basma, ırza tecavüz gibi eşkıyalık haberleri yağmur gibi yağmaktaydı. Ne cephede ne de cephe gerisinde bu olaylar ordu tarafından önlenemeyince, bir çare bulmak amacıyla Başkumandan Vekili Enver Paşa, Dahiliye Nazırı Talat Paşaya şu resmi yazıyı gönderdi: "*Van Gölü etrafında ve Van Valisince bilinen belirli yerlerdeki Ermeniler, isyanlarını sürdürmek için daima toplu ve hazır bir haldedirler. Toplu halde bulunan Ermenilerin buralardan çıkarılarak isyan yuvasının dağıtılması düşüncesindeyim. 3. Ordu komutanlığının verdiği bilgiye göre Ruslar, 20 Nisan 1915'de kendi sınırları içindeki Müslümanları sefil ve perişan bir halde sınırlarımızdan içeriye sokmuşlardır*".¹² Buradan da anlaşılacağı üzere durum Osmanlı Devleti ve Müslüman ahali açısından vahimdir. Ayrıca 10 Nisan 1915 tarihinde Ermeni Milli Müdafaasının yayınladığı bildiri de Müslüman ahalinin ne kadar kötü durumlarda olduğunu göstermektedir.

Ermeni milletine

Vatandaşlar!

Düşmanın vahşi ve kederli çığlıkları arasında yüzlerce, binlerce toplarına, tüfeklerine karşı dört günden beri devam eden kahramanca mücadelemizi her

¹¹ **Talat Paşanın Anıları**, Yay. Haz. Alpay Kabacalı, İstanbul 1991, s. 71

¹² HALAÇOĞLU, **Ermeni Tehciri ve Gerçekler**, s.47

zamankinden daha metin ve cesur olarak galip gelmek ümidiyle sürdürmekteyiz. İç oğlundan Ararka, Ararka'dan Haç Sokağı'na ve Hamit Ağa'nın karşı başına kadar askerlerimiz galip ve cesur kalmışlar ve başlarımızın üstünde kanatlarını açan ölümün korkmadan da gözlerinin içine bakmışlardır.

Ne düşmanın çokluğu ne bugün yahut yarın mutlaka öleceğimizi bilmek bizi korkutmaz.

Hayır! Biz ölümü görmek, seyretmek isteriz. İsteriz ki milletlerin bu mücadelelerinde taa doğunun derinliklerinde yüzlerce asırlık bir ağacı olan Ermeni milletin dahi elinde silah, kışlaların dumanlı harabeleri, düşmanların sayısız cesetleri üstünde olmasını nasıl bildiğini gösterelim!

Düşmanın kan gölü olmuş kışlalarına şu sayılamayacak zaiyatına bakınız! Askerlerimizin kahramanca dayanmalarına bakınız! Cesaretle, ümitle kalbimiz dolu olarak milletin hayat bulması ve bayramını kutlamak için hazırlanması.

Van – 10 Nisan

Müdafaa-i Milliye Komitesi

13 Nisan “Sabah”

1. Cumartesi günü “Hacı Bekir” kışlasının önünde bir Türk askeri öldürdük.
2. Dün “Ararak” iki Türk askeri öldürdük
3. “Vezüz” mevzimizde bir Türk askeri öldürdük.
4. Dün bir Türk, cumartesi günü de “Şehbender” nöbet mahalimizde bir gönüllü Türk kurtarıcısı öldürdük.

.....

13 Nisan “öğle”

1. Şahbağı mevziinin karşısında bulunan Hamza'nın evini yaktık. İçinde Türk müfrezesi vardı. Düşmanlar bazı ölümler bırakarak kaçtılar.
2. Dün Tütüncüyan mevziimizde bir Türk telef edildi.
3. Dün akşam “Ararotes” in merkezinde üç mevzi daha kazandık. Bir çok Türk öldürdük. Geceleyin de ileri mevzilerini yaktık.

14 Nisan

1. Dün Posdağ mevziimizde ahaliden bir Türk öldürdük.
2. Şımavonyan mevziimizde ahaliden bir Türk öldürdük.

3. Tarman köyünün Ermeni askerleri Drovanez köyüne hücum ettiler ise de Türk süvarileri müdafaa için çabuk yetiştiği için askerimiz kaçtı.

4. Dünkü “Kuruyaş” muharebesinde sekiz Türk askeri telef olduğu gibi bir mavzer tüfeği 110 kurşun elde ettik. Üç Ermeni telef oldu ve altısı da yaralandı.

.....

.....

7. Öntel mevziimizden Perşembe günü üç Türk, Cuma günü bir tane daha, cumartesi günü bir diğerini, Pazar günü de bir asker öldürdük. Nalbandyan mevziimizde de pazartesi bir, Perşembe günü bir diğer Türk askeri telef ettik. Bizim taraftan ise ancak 11 yaşında bir kız çocuğu telef oldu.

.....

.....

Van 15 Nisan

Asker Komitesi

15 Nisan

.....

4. Çatak hükümeti haince, arkadaşımız Oseb Çoluyan’ı hem davet hem de habs etti. Komite bu delikanlının serbest bırakılmasını istedi. Hükümet bunun için üç gün mühlet istemiş iken daha üçüncü gün gelmeden, Tağ Ermani çarşısını jandarmalar abluka ederek ateş verdiler. Fakat Ermeniler müdafaa ettiler. Bu arada on beş Türk öldü. Ancak bir Ermeni kadını ile bir çocuk bu savaşın kurbanı oldu. Sevakin köyünde çarpışma olmuş, 22 jandarma esir alınmıştır. Esir edilirken ikisi müdafaaaya yeltendiklerinden öldürüldüler.

*Bu on beş günlük muharebelerde arkadaşlar daima muzaffer oldukları gibi dört İslam köyü zapt ve yetmiş adet de tüfek elde etmişlerdir.*¹³

Türk vatanının her tarafındaki cepelerde Türk kanı akmaktayken Ermeniler, “hayali Ermenistan” uğruna gönüllü çeteler teşkil edip Rus ordularıyla birlikte Anadolu’yu işgal etmeye girişmişlerdir. Osmanlı ordusundan silahlarıyla birlikte kaçarak çeteler oluşturan Ermeniler, Türk köylerini yakıp yıkarak yağmalamaya

¹³ CENGİZ, *Ermeni Komitelerinin Amal ve Harekat-ı İhtilaliyesi*; Azmi SÜSLÜ, *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*, s. 263

başlamışlardır, erkekleri cephede olan köylerin savunmasız halkını vahşice katletmişler, kadınların ve kızların namuslarını kirletmişlerdir. Ayrıca düşmana casusluk yapmışlar, Van'daki gibi Rus ordusuna yardım etmek amacıyla planlı isyanlar düzenlemişlerdir. Van'ın artık Ermeni vatanı olduğunu, bundan sonra Rus bayrağının yanında Ermeni bayrağının da dalgalanacağını, Van'ın işgal edilmesi nedeniyle dünyanın her tarafında fetih şenlikleri düzenlediklerini gazete ve dergilerinde beyan etmişlerdi. Bütün bu olayların ortaya çıkardığı gerçek, Ermenilerin düşmanla her konuda işbirliğine giriştikleri, devletin ve milletin varlığını hedef alan faaliyetlerde bulduklarıdır. Bu nedendir ki devlet kendi varlığını korumak zorunda olduğundan, Ermenileri tehcir etmek zorunda kalmıştır.¹⁴

Bütün bu isyanların sonucunda Osmanlı Devleti meşru müdafaa hakkını kullanarak başta tehcir olmak üzere çeşitli güvenlik tedbirleri almıştır.¹⁵ Bunlardan birisi de 24 Nisan 1915 İstanbul da Ermeni Komitecilerinin tutuklamalarıdır.

Gazeteci Hamelin ve Brun'a göre 24 Nisan günü altı yüz yazar, şair, gazeteci, politikacı (Hamelin tarafından seçilen öncelik sırası dikkate alınarak) doktorlar, avukatlar, jüri üyeleri, öğretmenler, bilginler ve papazlar merkez hapisanelerine gönderildi. Aynı yazarlar şu yorumu yapmaktadırlar: *"Bu 24 Nisan tarihi bugün, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermeni halkının tümüyle ortadan kaldırılmasına yönelik bir hareketin başlama vuruşu" olarak kabul edilmektedir. Bir toplum ortadan kaldırılmadan önce sesinin kesilmesine çalışılır. Aydınların ortadan kaldırılması arkadan gelecek şeyleri haber vermekteydi. Gerçekte imha planı yürürlüğe konulmuştu".*¹⁶

Ancak alınan tedbirlerin sonuç vermemesi üzerine Ermenileri silahlandırılan ve isyanlara sevk eden Komiteleri kapatmak ve elebaşlarını tutuklamak yoluna gidilmek zorunda kalındı. Nitekim Dahiliye Nezareti 14 vilayet ile 10 mutasarrıflığa 24 Nisan 1915 tarihinde meşhur genelgeyi yayınlamıştır. Bu genelgede; Hınçak, Taşnak ve benzeri Ermeni komitelerinin kapatılması, belgelerine el konulması, liderleri ile zararlı faaliyetleri bilinen Ermenilerin tutuklanması ve bunlardan buldukları yerlerde kalmaları sakıncalı görülenlerin uygun yerlerde toplanmaları

¹⁴ Necdet ÖZTÜRK, Süleyman BEYOĞLU, Bülent BAKAR, **Tarihi Gerçekler ve Bilimin Işığında Ermeni sorunu**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 68

¹⁵ HALAÇOĞLU, **Tarih Gelecektir**, s. 71

¹⁶ MALEVİLLE, **1915 Osmanlı-Rus-Ermeni Trajedisi (Fransız Avukatın Ermeni Tezleri Karşısında Türkiye Savunması)**, s. 40

talimatı verilmiştir.¹⁷ Tutuklananların askeri mahkemelere sevkini kararlaştırmıştır.¹⁸ Tutuklananların bir kısmı Haydarpaşa'dan trenle Ankara ve Çankırı'ya yerleştirildi.¹⁹

Dahiliye Nezareti'nin yukarıda bahsedilen genelgesi üzerine İstanbul'da Taşnak, Hınçak ve Ramgavar örgütlerine mensup olduğu tespit edilen komitecilerden bir kısmı tutuklanmıştır. Zaten tutuklananların sıradan Ermeni vatandaşları değil, tamamen örgüt mensubu Ermeniler olduğu İngiliz istihbaratı tarafından da doğrulanmaktadır. Nitekim Mısır'daki İngiliz Askeri ofisine Dedeğaç'tan gelen bilgiye göre, "24 Nisan 1915 gecesi Ermeni din görevlisi, Ermeni gazetesi Puzantion'un sahibi de aralarında olmak üzere toplam 1800 Ermeni Tutuklanarak Ankara'ya gönderilecektir. Tutuklananların 500'ü Taşnak, 500'ü Hınçak, kalanların da Ramgavar partizanları olduğu belirtilmektedir. Mütareke döneminde İstanbul'da bulunan İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe 20 ve 27 Mayıs 1919 tarihlerinde gönderilen şifre telgraflarda 24 Nisan 1915 tarihinde tutuklanan Ermenilerin "Müttefik ordularına hizmet eden Ermeni gönüllüler veya Müslüman katliamı sorumluları" olduğu kaydedilmektedir. Diğer taraftan bu sırada İstanbul'da Alman Büyükelçisi olarak görev yapan Wangenheim 30 Nisan 1915 tarihinde Alman Başbakanı'na verdiği raporda: "Birçok Ermeni ev ve kilisesinde patlayıcı maddeler bombalar ve silah bulunduğunu, (Padişah) V. Mehmet'in tahta çıkışının yıldönümü olan 27 Nisan 1915'te Bab-ı Ali'ye ve bir kısım resmi binalara bombalı saldırılarda bulunacaklarını" bu sebeple; "24/25 Nisan gecesi ve ertesi günü akşamı İstanbul'daki Taşnak İhtilal Örgütü üyesi 500 kadar Ermeni'nin tutuklandığını, aralarında doktorlar, gazeteciler din adamları, yazar ve mebusların da bulunduğu bir kişilerin Anadolu'ya yollandıkları" belirtmektedir. Ayrıca, bir Amerikan belgesinde tutuklanan Ermenilerin sayısı 100 olarak verilirken Selanik'ten Fransa Dışişleri Bakanlığı'na 8 Mayıs 1915 tarihinde gönderilen bir telgrafta; İstanbul'da 2500 ileri gelen Ermeni'nin tutuklandığı, evlerinde yapılan aramalarda çok sayıda bomba ve doküman ele geçirildiği, Ermeni devrimci derneklerinin amacının itilaf devletleriyle ilişkili olarak Enver ve Talat Paşa'yı öldürmek ve dinamitle suikastlarda bulunarak Müslüman halk arasında panik yaratmak olduğu

¹⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye, Şifre No. 52/96-97 /98

¹⁸ BOA.DH.ŞFR No: 52/96,97,98

¹⁹ BOA.DH.ŞFR No: 52/102

belirtilmektedir. Kamuran Gürün ve Esat Uras ise Dahiliye Nezareti'nin 24 Nisan 1915 tarihli talimatı üzerine İstanbul'da 2345 kişinin tutuklandığını belirtmektedir.²⁰ Oysa 1916 yılında yayınlanan bir Osmanlı yayınında İstanbul'da ikamet eden 77.735 Ermeni'den ihtilal hareketlerine iştirak eden 235 kişinin tutuklandığı diğerlerinin huzur ve rahat içinde iş ve güçleriyle meşgul oldukları belirtilmektedir.²¹ Bu bilgi Osmanlı Arşiv Belgeleriyle de ispatlanabilmektedir.

Osmanlı Hükümeti'nin bu kararı üzerine hareket geçen Eçmiyazın Katalikosu Kevork, ABD Cumhurbaşkanı'na şu telgrafi göndermiştir: "*Sayın Başkan, Türk Ermenistanı'ndan aldığımız son haberlere göre, orada katliam başlamış ve organize bir tedhiş Ermeni halkının mevcudiyetini tehlikeye sokmuştur. Bu nazik anda Ekselanslarının ve büyük Amerikan Milletinin asil hislerine hitap ediyor, insaniyet ve Hıristiyanlık inancı adına, büyük Cumhuriyetinizin diplomatik temsilcilikleri vasıtasıyla derhal müdahale ederek, Türk fanatizminin şiddetine terk edilmiş Türkiye'deki halkımın korunmasını rica ediyorum.*"

Başpiskopos Kevork'un telgrafını, Rusya'nın Washington Büyükelçisi'nin ABD'deki temasları izlemiştir. Bütün olup biten, yasadışı Ermeni komitelerinin kapatılması ve elebaşlarının tutuklanması olmasına rağmen, olayı bir "katliam" gibi göstermeye çalışan Ermeniler, başta ABD ve Rusya olmak üzere, çeşitli sömürgeci devletleri kendi saflarına çekmeye çalışmışlardır.²²

25 Nisan 1915 tarihinde Dahiliye Nezareti'nin Ankara Valiliği'ne gönderdiği şifrede; bu akşam Ankara'ya ulaşacak 164 numaralı trenle 15 polis, 2 subay, 1 komiser, 1 sivil memur ile vesaireden oluşan 75 kişilik bir kuvvet refakatinde oraya 180 kadar Ermeni komite reisi ve İstanbul'da kalması sakıncalı görülen Ermeni'nin sevk olunacağı, bunlardan 60-70 kadarının Ayaş askeri deposunda tutuklu kalması, 100 kadarının da Ankara yoluyla Çankırı'ya gönderilerek zorunlu ikamete tabi tutulacağı belirtilmektedir.²³ Nisan sonları ve mayısın ilk haftasında belirli aralıklarla Çankırı'ya zorunlu ikamete tabi tutulanların sevk edilmesine devam edilmiştir. Nitekim Çankırı Mutasarrıflığının Emniyet Genel Müdürlüğü'ne

²⁰ Yusuf SARINAY, *24 Nisan 1915 Ermeni Tutuklamaları, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Güz 2006, s. 3

²¹ CENGİZ, *Ermeni Vahşeti ve Ermeni Komitelerinin Amai ve Harekat-ı İhtilaliyesi*, s.242.

²² GÜRÜN, *Ermeni Dosyası*, s. 210-211

²³ BOA. DH. ŞFR No: 52/102

gönderdiği 30 Haziran 1915 tarihli yazıda, Çankırı'da bulunan Ermenilerin sayısı 140 kişi olarak verilmektedir.²⁴

24 Nisan 1915'te tutuklandığı ve akabinde öldürüldüğü iddia edilen Ermeniler²⁵

Rupen Sevag (Şair, yazar, hekim)

Siamanto (şair, yazar)

Krikor Zohrab

(milletvekili, yazar)

Tanyel Varujan (şair)

Rupen Zartaryan (şair, yazar, gazeteci)

Sarkis Abo (öğretmen)

Levon Aghababian (Eğitimci)

Hrant Aghacanian (bankacı)

Mihran Tabakyan (yazar, eğitimci)

Mihran Aghajanian, Mihran Aghasyan (şair),

Haçadur Malumyan(gazeteci)

Vahram Altunyan (tüccar),

V. Arabyan (eğitimci)

Sarkis Ardmantsi, K.Armuni, Asadur Arsenyan (eczacı)

Artsruni (eğitimci)

Baruyr Arzumanyan, Harutyun Asaduryan, Varteres Atanasyan (yerel yönetici),

Adzarik (eczacı)

Haçik Bardizbanyan, Hamparsum Boyacıyan (doktor)

Yervant Çavuşyan (bilim adamı, eğitimci)

Dikran Çöküryan (gazeteci, eğitimci)

Harutyun Kalfayan (avukat, yerel yönetici)

Nazaret Dahavaryan (doktor)

Boğos Danyelyan (avukat)

²⁴ BOA. DH. EUM. 2. Şube, No: 7/52

²⁵ 24.04.2008 Taraf gazetesinde yayımlanan listede bulunan isimler Ermeni tezlerini savunanlar tarafından da ortaya atılmıştır. <http://www.taraf.com.tr/haber/24-nisanda-iste-bunlar-olmustu.htm>,

Yervant Der Kaprielyan, Armen Dorian (şair),
Parunak Feruhyan (müzisyen, yerel yönetici)
Goncagülyan (tüccar)
Krikor Torosyan (gazeteci)
Gülistanyan (doktor)
Mihtad Haygazn (eğitimci, tüccar)
Hamparsum Hamparsumyan (gazeteci-yazar)
Ardaşes Harutyunyan (gazeteci-yazar)
Apraham Harigyan (Türkolog)
Mıgırdiç Hovhanesyan (eğitimci)
Melkon Gürcüyan (gazeteci-yazar)
Krikor Hürmüz (gazeteci-yazar)
Haçik İdareciyan, Aris İsrailyan (eğitimci)
Apik Cambaz (tüccar)
Harutyun Cangülyan (siyasetçi)
Harutyun Kalfayan (eğitimci)
Arisdakes Kasparyan (Avukat, tüccar)
Husig A. Kahanayan (din adamı)
Kevork Kayıkçıyan, Levon Kayıkçıyan, Mihran Kayıkçıyan (tüccar),
Prof. Dikran Kelekyan (eğitimci, yazar),
Akrik Keresteciyan (tüccar)
Karekin Khacak (gazeteci)
Hovhannes Kiliciyan (matbaacı)
Hovhannes Kimpetyan (şair)
Harutyun Pekmezyan (tüccar)
H.Kevork Köleyan, Harutyun Konyalıyan (tüccar)
Şavarş Kırısyan (gazeteci-yazar),
Prof. Levon Kirişçıyan (şair, eğitimci)
Onnik Mağazacıyan (coğrafyacı)
Hazar Hazaryan (eğitmen)
A.D. Matteosyan (avukat, yazar)
Teodoros Menzikyan (tüccar)

Sarkis Minasyan(siyasetçi, aktivist, eğitimci ve gazeteci)
Krikor Miskçiyen (eczacı)
Dr. İsteyan Miskçiyen, Zareh Mumcuyan (dilbilimci)
Hovhannes Onnikyan, Krikor Onnikyan, Mıgırđıç Onnikyan, Nerses Papazyan (din adamı)
Keğam Parseğyan (eğitimci-gazeteci)
Dr. Garabet Paşayan (milletvekili)
Yervant Perdahçiyen (din adamı)
Purad Sımpat Der gazaryan (yazar)
Vramşabuh Samuelof (banker)
Garabet Sarafyan (yerel yönetici),
Jak Sayabalyan (konsolos tercümanı)
Vartkes Hovhannes Serengülyan (milletvekil)
Parseğ Şahbaz (gazeteci-yazar)
Yenovk Şahen (oyuncu)
Harutyun Şahrikyan (avukat)²⁶

Bu listede ifade edilenlerin aksine İstanbul'da tutuklanarak Çankırı'ya sevk edilen ve orada zorunlu ikamete tabi tutulan Ermenilerin bizzat kendileri veya yakınları hükümete dilekçe ile müracaat ederek suçsuz olduklarını beyan ederek affedilmelerini talep etmektedirler. Osmanlı merkezi yönetiminin verilen af dilekçelerini titizlikle inceleyerek suçsuz bulunanları, içlerinde yabancı uyruklu olanları veya sağlığı elverişli olmayanları affettiğini görüyoruz.

²⁶ Taraf gazetesinde çıkan bu isimler üzerine yazıyı hazırlayanlar hakkında bilgi edinemediğim gibi Benzer yazıları yazan Gazeteci yazarlar ile konuştuğumda kaynakça için ise “bu bir gazetecilik haberidir” şeklinde ifade edildi. Görüldüğü üzere bu konu ile alakalı belge olmaksızın söylemler ve yazılar bulunmaktadır. Listede ismi bulunanların bir çoğununun gerçekten tutuklandıkları hakkında bile kesin veriler bulunmamaktadır.

Vahram Torkumyan, Agop Nargileciyan, Karabet Keropoyan, Zare Bardizbanyan, Pozant Keçiyen, Pervant Tolayan, Rafael Karagözyan ve Vartabet Komidas	Dahiliye Nezareti'nin 8 Mayıs 1915 tarihli emri ile serbest bırakılarak tekrar İstanbul'a dönmelerine izin verilmiştir. ²⁷
Diran Kelekyan	Çankırı'da ikamete tabii tutulanlardan İstanbul dışında ailesiyle birlikte başka bir yerde yaşamak üzere 08.05.1915 tarihinde serbest bırakılmıştır. ²⁸
Hayk Hocasaryan 29.05.1915 tarihinde Agop Beğleryan 27.06.1915 tarihinde Vartanes Papasyan 27.06.1915 tarihinde	Serbest bırakılmışlardır. ²⁹
Dahiliye Nezareti'nin emriyle Serkis Cevahiryen, Kirkor Celalyan, Bağban Bardizbanyan ile birlikte toplam 14 kişi	Serbest bırakılarak 15 Temmuz 1915'de İstanbul'a dönmüşlerdir ³⁰
18 Temmuzda 3 kişinin, 10 Ağustos 1915 tarihinde de Apik Canbaz'ın	İstanbul'a dönmesine izin verilmiştir. ³¹
Vahan Altunyan ve Ohannes Terlemezyan'ın	Çankırı'dan Kayseri'ye gönderildiği anlaşılmış. Dahiliye Nezareti emriyle İstanbul'a dönmeleri sağlanmıştır. ³²

Belgelerde görüldüğü üzere bu tutukluların öldürülmedikleri serbest bırakıldıkları ortadadır. Öldürüldüğü iddia edilenlerden Bardizbanyan, Mumcuyan, Apik Cambaz ve Vahram Altunyan'ın da serbest bırakıldıkları belgelerle ortaya konulmaktadır. Ancak Üç tane tutuklunun öldürüldüğü kanaati söz konusudur. Bu olayı da Kanada Türk Demekleri Federasyonu'nun Toronto Üniversitesi'nde düzenlediği seminere katılan Profesör Türkkaya Ataöv şöyle ifade eder: *"Sonunda söyleyeceğimi en başta belirtmekte fayda var; Türkler Ermenilere karşı, Birinci*

²⁷ BOA.DH. ŞFR.No: 52/255

²⁸ BOA.DH. ŞFR. No: 52/266

²⁹ BOA. DH. ŞFR. No: 53/149

³⁰ BOA. DH. EUM. 2. Şube, No: 8/5

³¹ BOA. DH. EUM. 2. Şube, No: 9/10

³² BOA. DH. ŞFR. No: 56/60

Dünya Savaşı'nda ya da ondan önce veya sonra, bir soykırım suçu işlememiştir, Selçuklulardan başlayarak Ermeni ve Türklerin 1000 yıllık geçmişlerinin 900 yılının barış içinde, hatta kardeşçe olduğudur. Bu kadar uzun bir dostluk ve kardeşlikle yan yana yaşanan ilişkinin, nefret koşulunu gerektiren soykırım ile sona ermesi mümkün değildir bununla beraber Türklerin tabiatlarında ırkçılık olmadığından böyle bir suç söz konusu olamaz 24 Nisan tutuklamalarında Dikran Bağdikyan isimli tutuklu Ayaş'ta 1918'de doğal nedenlerden vefat etti. Çerkez Ahmed ve Galatalı Halil olarak bilinen iki zorbanın K. Zohrab ve S. Vartkes isimli iki Ermeniye öldürdükleri ortaya çıkınca, bu ikili yargılandı ve idam edildi. 235 tutuklunun, bu 3 tanesi hariç hepsi savaşın sonunda sağ ve salimdiler” demiştir.³³ Oysa Ermeni tezleri ise 24 Nisan'da tutuklananlardan bir kaçının sağ kurtulabildiğidir kaynağı belli olmayan ifadelerle serbest bırakılan kişileri tutuklama esnasında öldürüldüğü yalanı propagandası yapmaktadırlar. Yukarıda da bahsi geçtiği üzere birçok tutuklu tutuklandıktan kısa bir süre sonra serbest bırakılmış daha tehlikeli görülenler de I. Dünya savaşının sonuna kadar tutukluluk halleri uzatılmış I. Dünya savaşından sonra milli mücadele yıllarında serbest bırakılmışlardır.³⁴

O dönemde Ermenilere haksız muamele yapanlar bizzat Talat Paşa'nın emriyle Divan-ı Harp mahkemesinde yargılanıp cezalandırılmışlardır. 67 kişi idam edilmiş, 524 kişi hapis cezasına çarptırılmış, 68 kişi de kale zindanlarına atılmış veya kürek cezasına çarptırılmıştır. Yok etme kastının olmadığı en önemli delillerinden biri de suçluların cezalandırılmasıdır.³⁵

Çankırı'da bulunanların şehirde serbestçe gezebildikleri, her üçünün ve beşinin bir hanede ikamet etmek üzere dağıldıkları, hatta kasabanın yarım saatlik uzağında bulunan sayfiyelere kadar dağılmış oldukları belirtilmekte ve sadece 24 saatte bir polis merkezine gelerek imza attıkları vurgulanmaktadır³⁶. Çankırı'da zorunlu ikamete tabii tutulan Ermeniler içinde Dâhiliye Nezareti'nden talep edilen tahsisat ile muhtaç durumda olanlara yevmiye de verildiği görülmektedir. Nitekim, Kastamonu Valiliği'nden Dâhiliye Nezareti'ne yazılan 3 Haziran 1915 tarihli bir yazıda; Çankırı'da bulunan Arşak veled-i Mardiros'un yevmiye talebinde bulunduğu

³³ <http://www.bizimanadolu.com/haber/100505.htm>

³⁴ SARINAY, *24 Nisan 1915 Ermeni Tutuklamaları* s. 8

³⁵ HALAÇOĞLU, *Tarih Gelecektir*, s. 78

³⁶ BOA. DH. EUM. 2. Şube No: 7/52

belirtilmekte ve diğerkleri gibi ona da yevmiye verilecekse muhtaç durumda olup olmadığının araştırılması talep edilmektedir. Ayrıca Arşak Diradoryan da muhtaç durumda olduğunu beyan ederek kendisine yevmiye verilmesini talep etmektedir³⁷

Çankırı'da zorunlu ikamete tabi olanlardan serbest bırakılarak İstanbul'a dömelerine izin verilenlerin dışında; Bulgar tebaasından Bedros Manukyan, İran tebaasından Mıgırdıç İstepniyan, Rus tebaasından Leon Kigorkyan gibi Ermeniler Osmanlı Devleti sınırları dışına çıkarılmak üzere serbest bırakılmışlardır.³⁸ Ayrıca Serkis Şahinyan, Ohannes Hanisyan, Artin Boğasyan, Zara Mumcuyan gibi bazı Ermeniler de İstanbul'a gelmemek üzere affedilmişlerdir.³⁹ Affedilerek Eskişehir'e gitmesine izin verilen Taşnak Komitecilerinden Serkis Kılınçyan İstanbul'a kaçmış, oradan da Alman Grubu isimli bir kişinin yardımıyla Bulgaristan'a kaçarak orada faaliyetlerine devam etmiştir.⁴⁰ Çankırı'daki Ermenilerden bazıları hapsedilmek üzere Ayaş,⁴¹ diğerkleri de zorunlu ikamete tabi tutulmak şartıyla Ankara, İzmit, Bursa, Eskişehir, Kütahya gibi yerlere gönderilmiştir. Geriye kalanlar ise Dahiliye Nezareti emriyle tehcir bölgesi olan Zor' a sevk edilmiştir.⁴²

İlk serbest bırakılan grupta yer alan Vartabet Komidas adına Paris'te adına anıt dikilmiştir. Halbuki Komidas'ın Çankırı'daki zorunlu ikameti 13 gün sürmüş, daha sonra İstanbul'da rahatsızlanarak tedavi amacıyla Viyana'ya gitmek için 30 Ağustos 1917 tarihinde Dahiliye Nezaretine başvurmuştur. Komidas'a istediği izin verilerek Eylül 1917 tarihinde Viyana'ya gitmiştir. Tekrar Türkiye'ye dönmeyen Komidas yurt dışında ölmüştür.⁴³

Kastamonu Valiliği 31 Ağustos 1915 tarihinde 24 Nisan ve takip eden günlerde İstanbul'da tutuklanarak Çankırı'ya zorunlu ikamete tabi tutulan Ermenilerin isimleri ve yapılan işlemler hakkında Dahiliye Nezareti'ne ayrıntılı bir liste göndermiştir. Bu listede 24 Nisan - 31 Ağustos 1915 tarihleri arasında kısa veya uzun süreli olarak Çankırı'da zorunlu ikamete tabi tutulan Ermenilerin toplamı 155 kişi olarak verilmektedir. Bunlardan yukarıda belirtilen 35 kişi suçsuz bulunarak serbest bırakılmış, İstanbul'a dönmüşlerdir. İçlerinde suçlu bulunan 25

³⁷ BOA. DH. EUM.2. Şube No:36/26

³⁸ BOA. DH. ŞFR. No: 54-A /177; No: 57/57

³⁹ BOA. DH. ŞFR. No: 55/214

⁴⁰ BOA. EUM. 2. Şube. No: 57/23

⁴¹ BOA. DH. ŞFR.N o: 53/273.

⁴² SARINAY, 24 Nisan 1915 Ermeni Tutuklamaları s. 5

⁴³ SARINAY, 24 Nisan 1915 Ermeni Tutuklamaları s. 6

kişi Ankara ve Ayaş hapishanelerine gönderilmiş, 57 kişi de Zor bölgesine sevk edilmiştir. Yabancı uyruklu olan 7 kişinin bir kısmı sınır dışı edilmek üzere serbest bırakılmış, bir kısmı da tutuklanmıştır. Geriye kalanların ise büyük bir kısmı affedilerek İzmit, İzmir, Eskişehir, Kütahya, Bursa gibi yerlerde ikamet etmek üzere gönderilmiştir.⁴⁴

Ayaş'ta tutuklu olanların tam bir listesi bulunmamaktadır. Bununla beraber; Ayaş'ta tutuklu bulunan Kris Fenerciyan'ın Emniyet Genel Müdürü İsmail Canpolat Bey'e hitaben yazdığı 1 Mayıs 1915 tarihli af dilekçesinde Ayaş'ta 70 kişi olduklarını beyan etmektedir. Ayaş'ta tutuklu olanların verdikleri af dilekçeleri, vekalet vs.den 60 civarında kişinin isimleri tespit edilebilmiştir. Tehcir sonrasında İstanbul Emniyet Müdürlüğü tarafından Ermeni Komitecileri hakkında hazırlanan genel listede Ayaş'ta, tutuklanmak üzere gönderilen Ermenilerden 71 kişinin ismi verilmektedir. Sayılardaki bu farklılığın en önemli sebebi yargılanmak üzere başka vilayetlere gönderilenler olduğu gibi, birkaç kişinin de serbest bırakılması, daha sonra, İstanbul, Çankırı ve Ankara'dan tutuklanmak üzere Ayaş'a sevk edilenlerin bulunmasıdır.⁴⁵ Mesela 7 Mayıs 1915 tarihinde Dahiliye Nezaretince Muhasebe Müdürlüğüne yazılan bir yazıda son defa Ayaş ve Çankırı'ya gönderilecek Ermenilerin nakil masrafı olan 2.897 kuruşun Ankara Vilayetine havalesi istenilmektedir. Nitekim; Kozan mebusu Hamparsum Boyacıyan Kayseri'ye Yenikapı Ermeni Mektebi Müdürü Marzaros Gazaryan Develi'ye⁴⁶ Sivas mebusu A. Dağavaryan Divan-ı Harbe tevdi olunmak üzere Diyarbakır'a, Haçik Boğusyan yargılanmak üzere Ankara'ya, Hırant Ağacanyan İstanbul'a gönderilmişlerdir. Teodor Manzikeyan, Akrik Keresteciyan Zor'a sevk edilmiştir. Şahbaz Parsih tutuklu olarak Elazığ'a gönderilmiş, ABD vatandaşı olan Leon Şirinyan Osmanlı sınırları dışına çıkarılmıştır. Viram Şabuh Samuelof, Rotsum Rostusyon önce serbest bırakılmış daha sonra haklarında tekrar tahkikat açılmıştır. Hayik Tiryakyan Azadamard Gazetesi sahibi ile aynı adı taşımasından, Doktor Allahverdiyan da oğlu yerine yanlışlıkla tutuklandıkları anlaşıldığından serbest bırakılmışlardır.⁴⁷ Akrik Keresteciyan önce Zor'a sevk edilmiş, sonra serbest bırakılmıştır.⁴⁸ Ayaş'a sevk

⁴⁴ SARINAY, *24 Nisan 1915 Ermeni Tutuklamaları*, s. 7

⁴⁵ SARINAY, *24 Nisan 1915 Ermeni Tutuklamaları*, s. 8

⁴⁶ BOA. DH. ŞFR. No: 53/65

⁴⁷ BOA. DH. EUM. 2. Şube No: 7/7

⁴⁸ BOA. DH. ŞFR. NO: 54-A/366

edilenlerin serbest bırakılan birkaçı istisna tamamının Taşnak ve Hınçak komitelerinin lider kadrosuna mensup olmaları sebebiyle I. Dünya savaşı boyunca tutuklu kaldıkları anlaşılmaktadır.⁴⁹

24 Nisan 1915 genelgesi üzerine İstanbul'da tutuklanarak Çankırı'ya zorunlu ikamete tabi tutulanlar 155 kişiyi, Ayaş askeri deposunda tutuklananlar ise 80 kişiyi geçmemektedir. Dolayısıyla İstanbul'da tutuklanarak Çankırı ve Ayaş'a gönderilen Ermenilerin sayısı 235 kişiyi bulmaktadır. Bunların bir kısmı kısa süre sonra serbest bırakılmış, diğerleri ise tehcir bölgesine sürülmüş veya suçu ağır olanların tutukluluk halleri I. Dünya Savaşı boyunca devam etmiştir.⁵⁰

Ancak, Osmanlı hükümeti Emniyet Teşkilat'ının İstanbul'daki Ermeni Komiteleri ve Komitecilerinin faaliyetlerini I. Dünya Savaşı başlarından itibaren yakından takip ettiği ve İstanbul'daki komitecileri belirlediği anlaşılmaktadır. İstanbul merkezli Ermeni komitecilerinin sayısı 600 kişi civarındadır. Bunların 356'sı Taşnaksütyun, 173'ü Hınçakyan, 72'si Ramgavar adı Ermeni örgütlerine mensup olup, 9'u farklı komiteye mensup kişilerdir. Yukarıda belirtildiği gibi, 24 Nisan 1915 tarihli genelge üzerine önceden isim ve adresleri tespit edildiği anlaşılan 235 civarında örgüt mensubu tutuklanarak Çankırı ve Ayaş'a gönderilmiştir.⁵¹ Bu listede yer alan 280 civarındaki Ermeni komite mensubunun büyük bir kısmı yapılan aramalarda adresinde bulunamamış, bir kısmının da yurt dışına kaçtığı tespit edilmiştir.⁵²

24 Nisan Ermeni halkı tarafından Türklerin Ermenileri katlettiği bir soykırım günü olarak kabul edilmekte ve Ermeni halkının haksız yere zulme uğratıldığı bilincini aşılacaktır. Oysa 24 Nisan tutuklamaları Osmanlı-Rus savaşına kadar dayanan ve Ermeniler ve Müslümanlar arasında çıkan iç çatışmanın dönemin büyük güçleri tarafından bilinçli olarak uluslar arası bir sorun haline getirilmesinin zorunlu bir sonucudur.

Yusuf Halaçoğlu "Tarih Gelecektir" adlı kitapta "Neden 24 Nisan, 24 Nisanın Ermeniler tarafından sözde soykırım tarihi olarak anılmasının sebebi nedir?" sorusuna şöyle cevap vermiştir: Ermenilerin kurduğu çeşitli örgütlerle

⁴⁹SARINAY, *24 Nisan 1915 Ermeni Tutuklamaları*, s. 9

⁵⁰ SARINAY, *24 Nisan 1915 Ermeni Tutuklamaları*, s. 9

⁵¹ SARINAY, *24 Nisan 1915 Ermeni Tutuklamaları*, s.10

⁵² SARINAY, *24 Nisan 1915 Ermeni Tutuklamaları*, s.10

başlattığı ayaklanma hareketleri; Rusya, İngiltere, Fransa ve Almanya gibi devletlerin de desteğiyle ateşlenmiştir. Bu yıllarda yine Rusya, İngiltere, Fransa ve Almanya, Osmanlı devleti üstünde ıslahat yapması yolunda baskı kurmuşlardır. Bu baskılar sonucunda Osmanlı Devleti 8 Şubat 1914'te Rusya ile Islahat Antlaşması yapmak zorunda kalmıştır. Bu anlaşma uyarınca doğu illerinden Van, Erzurum, Bitlis, Trabzon, Elazığ, Diyarbakır ve Sivas gibi şehirlerde Ermenice resmi dil olarak kabul edilecek, bu bölgeden askere alınacak Ermenilerin başka bir bölgede askerlik yapmalarına müsaade edilmeyecek ve bu vilayetlerin yönetimi Batılı devletlerin tespit edecekleri üç gayrimüslim müfettişten birisi arasından seçilmek suretiyle yapılacaktır. Bu adeta bağımsız Ermenistan'ın kuruluşu anlamına gelmektedir. Tam bu sırada I. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla birlikte, Osmanlı Devleti zorla kabul ettiği bu anlaşmayı uygulamamıştır. 18 Mart 1915'te başta İngiltere ve Fransa olmak üzere Batılı devletlerin donanmalarının Çanakkale'ye gelmesiyle başlayan savaştan çok önce, Ermeniler de Anadolu'da isyanlara başlamışlardır. Nitekim 17 Nisan'da Van'da başlayan isyan kademeli olarak bütün Anadolu'ya yayılmış, bunun üzerine Osmanlı Devleti Ermeni ileri gelenlerini İstanbul'a davet ederek bir araya getirmiş ve onlara bu hareketlerin devam etmesi halinde sert tedbirler uygulanacağını bildirmiştir. Buna rağmen Ermeni isyanları durmayınca Osmanlı Devleti 24 Nisanda, bir gece içerisinde, bu parti ve örgütlerin ileri gelenlerinde 235 kişiyi tutuklamıştır. Bu tutuklananlar Ankara ve Çankırı Cezaevlerine gönderilmiştir. Hiçbir kimsenin burnu bile kanamamıştır ve hatta bir kısmı sonradan serbest kalmıştır.⁵³ 24 Nisan bağımsız bir Ermenistan kurma hayallerinin sona erdiği tarihtir.

Yusuf Halaçoğlu aynı kitapta "Ermeni Listesi ABD Arşivinden" başlıklı yazıda "*Bir milyon üç yüz bin Ermeni hayattadır. Ermenilerin iddiası doğru değildir. 300 bin Ermeni kaybı var. Ama savaş ve hastalıktan ölenler dahil.*" diye bir bilgi verir. Aynı kısımda "817 bin 873 Ermeni Türkiye'den göç etmiştir. 281 bin kişi Ermeni kimliği altında Türkiye'de yaşıyor. 150 bini İstanbul, 131 bini Anadolu'dadır. 95 bin Ermeni kadın ve çocuk, Müslüman olmuştur. 1915'te Osmanlı Devleti bilhassa doğu ve İç Anadolu'da yaşayan Ermenileri, bazı istisnalar hariç, yine kendi topraklarından olan Suriye ve Kuzey Irak bölgelerine sevk etmiştir.

⁵³ HALAÇOĞLU, **Tarih Gelecektir**, s. 90

Yolda hastalıktan ve göçün elverişsiz şartlarından Ermenilerin kayıpları olmuştur. Ancak bu kayıplar hiçbir zaman bir buçuk milyon Ermeni'nin ölümüyle neticelenmediği gibi, bunun 3'te 1'ine de varmamıştır. Zira belgeler göstermektedir ki, Anadolu'nun tümünde ancak bu kadar Ermeni yaşamaktadır. Sürgün edilenlerin sayısı ise yaklaşık beş yüz bindir. Başta Amerika belgeleri olmak üzere öteki taraf devlet arşivlerindeki belgelerin de Ermenilerin tümüyle tehcir edilmediği, tehcir bölgelerindeki Ermeni kamplarında yabancı yardım kuruluşlarının yardım yaptığı yer almaktadır.⁵⁴

Bu bakış açısıyla, Türk Başbakanı 10 Nisan 2005'te Ermenistan Devlet Başkanı Robert Koçaryan'a resmî bir mektup göndererek şunları söylemiştir:

*“Türk ve Ermeni halkları yalnızca dünyanın hassas bir bölgesinde ortak bir tarihi ve coğrafyayı paylaşmamaktadır, bu halklar aynı zamanda uzun bir zamandır bir arada yaşamışlardır. Yine de, ortak tarihimizin belirli bir döneminde gerçekleşen olaylarla ilgili farklı yorumlar yaptığımız bir sır değildir. Geçmişte uluslarımız için acılı hatıraların izlerini bırakan bu farklılıklar bugün iki ülke arasında dostça ilişkilerin gelişimini engellemeye devam etmektedir. Ülkelerimizin liderleri olarak temel görevimizin gelecek nesillerimize hoşgörü ve karşılıklı saygının hüküm süreceği barışçı ve dostça bir ortam bırakmak olduğuna inanıyorum. Bu bağlamda, 1915'teki gelişmeleri ve olayları yalnızca Türkiye'nin arşivlerinde değil, aynı zamanda ilgili tüm üçüncü ülkelerin arşivlerinde incelemek ve elde ettikleri bulguları uluslararası kamuoyuyla paylaşmak üzere iki ülkenin tarihçilerinden ve diğer uzmanlarından oluşan ortak bir grubun meydana getirilmesi için ülkenize çağrıda bulunuyoruz. Böyle bir girişimin tarihin tartışmalı bir dönemine ışık tutacağına, ayrıca ülkelerimiz arasındaki ilişkilerin normalleştirilmesine katkıda bulunma yolunda bir aşama oluşturacağına inanıyorum.”*⁵⁵

⁵⁴ HALAÇOĞLU, **Tarih Gelecektir**, s. 70

⁵⁵ Kemal ÇİÇEK, “Osmanlı Ermenilerinin 1915'teki Tehciri: Bir Değerlendirme”, **Akademik Bakış Dergisi**, C. 3, S. 6, s. 1-14

3.4. Tehcir

Arapça asıllı bir kelime olan tehcir, "bir yerden başka bir yere göç ettirmek, yer değiştirmek, hicret ettirmek manasını taşır.⁵⁶ 27 Mayıs 1915 tarihinde Talat Pasa'nın Sadarete önerisi ile hazırlanan yasa "Vakt-i seferde icraat-ı hükümete karşı gelenler için cihet-i askerîyece ittihaz olunacak tedâbir hakkında kanun-ı muvakkat" çıkarılarak yürürlüğe konulmuştur.⁵⁷

Osmanlı Devleti'nin yenilgisiyle sonuçlanan 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın sonunda imzalanan Berlin Antlaşması ile Ermeni meselesi uluslararası bir mahiyet kazandı. Antlaşmanın 61. maddesi Osmanlı hükümetinin Doğu Anadolu'da Ermenilerin yaşadığı bölgelerde ıslahatlar yapması ve söz konusu ıslahatların antlaşmayı imzalayan devletler tarafından denetlenmesi hükmünü getiriyordu.⁵⁸

Büyük devletleri temsilen Rusya'nın İstanbul büyükelçiliği ile Osmanlı hükümeti arasında 1913 Eylülünden 1914 Şubatına kadar devam eden temaslar sonucunda 8 Şubat 1914 tarihinde Doğu Anadolu vilayetlerinde yapılacak ıslahatlarla ilgili olarak bir antlaşma imzalandı. Sadrazam Said Halim Paşa ile Rusya'nın İstanbul Büyükelçisi Gulkeviç'in imzaladıkları ve Yeniköy Antlaşması olarak da bilinen bu antlaşmaya göre, Erzurum, Trabzon, Sivas ve Van, Bitlis, Harput ve Diyarbakır olmak üzere Doğu Anadolu iki bölgeye ayrılıyor⁵⁹, bu bölgelerin her birinin başına bir yabancı genel müfettiş atanıyordu. Genel müfettişler kendi bölgelerindeki idaresini, adliye ve jandarmasını denetleyecekler, emniyet kuvvetlerinin yetmediği yerlerde askeri kuvvetlerde genel müfettişlerin emrine tahsis edileceklerdi. Genel müfettişler gerektiğinde valiler ve memurlar hakkında takibat yapabilecekler, toprak meselelerini bir çözüme kavuşturacaklardı. Kanun, nizamname ve resmi bildirimler bölgelerde mahalli dillerde de yayınlanacak, mahkemelerde ve devlet dairelerinde herkes kendi dilini kullanabilecek, herkes askerlik hizmetini kendi müfettişlik sınırları içerisinde yapacak, Hamidiye alayları yedek süvari birliklerine dönüştürülecekti. Vilayet meclislerine yapılacak seçimlerde

⁵⁶ www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/tehcir/yankilar.html, 11/01/2006.

⁵⁷ Ahmet ALTINTAS, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tehcir Kararı Alması Ve Uygulaması*, <http://www.aku.edu.tr/AKU/DosyaYonetimi/SOSYALBILENS/dergi/VIII/altintas.pdf>

⁵⁸ Hikmet ÖZDEMİR, Ramazan ÇALIK, Ömer TURAN, Kemal ÇİÇEK, Yusuf HALAÇOĞLU, **Ermeniler; Sürgün ve Göç**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2004, s. 54

⁵⁹ UZMAN, **İttihat ve Terakki Dönemi Türk-Rus İlişkileri**, s. 142

azınlıklar da temsil edilecekler ve genel müfettişlerin uygun görüp görmemelerine bağlı olarak zabıta ve jandarmaya eleman almada Müslümanlarla gayrimüslimler arasında eşitlik ilkesi uygulanacaktı. Ancak Birinci Dünya Savaşı sebebiyle bir ıslahat hareketine girişmeden vazifelerini bırakmak zorunda kaldılar.⁶⁰

İmzalanan antlaşma sayesinde, Anadolu’da bir Ermeni devletinin kurulması yolunda önemli bir mesafe kaydedilmiştir. Bununla beraber bağımsız bir Ermenistan’ın kurulmasının arzu edildiği “Vilayet-i Sitte”de Müslümanlar çoğunluktur. Ermenilerin en yoğun olarak buldukları Bitlis Vilayeti’nde bile Ermeni nüfusunun Müslüman nüfusa oranı % 31,3 idi. Bu şartlarda, nüfusa dayanarak bir Ermenistan kurmanın imkansız olduğunu düşünen Ermeni terör örgütleri, yeni stratejiler geliştirdiler. Faaliyetlerini Ermeni toplumunu topyekün bir isyana kışkırtmak ve Osmanlılara karşı ittifaka sokmak üzere yoğunlaştırdılar.⁶¹

1893 Tarihli Nüfus Sayımına Göre “Vilayet-i Sitte”de Ermeni Nüfusu⁶²

Vilayetler	Müslüman	Ermeni	Diğerler
Erzurum	445.548	101.138	3.356
Van	59.412	60.448	Yok
Bitlis	167.054	101.358	Yok
Harput	300.188	73.178	543
Diyarbakır	289.591	46.823	1.166
Sivas	766.558	116.545	37.813
Yekûn	2.028.351	499.490	42.878

Birinci Dünya Harbi’de 1 Kasım 1914’de Ruslar saldırıya geçtiler. III. Ordu Erzurum’a doğru geri çekildi. Beyazıt dahil bazı kasaba ve köyler Rusların eline geçti. Rus saldırısı 4 Kasım’da durakladı. Osmanlı Ordusu 7 Kasım’da karşı saldırıya geçti, 17 Kasım’ kadar çarpışmalar devam etti. Ruslar’dan bazı yerler geri

⁶⁰ ÖZDEMİR, ÇALIK, TURAN, ÇİÇEK, HALAÇOĞLU, *Ermeniler; Sürgün ve Göç*, s. 56

⁶¹ ÖZDEMİR, ÇALIK, TURAN, ÇİÇEK, HALAÇOĞLU, *Ermeniler; Sürgün ve Göç*, s. 57

⁶² Cevdet KÜÇÜK, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1986, s. 163

alındı. Bu tarihten sonra cephede bir durgunluk başladı. Bu durgunluk 18 Aralık'ta Sarıkamış harekatı ile sona erdi. Bu hareket hiçbir sonuç vermeden 1915'in ilk günlerinde son buldu. Sarıkamış seferinin son bilançosu 100.000 kişilik üç kolordunun iki hafta zarfında takriben 15.000 kişiye düşmesi, toplarıyla silahlarının ve nakil vasıtalarının yarısından fazlasının kaybolması, bütün gidip-gelme yolları boyunca kanlı veya donmuş on binlerce mezarlı şehit bırakılması, ordunun gerek maddi ve gerek manevi kuvvetlerinden birçok şeylerin kaybolması neden oldu.

Birinci Dünya Savaşı patlak verince Ermeni komiteleri ve Patrikhane Osmanlı'nın taraf olduğu takdirde ona karşı ilerleyecekleri politikayı tespit etmek üzere bir araya geldiler. İstanbul Galata'daki Ermeni Büyük Merkez Okulu'nda patrikhane memurlarının başkanlığında Taşnaksütyun, Hınçak ve diğer komitelerin temsilcilerinden oluşan Birleşik Milli Ermeni Kongresi, "Ermenilerin Osmanlı Hükümeti'ne sadık kalmaları, askeri görevlerini yapmaları, dış tesirlere kapılmamalarını telkin etti.⁶³ Ancak başta Taşnaksütyun olmak üzere Ermeni komiteleri bu karara riayet etmemişlerdir ve hızı bir şekilde silahlanıp çeşitli ayaklanmalar çıkararak sivil halka saldırmışlar ve Osmanlı ordusunu arkadan vurmuşlardır.

24 Haziran 1914'te Hınçak Partisi'nin 3. kongresi İstanbul'da yapıldı. Gündemde İttihat ve Terakki Partisi'ne yönelik tutum ile öz savunmanın hangi araçlarla yapılacağı vardı. Ağustos ayı sonlarına kadar çalışmalarını sürdüren kongrede öz savunmanın örgütlenmesi Ermeni halkının ana hedefi kabul edilmiştir.⁶⁴ Taşnaksütyun Komitesi ise gelişen olayları değerlendirmek ve muhtemel bir Osmanlı-Rus harbinde alacakları tavrı kararlaştırmak için 8. genel kongresini Erzurum'da topladı. 2-14 Ağustos 1914'te toplanan kongreye ülke içinden ve dışından çok sayıda delege katıldı.⁶⁵ Kongrede, İttihat ve Terakki'ye karşı muhalefet durumunda kalmaya, onun siyasi programını eleştirmeye, kendisine ve teşkilatına karşı şiddetle mücadeleye girişmeye karar verilmiştir.⁶⁶ Ermeni komiteler, başta patrikhane olmak üzere, Osmanlı hükümetinin Rusya'ya karşı savaşa girmesi halinde alacakları durumu da tespit için çalıştılar. Taşnaksütyun

⁶³ Mim Kemal ÖKE, **Ermeni Sorunu**, s.101

⁶⁴ Arsen AVAGYAN- Gaidz MİNNASIAN, **Ermeniler ve İttihat ve Terakki İşbirliğinden Çatışmaya**, Aras Yayınları, İstanbul 2005, s.132

⁶⁵ AVAGYAN- MİNNASIAN, **Ermeniler ve İttihat ve Terakki İşbirliğinden Çatışmaya**, s. 203

⁶⁶ KARACAKAYA, **Türk Kamuoyu ve Ermeni Meselesi (1908-1923)**, s.79-96

komitesinin İstanbul merkez teşkilatında ki toplantıda iki örüş ortaya çıktı. Birinci görüşü savunanlar, “Türk-Rus savaşı halinde, Ruslar Türklerin üstüne yıldırım gibi süratli, ani ve şiddetli darbeler indireceklerdir. O halde Kafkasya gönüllü alayları hazır bulunmalıdır. Rus ordusunun öncülerini olarak, Türk ve Kürtlerin, Ermeni halka zarar vermemeleri için Türkiye Ermenistanı'nın önemli ve askeri değeri olan noktalarını zapt etmelidirler. Ermenistan bürosu tarafından özel savunma teşkilatı hakkında bölgelerine gizli talimat verilmelidir. Tehlike zamanında içeriye doğru ilerleyen Ermeni alaylarıyla derhal birleşmelidir.” diyorlardı. İkinci görüş savunanlar ise batı cephesinde kuvvetli, büyük Rus kuvvetleri gerekli olacağından Kafkas ordusu kumandanlığının durumundan ötürü Rusların o kadar hızlı Anadolu'da ilerleyebileceklerini sanmıyorlardı. Bunlara göre Türkiye Ermenileri için tehlike kaçınılmazdı. Savunma hazırlıkları için gerekli emirlerin verilmesi lazımdı. Bundan başka Kafkasya'da hudut dolaylarında bazı noktalara Ermeni savaştı kuvvetleri konulmalıydı. Bunlar bekleyecekler, umutsuz, zor bir durum belirlediğinde derhal hududu geçeceklerdi.⁶⁷ İkinci düşünceyi savunanlar, Türk idarecilerinin bundan haberdar edilmesinin ve kendilerine, hududun öte tarafındaki Ermenilere bir zarar verilmedikçe yerlerinden kıpırdamayacaklarının şimdiden bildirilmesini uygun görüyorlardı.⁶⁸ Bu karar, savaşın ilk günlerinden itibaren sadece Taşnaksütyun tarafından değil, Hınçak, Reforme Hınçak, Ramgavarr komiteleri ve diğer Ermeni gönüllüleri tarafından da uygulamaya konulmuştur.⁶⁹

Bu arada Ermeni komiteleri Osmanlı topraklarındaki şubelerine şu talimatı vermişlerdir: “Rus ordusu huduttan ilerler ve Osmanlı askerleri çekilirse her tarafta birden eldeki vasıtalarla isyan edilecek. Osmanlı ordusu iki ateş arasında bırakılacak, binalar ve resmi daireler bombalanacak, yakılacak, bilakis Osmanlı ordusu ilerlerse Ermeni askerleri silahlarıyla Rusya'ya iltica edecek ve kıtalarından firarla çeteler teşekkül edeceklerdi.⁷⁰

Ruslar cephedeki hareketi Mart ayında, bilhassa Van istikametinde yeniden başlattılar. Bu sırada Ermeni ayaklanması da başlamıştı. Van Valisi Cevdet Bey daha 1915 Mart başında Van İhtilali'nin başlamak üzere olduğunu Birinci Kuvvet

⁶⁷ KARACAKAYA, **Türk Kamuoyu ve Ermeni Meselesi (1908–1923)**, 79-96

⁶⁸ V. Papazyan, Genel Savaş ve Muş Bölgesi, 1914-1915, Rus-Türk Savaşının İlk Zamanlarında, Ermenice Vem dergisinden naklen; URAS, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, s.593-596

⁶⁹ KARACAKAYA, **Türk Kamuoyu ve Ermeni Meselesi (1908–1923)**, 79-96

⁷⁰ KARACAKAYA, **Türk Kamuoyu ve Ermeni Meselesi (1908–1923)**, 79-96

Seferiye Kumandanı'yla Başkumandanlık'a ihbar eylemiş ve Nisan 1915'te isyan büyük bir şekilde vilayetin her tarafında patlamıştı. şimalden gelen Rus kuvvetleri karşısında Van Valisi Cevdet Bey Van'daki kuvvetlerle 16-17 Mayıs gecesi Van şehrini terk ederek Aşkale üzerinden çekilmiş. Van şehri Ruslar'a terk olunmuştur.⁷¹

Osmanlı İmparatorluğu'nun daha harbe girmesinden önce Ermeniler çeşitli hazırlıklara başlamışlardı. 17 Ağustos 1914'te seferberliğin ilanı üzerine Zeytun'daki Ermeniler ayrı bir Ermeni alayı kurmak istediler. Bu talep kabul edilmeyince silahlarıyla dağa çıktılar. Maraş kışlasına getirilen Ermeni askerler de silahlarıyla kaçarak çeteler kurdular, özellikle askere ve jandarmaya hücumlara başladılar. Maraş'la telgraf bağlantılarını kestiler, Maraş Jandarma Kumandanı ile 25 askerini öldürdüler. Kayseri'de Hınçaklar'ın gizli bir bomba imalat atölyesi meydana çıkarıldı, Erzurum ve Beyazıt'de daha seferberliğin ilk günü, silah altına alınan Ermeniler silah ve cephaneleriyle Rusya'ya kaçarak gönüllü alaylarına katıldılar. Aynı durum Van ve Bitlis'te de görüldü. Rus taarruzu yaklaşırken bu hareketler büsbütün belirgin hale geldi ve nihayet yukarıda belirttiğimiz gibi 11 Nisan'da Van'da isyan tam manasıyla başladı. Ve 20 Nisan da Van da çok kanlı ayaklanmalar oldu.⁷²

Osmanlı Ordusu'nun Van'dan çekilmesinden sonra, orada toplanan Ermeni asker kaçaklarının 10.000 kadar olduğu hesaplanmıştı. Van İsyanı derhal Bitlis'e sirayet etti. Orada da asiler asker ve jandarma üzerine saldırmaya başladılar. Ruslar Van'a girince Sivas'ta da ayaklanma oldu. Ancak Rus ordusunun yaklaşması beklenmeden başlatılan bu ayaklanma çabuk önlendi.

Birinci Dünya Savaşı'nda dört yıl boyunca, dokuz Osmanlı ordusunda hastalıktan ve yaralanma nedeniyle meydana gelen ölümler karşılaştırıldığında, hastalıktan ölümler, yaralanma nedeniyle ölümlerden yaklaşık 7 kat fazladır. Bu rakamlar, Osmanlı ordusunun savaşa katıldığı bölgelerde salgın hastalıkların çok etkili olduğunu göstermektedir. Bu durumda Ermeni nüfusun yaşadığı Osmanlı ve Kafkasya coğrafyasına yayılan savaş bölgelerinde ve bunlara yakın yerleşim birimlerinde de (İran, Mısır, ve öteki Akdeniz ülkeleri), salgın hastalık ölümlerinin yüksek oranlara ulaşmaması için bir neden bulunmamaktadır.⁷³

⁷¹ UZMAN, *İttihat ve Terakki Dönemi Türk-Rus İlişkileri*, s. 151

⁷² UZMAN, *İttihat ve Terakki Dönemi Türk-Rus İlişkileri*, s. 151

⁷³ ÖZDEMİR, ÇALIK, TURAN, ÇİÇEK, HALAÇOĞLU, *Ermeniler; Sürgün ve Göç*, s 101

Esat Uras, Deutsche Allgemeine Zeitung'un 24 Temmuz 1921 tarihli nüshasında çıkmış Türkiye'de Başkumandanlık Kurmay Başkanlığı yapmış General ronsart'ın bir makalesini kitabına almıştır. Bu makalede şu cümlelere rastlıyoruz: *“Ermeniler'in buldukları her yerde ele geçen sayısız basılı bildirilerin, tahrik edici broşürlerin, silah-cephane, patlayıcı maddeler ve diğerlerinin ispat ettiği gibi isyan, uzun zamandan beri hazırlanmış, Rusya tarafından kurulmuş, kuvvetlendirilmiş ve finanse olmuştu. Yüksek devlet memurlarına ve subaylarına tavsiye edilmiş olan bir Ermeni suikastı İstanbul'da, zamanında haber alınmıştı. Eli silah tutan Müslümanların hepsi, Türk Ordusu'nda bulunduğu için Ermeniler tarafından savunmasız kalan halk arasında korkunç bir katliam yapmak kolaydı. Çünkü Ermeniler cephede Ruslar tarafından bağlanmış olan Doğu Ordusu'nun yanlarına ve gerilerine sarkmakla yetinmeyerek, bu bölgedeki Müslüman halkı silip süpürüyordu. Tanık olduğum Ermeniler'in zulümleri, Türkler'in yaptığı iddia edilen zulümlerden çok daha kötü idi.”*⁷⁴

Belgeler, bulgular ve neşredilenlere tarafsız olarak göz gezdirildiğinde hemen şu gerçek ortaya çıkıyor ki, maktuller, mazlumlar, hemen her defasında Türkler olmuştur. Eskiden yeniye doğru gelen Ermeni neşriyatına bakmak bile Ermeni propagandasının mesnetsizliğini, mübalağasını ispatlamaya kafidir. Savaş sırasında öldürüldüğü klasik Ermeni kaynaklarında 300.000 olarak ifade edilen Ermeni sayısı, bazı yeni kaynaklarda 5'le hatta son zamanlarda 10'la çarpılmak suretiyle 1.500.000 veya 3.000.000 olarak gösterilmeye çalışılmıştır. Bunlardan sadece birkaçını gözden geçirelim;

Ermeniler'in, Patrikhane'nin veya konsolosluklardaki Ermeni tercümanların haberleriyle beslenen 5 Eylül 1915 tarihli New York Times'ta 1.500.000 Ermeni'nin açlıktan helak olduğu, yine aynı gazetenin 24 Eylül 1915 tarihli nüshasında da 800.000 Ermeni'nin imha edildiği ifade edilmiştir. Ermeni yazar Dr. Sarkissian ise, 1970 yılında “Türkiye'de Soykırım” adıyla yayınladığı makalesinde 1915 yılında 500.000 Ermeni'nin katledildiğini, geri kalanların da sistemli bir şekilde çöllere sürülerek açlığa ve ölüme terk edildiklerini ve böylece 2.000.000 civarındaki Ermeni'nin yok edildiğini öne sürmüştür.⁷⁵

⁷⁴ URAS, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, s. 478

⁷⁵ ÖZDEMİR, ÇALIK, TURAN, ÇİÇEK, HALAÇOĞLU, **Ermeniler; Sürgün ve Göç**, s. 60

Bu propaganda kervanına o sıralarda genç bir tarihçi olan Arnold Toynbee de katılmıştır. Hazırladığı propaganda kitapçıklarında Osmanlı ülkesinde bulunduğu iddia edilen 1,800,000 Ermeni'den bir buçuk milyona yakınının katledildiği tezini ilk olarak o ortaya atmıştır.⁷⁶

Nüfus meselesi konunun en önemli unsuru olduğu için bu durumu bildiren örnekler verdik. Osmanlı Devleti'ndeki Ermeni nüfusu üzerinde olduğu kadar, göç ettirilenler veya katledildiği iddia edilenler üzerinde verilen Ermeni kaynaklarındaki veya onları politika icabı destekleyen veya destekler görünenlerin kaynaklarında verilen sayılardaki bu tutarsızlık, hadiselerin cereyanında da görülmektedir. Bugün tarafsız olarak olayları inceleyen kaynaklarda zikredilen ve yüzbinlercesi hala kullanılmamış olan arşiv belgelerinin yanısıra başka müşahhas deliller, arkeolojik bulgular da vardır. Bugün, Erzurum, Kars, Van, Bitlis, Muş'tan; Adıyaman'a, Sivas'a, Kayseri'ye, Ankara'ya kadar uzanan bölgelerde Ermeniler tarafından katledilmiş Türkler'e ait 100'e yakın toplu mezar mevcuttur. Bunlardan açılan ilk beşinde binlerce ceset ve bulgu çıkmıştır.⁷⁷

Gün geçtikçe savaşın koşulları iyice ağırlaşmış, bir yandan soğuk hava, öte yandan ekonomik koşullar hükümeti ve askerleri iyice güç duruma sokarken, özellikle Doğu ve Güneydoğu yörelerinde tifo salgını ve kıtlık da bu güçlüklerle ayrı bir boyut kazandırmıştır.

Ayrıca, İngiltere, Fransa ve Rusya Osmanlı Devletiyle karşılaştırıldığında, çok daha iyi savaş araç ve gereçlerine sahip olmalarına karşın, bölge bölge girdikleri yerlere kesin egemen olamamış, öte yandan da hedeflerine daha çabuk ulaşmak için Ermeni komitacıları kışkırtarak isyanlara ve teröre neden olmuşlardır. Bu iç çatışmayı ve kargaşayı önlemek için Osmanlı hükümeti kapsamlı bir tedbir alma yoluna gitmiştir. Dahiliye Nezaretinin Bab-ı Ali'ye gönderdiği 26 Mayıs 1915 tarihli ve 270 numaralı tezkeresinde bu önlem şu biçimde dile getirilmiştir: “Savaş yörelerine yakın bölgelerde oturan Ermeniler'in bir kısmı ordunun harekâtını zorlaştırır davranışlarda bulunmakta, halka saldırmakta ve isyancılara yataklık etmektedirler. Bu yüzden, Van, Bitlis, Erzurum vilayetleriyle, Adana, Mersin, Osmaniye ve Kozan kazaları, Maraş'ın merkezi dışında Maraş mutasarrıflığında,

⁷⁶ ÖZDEMİR, ÇALIK, TURAN, ÇİÇEK, HALAÇOĞLU, *Ermeniler; Sürgün ve Göç*, s. 69

⁷⁷ SÜSLÜ, *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*, s. 99

Halep vilayetinde, İskenderun, Antakya kazalarında oturan Ermeniler'in yerleri değiştirilecektir. Bunlar, Musul ve Zor mutasarrıflıklarının Van vilayetiyle bitişik kuzey kısımlarına, Halep vilayetinin doğu ve güneydoğusuna ve Suriye vilayetinin Doğusuna nakledileceklerdir.⁷⁸

Ermeniler'in önüne geçilmez saldırılarına karşı 27 Mayıs tarihinde "Vakt-i seferde icraat-ı hükümete karşı gelenler için cihet-i askeriyece ittihaz olunacak tedabir hakkında "Kanun-ı Muvakkat" kabul edilip, Takvim-i Vekayi'de yayınlanarak yürürlüğe girdi. Buna göre;

1- Vakt-i seferde ordu, kolordu ve firka kumandanları ve bunların vekilleri ve müstakil mevki kumandanları, ahali tarafından her hangi bir suretle evamir-i hükümete ve müdafaa-i memlekete ve muhafaza-i asayişe müteallik icraat ve tertibata karşı muhalefet ve silahla tecavüz ve mukavemet görürlerse, derakap kuvayı askeriye ile en şiddetli surette tedibat yapmaya ve tecavüz ve mukavemeti esasından imha etmeye mezun ve mecburdurlar.

2- Ordu, kolordu ve firka kumandanları, icabat-ı askeriyece mebni veya casusluk ve hıyanetlerini hissettikleri kura ve kasabat ahalisini, münferiden veya müctemian diğer mahallere sevk ve iskan ettirebilirler.

3- İşbu kanun yayımlandığı tarihte yürürlüğe girer.

Ayrıca 30 Mayıs tarihli mazbatada Bakanlar Kurulu; devletin bekası için bu türlü hareketin engellenmesinin şart olduğuna, bunun için kaldırılmaları lazım gelenlerin nakline, güvenlik masraflarının muhacirin tahsisatından karşılanmasına, önceki maddi kudretlerine oranla mülk verilmesine, çiftçilik yapanlara tohumluk, alet edevat verilmesine, muhtaç olanlar için ev inşa ettirilmesine, memleketlerinde kalan taşınmazların değerinde satılarak kendilerine ulaştırılması veya muhafazası için mal sandıklarına kaydına, Dahiliye Nezaretine bağlı olacak emval-i metruke komisyonlarının kurulmasına karar verdi.⁷⁹

Ayrıca yayımlanan bir genelgeyle Göç ettirilen Ermenilerin yiyecek ve barınma giderlerinin göçmen fonundan karşılanmasını, borçlarının alınmamasını,

⁷⁸ Nurşen MAZICI, **Uluslararası Rekabette Ermeni Sorunu'nun Kökeni**, İstanbul, Pozitif Yayıncılık, 2005, s.102-103

⁷⁹ Mustafa Celalettin HOCAOĞLU, **Osmanlı Ermenilerinin Tehcir Yolları (1915)**, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Malatya 2006

erkekleri nakledilen Ermeni ailelerin Ermeni ve yabancı olmayan köy ve kasabalara dağıtılıp, ayrı ayrı yiyecek ve barınma giderlerinin göçmen fonundan, gereksinim duydukları eşyaların terk edilmiş mallardan karşılanması ilgili vilayetlere ve mutasarrıflıklara bildirilmiştir. Dahası, göçürülen Ermenilerin gerek kamplarda, gerekse yolculuk sırasında bir saldırıya uğramaları durumunda, saldırganların hemen tutuklanacağı, Divan-ı Harbe sevk edilecekleri, göçürülenlerden rüşvet ya da hediye alanların, ya da tehditle kadınlara cinsel saldırıda bulunanların ya da onlarla gayrimeşru ilişki kuranların da görevden alınıp ağır cezalara çarptırılacakları bir genelgeyle duyurulmuştur. 15 Haziran 1915'te ise yayımlanan bir başka genelgeyle göç ettirilen Ermenilerin malları koruma altına alınmıştır.⁸⁰

Harbiye Nazırı Enver Paşa, Ermeni patriği ile görüşerek, taşkınlık çıkaran Ermeni komitacılarını uyarmasını bunların ele başlarını hükümete teslim etmesini istemişse de olumlu bir sonuç alamamıştır. Enver Paşa bu görüşmeyi ve göç ettirme kararını Amerika Birleşik Devletleri Büyükelçisi Morgenthau'ya da şöyle açıklamıştır: “ *Ermeniler, düşmanlarımıza katıldıkları zaman başlarına neler geleceği konusunda iyice uyarılmışım. Üç ay önce Ermeni patriğini çağırdım ve ona eğer Ermeniler bir ayaklanmaya başlarlar ya da Ruslar'a yardım ederlerse, başlarına geleceklerden onları korumaya gücümün yetmeyeceğini söyledim. Uyarımın hiçbir etkisi olmadı. Ermeniler eyleme geçtiler ve Rusya'dan destek gördüler. Van da olup bitenleri biliyorsunuz. Ermeniler Van vilayetini ele geçirdiler, hükümet binalarına karşı bomba kullandılar ve birçok Müslüman'ı öldürdüler. Başka yerlerde de ayaklanmalar planladıklarını biliyoruz. Anlamalısınız ki, Çanakkale de canlarımız için savaşmaktayız. Binlerce insan canlarını bu uğurda yitirmekteler. Böyle bir Savaşıma girince, kendi yurdumuzda bize arkadan saldırılmasına izin veremeyiz. Başvurulacak yol ne olursa olsun, bunu engellemek zorundayız. Kesin bir gerçektir ki, Ermeni halkına asla karşı değilim. Bu halkın zekâsına, çalışkanlığına en büyük hayranlığı duymaktayım. En çok isteyeceğim şey, Ermeniler'in ulusumuzun gerçek bir ögesi olmalarıdır. Rusya, Fransa, İngiltere ve Amerika yakınlık göstermek ve onları yüreklendirmekle Ermenilere hiçte iyi etmiyorlar. Ayaklanma eğilimli bir halk için böyle yüreklendirmelerin ne demek olduğunu bilirim. Kesinlikle inanıyorum ki, yabancı ülkeler arka çıkmasalar,*

⁸⁰ MAZICI, *Uluslararası Rekabette Ermeni Sorunu'nun Kökeni*, s.103

Ermeniler, hükümete karşı çıkma çabalarını bırakır ve yasalara saygılı yurttaşlar olurlar.”⁸¹

Talat Paşa da, ABD büyükelçisine bu konuda şunları söylemiştir: *“Ermeniler.e karşıtlığımız üç noktadadır: İlk olarak Ermeniler Türkler’in zararına olarak kendilerini varlıklı yaptılar. İkinci olarak bizi yargılamaya ve ayrı devlet kurmaya kalktılar. Üçüncü olarak, açıkça düşmanlarımızı yüreklendirdiler. Kafkasya’da Ruslar’ı desteklemişlerdir. Sarıkamış başarısızlığımız, geniş ölçüde Ermeniler’in eylemleriyle açıklanabilir. Bu nedenlerle, savaş son bulmadan onları güçsüz bırakmaya kesinlikle kararlıyız.”⁸²*

Bu tür görüşmeler ve uyarılar, göç kararının alınması, Osmanlı Devleti’ne karşı düşman saflarına geçen Ermeniler üzerinde hiçbir etki yapmadığı gibi, 1908 II. Meşrutiyet Meclisi’nde Kozan Milletvekili olan Hamparsum Boyacıyan Murat, Erzurum Milletvekili olan Karakin Pastırmacıyan Armen Garo, Van Milletvekili olan Vahan Papazyan takma adlarıyla çete liderliği yaparak eyleme geçmişlerdir.

Yabancı devletlerin de olayları körüklemesi sonucu çığırından çıkan Ermeni eylemlerine son vermek ve ülkenin güvenliğini sağlamak amacıyla Osmanlı Hükümeti’nce, savaşın sonunu kadar Ermeniler, savaş bölgelerinin dışında kalan imparatorluğun başka yörelerine mecburen göç ettirilmeye başlanmıştır.

Amerikan misyoner ve elçilerinin karşı çıkması sonucu, Katolik ve Protestan Ermenilerin büyük bir çoğunluğu, göç dışı bırakılmıştır. Paçacıyan Batı vilayetlerinde hangi mezhepten olursa olsun Ermenilerin göçe bağlı kılınmadığını, yalnız güvenlik açısından gerekli görülerek, buraların Ermeni halkının bulunduğu vilayetlerden çıkmalarının yasaklandığını söylese de, aslında bu bölgeden de az sayıda olsa bile göçürülen Ermeni komitacıların eylemlerine sahne olan İzmit, Ankara başta olmak üzere Aydın, Eskişehir, İzmir, Kırşehir, Konya, Kütahya ve Yozgat’tan toplam 70.000’in üzerinde Ermeni göçürülmüştür. Osmanlı kaynakları, toplam 450.000, Amerikan kaynakları 480.000 ile 800.000 Ermeni’nin göçürtüldüğüne; İngiliz kaynakları, kendi istekleriyle Kafkasya’ya göç eden Ermenilerle yasa zoruyla göçürtülenlerin birbirinden ayırt edilmeyeceğini, bu yüzden sayı belirtmenin olanaksız olduğuna; Alman kaynaklarının ise 500.000 rakamına yer verdikleri söylenebilir. Çeşitli araç ve arabalarla göç ettirilen

⁸¹ MAZICI, *Uluslararası Rekabette Ermeni Sorunu’nun Kökeni*, s.105

⁸² MAZICI, *Uluslararası Rekabette Ermeni Sorunu’nun Kökeni*, s. 105

Ermeniler, sağlıklı bir biçimde Mezopotamya'ya ulaşmalarına karşın, göç sırasında Kürt saldırıları, kıtlık, tifo, kolera salgını yüzünden yaya olarak göçe katılan Ermenilerin bir kısmı ne yazık ki, Mezopotamya'ya ulaşmadan yollarda ölmüşlerdir.

Ortaya atılan tartışma konularından biri de zorunlu iskân öncesi Anadolu'daki Ermeni nüfusu ile ilgili olmuştur. Bu doğrultuda özellikle, nüfus hakkında ortaya atılmış rakamlar, kaynaklarına göre farklılık arz etmiştir. Bu rakamlar;

Cuinet'e göre	1.045.018
1917 İngiliz Salnamesine göre	1.056.000
Patrik Narses Varjabedian'a göre	1.150.000
H.F.B. Lynch'ye göre	1.345.000
Ludovik de Constenson'a göre	1.400.000
Fransız Sarı Kitabına göre;	1.475.011
Britanica Ansiklopedisine göre	1.500.000
Patrik Ormanyan'a göre	1.579.000
Alman Papaz Johannes Lepsius'a göre	1.600.000
Kevork Aslan'a göre	1.800.000
Lozan'a katılan Ermeni heyetine göre	2.250.000
Basmacıyan'a göre	2.380.000
Ermeni asıllı Marcel Leart'a göre	2.560.000
Osmanlı İstatistiklerine göre ise	1.295.000

olarak ileri sürülmüştür. Ayrıca, 1913 yılında İngiltere'de yayımlanan "İngiliz Yıllığı"nda Anadolu'daki nüfus dağılım bilgileri şu şekilde verilmiştir: "*Küçük Asya'da (Anadolu) toplam nüfus, 11.374.700, Ermenilerin sayısı, 1.056.000, Doğu Anadolu'daki altı ilde toplam Müslüman nüfusu 1.795.800, Ermeni nüfusu 480.000, Batı Anadolu'da Ermeni nüfusu ise toplam 576.000 kişiden oluşmaktadır* " ⁸³

⁸³ MAZICI, Uluslararası Rekabette Ermeni Sorunun Kökeni, s.62

Britanica Yıllığı, 1917 sayısında da aynı sayıyı vermiştir. Bu sayılar içerisinde Osmanlı istatistiklerinin vermiş olduğu rakamların inandırıcılığı, belgelerle ortaya konulduğu için daha yüksektir. Çünkü, Osmanlı'nın bu istatistikleri dönemler itibariyle ele alındığında da tutarlılık göstermektedir. Yani bu rakamlar, 1882'de 1.125.386, 1895'te 1.167.068, 1906'da 1.280.493, 1914'te ise 1.294.831 olarak tespit edilmiştir⁸⁴

Ayrıca, 1892 yılında kurulan Osmanlı Devlet İstatistik Genel Müdürlüğünde değişik milletlerden olan şahısların yöneticilik yapmış olması bu istatistiklere tek taraflı müdahale edilmiş olma olasılığını azaltmaktadır. Bilindiği gibi bu kurumda Genel Müdürlük görevini 1892 yılında Nuri Bey, 1892–1897 yılları arasında Fethi Franko adlı bir Musevi, 1897–1903 yılları arasında Mıgırdıç Şınabyan isimli bir Ermeni, 1903–1908 yılları arasında Robert isimli bir Amerikalı, 1908–1914 yılları arasında ise Mehmet Behiç Bey yapmıştır⁸⁵

Yani bu durum, Ermeni sorununu siyasi alana taşıyan önemli olayların cereyan ettiği dönemde Osmanlı nüfus bilgilerinin yabancıların kontrolü altında olduğunu göstermektedir. Kurtuluş savaşı sonrası Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla Ermeni Komiteleri faaliyetlerini sessizce devam ettirmiş ve özellikle yabancı ülkelerde teşkilatlanarak Türkiye aleyhtarı propagandalar yapmakla meşgul olmuşlardır. Ermenilerin bu sessizliği sadece 1973 yılına kadar sürmüştü ve bu tarihten itibaren “Ermeni Sorunu” yine gündemin esas konusu olmuştur.

⁸⁴ SHAW, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, s. 256

⁸⁵ MAZICI, *Uluslararası Rekabette Ermeni Sorunun Kökeni*, s. 73

SONUÇ

Osmanlı millet sisteminde, aslında devletle en fazla bütünleşmiş olan toplulukların başında Ermeni toplumunun gelmesiydi. Ermeniler sahip oldukları ticari potansiyelin yanında ayrıca devlet dairelerinde de itibar görmekte, en yüksek mevkilere kadar gelebilmekteydiler. Tüm bunların yanında Ermeniler, Türklerle uyumlu bir şekilde yaşadıkları gibi eğitim ve basında da önemli bir noktaya gelmişlerdi.

Peki tüm bu olumlu şartlara rağmen Osmanlı Devleti 'n de niye bir Ermeni sorunu yaşanmıştı? Bu sorunun yanıtını tek bir nedene bağlamak yanlış olacağından nedenlerin en başında Osmanlı Devleti'nde çıkar çatışmaları olan Avrupalı devletlerin emperyalist politikalarının geldiğini söyleyebiliriz. Bu devletlerin kışkırtmalarıyla Ermeni bağımsızlığı düşüncesinde olan Ermeni Patrikhanesi ile Hınçak ve Taşnak gibi Ermeni komitelerinin eylemleri ve bu dönemlerde Ermenilerde başlayan kültürel uyanış, sorunun sadece göz önünde olan yönüydü. Osmanlı Devleti'nde açılmış olan misyoner okullarında eğitim gördükten sonra yurt dışına çıkan Ermeni gençleri, Ermeni kültürünü geliştirmek ve Ermeni bağımsızlık düşüncesini yaygınlaştırmak için geri dönmekteydiler. Bu durum aynı zamanda söz konusu büyük devletlerin emperyalist politikalarının bir uzantısıydı.

Ermeni sorununun en önemli aktörleri ise İngiltere ve Rusya devletleri olmuştur. Başta Enver Ziya Karal olmak üzere bir çok tarihçinin savunduğu gibi aslında Ermeni sorunu Ermenilerin değil, Osmanlı Devletinde çıkarları çakışan iki büyük devletin, yani İngiltere ile Rusya'nın ortaya çıkardığı bir sorundur.

Gerçekten de Ermeni sorununun uluslararası gündeme gelişi 1877-78 Osmanlı- Rus savaşı sırasında olmuştur. Özellikle Kafkasya Ermenilerinin Rus ordusuna yardımlarından ve Ermeni generallerinin Rus ordusundaki hizmetlerinden dolayı, bu savaş sonrası imzalanacak olan Ayastefanos Antlaşması'nın hükümleri arasına Ermeni maddesinin konulmasıyla var olmayan bir sorununun yaratılması yolunda da ilk adımlar atılmış oldu.

İngiltere ise ilk dönemlerde Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünden yana olduğu için azınlıkların milliyetçi hareketlenmeleri karşısında tepkisiz kalmıştır.

Ancak İngiltere daha sonra Rusya'nın giderek güçlendirdiği ayrılıkçı akımları kendi lehinde kullanmak ve Hindistan yolu üzerinde yeni tampon devletler kurarak Rus tehlikesini ortadan kaldırmak için kendisi için hedef kitle olarak Ermenileri seçmiştir. Özellikle Ayastefanos'un geçersizliği üzerine imzalanan Berlin Antlaşması'ndan sonra, Ermeniler üzerinde Rus nüfuzu zayıflarken İngiltere ise gittikçe güçlenmekteydi.

Diğer yandan Fransa ise Ermeni sorununun ilk dönemlerinde, Ermeni komitelerine ve isyancılarına destek sağlayarak yardımlarda bulunmasına karşın daha sonra Ermeni sorunun en çok gündemde olduğu dönemlerde, iç muhalefete rağmen Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü savunmaya başlamıştır. Almanya ise Osmanlı Devleti ile kurduğu iyi ilişkiler çerçevesinde Ermeni sorununda hükümeti desteklemekteydi. Böylece Abdülhamit, Almanya'nın bu politikasından yararlanarak Anadolu'da bağımsız Ermenistan kurulmasını isteyen İngiltere ve Rusya'nın taleplerini bertaraf edebilmiştir.

İstanbul'da bulunan patrikhane, özellikle Ermeni Milleti "Nizamnamesi'nin sağladığı imkanlar çerçevesinde, tüm çalışmalarını bağımsızlık yolunda yoğunlaştırmıştı. Patriklerin çoğu Ermenilerde milli bilincin uyanması ve Ermeni sorununu uluslararası gündeme taşımak için olağanüstü çabalar harcamışlardır. Nitekim Patrikhane ve Ermeni din adamlarının bu alandaki en önemli çalışmaları, Berlin Kongresi sırasında olmuştur. Ayrıca şunu da unutmamak gerekir ki bu dönemde din adamları, komitelerle sıkı bir işbirliği kurdukları gibi planlanan eylemlerin pek çoğundan ya bizzat yer almışlar ya da perde arkasından maddi-manevi destek vermişlerdir.

19.yy'ın ikinci yarısından sonra görülmeye başlayan Ermeni cemiyetleri, Ermeni toplumu arasında sosyal dayanışmayı, kültürel birikimi ve hayır işlerini artırmaya yönelik kurulmalarına rağmen, zamanla devlete karşı isyan fikirlerini aşıl原因, belli bir teşkilatı ve programı olan bir yapıya kavuşmuşlardır. Büyük devletlerin ilgilerini çekme görevi özellikle Hınçak ve Taşnak gibi Ermeni komitelerine düşmekteydi. Nitekim bu iki komite bu amaç uğruna Kumkapı olayları, Babıali Baskın, Osmanlı Bankası Baskın gibi Osmanlı topraklarında bir çok kanlı eyleme imza atmışlardır. Sözde Ermenileri uyandırmak ve Ermenilerin sefaletini Babıali'ye duyurmak amacıyla düzenlenen bu eylemlerde Komiteler, son yıllarda

Babiali tarafından Ermenileri kendi memleketlerinde yok etmek amacıyla sistemli bir politika izlendiğini; zulümlerin, siyasi tutuklamaların ve işkencenin inanılmaz boyutlarda olduğunu; Kürtlerin Ermenilere vahşice saldırdıklarını; devlet memurlarının uygulamaları ile halkı bezdirdiğini; Hükümetin tüm bunlara rağmen vaat ettiği ıslahatları uygulamadığını ve uygulamayacağını, dahası Doğuda haklarını savunmak için ayaklanan Ermenilerin binlercesinin Osmanlı askerleri tarafından merhametsizce öldürüldüğünü iddia ederek halkı isyana teşvik ediyorlardı. Sonuçta gerçekleşen eylemlerde her ne kadar Osmanlı Hükümeti son derece ılımlı bir tutum sergilemişse de Ermenilerin saldırgan tutumları sonucunda hem Ermeniler hem de Türkler büyük can kayıpları vermişlerdir. Fakat olaylarda ölen Ermenilerin sayısı komiteler ve yabancı ve Ermeni basını tarafından maksatlı olarak oldukça abartılmış ve gerçekler tahrif edilmiştir. Nitekim her eylemden sonra daha olayların niteliğini bilmeksizin Avrupalı Devletlerin Osmanlı Devleti aleyhinde bir tutum sergilemeleri, bu devletlerin Ermeni sorununda ne kadar tarafgir ve yanlı bir politika izlediklerini ispatlamaktadır.

Ermeni sorununun Avrupalı devletlerin kışkırtmalarıyla ortaya çıktığını düşünen II.Abdülhamit, daha fazla toprak kaybetmemek için Avrupalı devletler tarafından desteklenen Ermeni isteklerini görünüşte yerine getireceğini belirtmişse de bu projelerin uygulanmasına pek sıcak bakmamıştır. Abdülhamit Ermeniler lehinde yapılacak her ıslahatın Ermenileri cesaretlendirerek kabul edilemeyecek yeni isteklere neden olabileceğini düşünen II. Abdülhamit, Ermeni Sorununun çözülebilmesi için bir yandan kışkırtmaların ve anarşi olaylarının önünü almaya çalışmış, diğer yandan da büyük devletlerin Anadolu'daki nüfuzunu kırmak için oyalama politikası izlemiştir.

İstanbul'da düzenlenen eylemlerin Avrupalı Devletlerin müdahalesini sağlamak amacıyla gerçekleştirdiğini bilen II.Abdülhamit, dış müdahalelere fırsat vermemek için son derece dikkatli olmuştur. Özellikle olaylar sırasında güvenlik kuvvetlerinin tutumlarına çok önem vermiştir. Müslüman halk ile Ermenilerin birbirleriyle çatışmalarını engellemek için de gerekli önlemlerin alınmasını sağlamıştır. Ancak tüm bunlara rağmen Avrupa kamuoyu II:Abdülhamit'i bir Ermeni katliamcısı olmakla suçlamıştır. Ermeniler ise II.Abdülhamit var oldukça

isteklerini gerçekleştirmeyeceklerini bildiklerinden Padişah'a karşı başarısız olan bir suikast girişiminde bulunmuşlardır.

İstanbul'da gerçekleştirilen eylemlerin her ne kadar Ermeniler lehine ıslahatları hızlandırdığı görülmüş ise de algılsa da sonuç itibariyle Türklerle asırlardan beri kardeşçe yaşayan Ermeni toplumu için olumlu hiçbir getirişi olmamıştır. Söz konusu senaryo tıpkı tarihsel süreçte olduğu gibi günümüzde de aynı aktörler tarafından sahneye konulmaya çalışılmaktadır. Ancak burada üzerinde durulması gereken bir nokta varsa bu da politik oyunlara yine Ermeniler ve Türkler kurban edileceklerdir.

24 Nisan 1915 yılında Ermeni çetelerinin elebaşlarına yönelik tutuklama faaliyetlerini, sözde Ermeni soykırımını savunan çevreler bu tarihi, Soykırım'ın başladığı tarih olarak kabul ederler, iddiaları ise 24 Nisan 1915 tarihinde Osmanlı devleti Hükümet kararıyla 2345 Ermeni'yi tutukladı ve bu tutuklananların büyük çoğunluğu tutuklamalar sonucunda hayatlarını kaybettiler şeklindedir. Bu tarihte İstanbul da Osmanlı devleti Hükümet'i Ermeni tutuklamaları gerçekleştirmiştir. Bu tutuklamalar Ermeni terör örgütlerinin şehir yapılanmasını oluşturan ve komiteleri isyana teşvik eden 235 kişi idi. Sayı konusunda yanlışlık olduğu gibi tutuklananların büyük çoğunluğu hayatını kaybetti şeklinde ifadelerde doğru değildir bu çalışmam da 24 Nisan 1915'te kaç Ermeni elebaşısı'nın tutuklandığı ve nasıl bir muamele görüp, nerelerde tutulduğu, bunların akıbetininin ne olduğu konularına açıklık getirmeye çalışıldı.

KAYNAKLAR

A. Kitaplar

- AHMAD Feroz, **İttihat ve Terakki (1908-1914)**, İstanbul 1995
- Ahmet Rüstem Bey, **Cihan Harbi ve Türk-Ermeni İlişkileri**, İstanbul 2001
- AKÇAM Taner, **İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu (İttihat Terakki'den Kurtuluş Savaşına)**, Ankara 1999
- AKÇORA Ergünoç, **Van ve Çevresinde Ermeni İsyamları**, İstanbul 1994
- AKSU Şener, **Ermeni Sorunu Rehberi**, Kocaeli 2001
- AKŞİN Sina, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İstanbul 1987
- AKŞİN Sina, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, Ankara, 2005
- ANADOL Cemal, **Tarihin Işığında Ermeni Dosyası**, İstanbul 1982,
- ARMAOĞLU Fahir, **“19. Yüzyıl Siyasi Tarihi”**, Ankara, 1999
- AVAGYAN Gaidz, F. MİNASSIAN. **Ermeniler ve İttihat ve Terakki İşbirliğinden Çatışmaya**, İstanbul 2005
- AYVERDİ Samiha, **Türkiye'nin Ermeni Meselesi**, İstanbul 2005
- BAŞGÜN Necla, **Abdülhamit'in Cülusundan Zamanımıza Kadar Türk-Ermeni İlişkileri**, Ankara, 1970
- BAYUR Yusuf Hikmet, **Türk İnkılap Tarihi I.**, Ankara 1991
- BOZDAĞ İsmet, **Abdülhamit'in Hatıra Defteri**, İstanbul 1975
- ÇAKILLIKOYAK Hüseyin, **Diasporada Ermeni Kimliği Paris ve Halep Örneği**, İstanbul 2005
- ÇAYCI Abdurrahman, **Türk-Ermeni İlişkilerinde Gerçekler**, Ankara 2000
- DANIŞMENT İsmail Hami, **31 Mart Vakası**, İstanbul 1961
- DE MALEVİLLE Georges, **1915 Osmanlı-Rus-Ermeni Trajedisi ,Fransız Avukatın Ermeni Tezleri Karşısında Türkiye Savunması**, İstanbul 2003
- DEMİREL Muammer, **Birinci Dünya Harbinde Erzurum ve Çevresinde Ermeni Hareketleri (1914-1918)**, Ankara 1996

DEMİREL Muammer, **Birinci Dünya Harbinde Erzurum ve Çevresinde Ermeni Hareketleri (1914-1918)**, Ankara 1996

EROĞLU Veysel, **Ermeni Mezalimi**, İstanbul 1978

ETHEMOĞLU Mehmet, **Ermeni Terörünün Kısa Tarihi**, Diyarbakır 1987

EVREN Gürbüz, **Ermeni Sorunundaki Çıkar Odakları**, Ankara 2002

GENCER Fatih, **Ermeni Soykırım Tezinin Oluşum Sürecinde Amerikan Yakın Doğu Yardım Komitesi**, İstanbul, 2006

GÖYÜNÇ Nejat, **Osmanlı İdaresinde Ermeniler**, İstanbul 1983

GÜLER Ali, **Türkiye'deki Gayrimüslimler**, Ankara 1996

GÜLER Ali, **Her Yönüyle Ermeni sorunu**, Ankara 2001

GÜRÜN Kamuran, **Ermeni Dosyası**, İstanbul 2005

HALAÇOĞLU Yusuf, **Sürgünden Soykırıma Ermeni İddiaları**, İstanbul 2010

HALAÇOĞLU Yusuf, **Tarih Gelecektir**, İstanbul 2010

İLTER Erdal, **Ermeni Kilisesi ve Terör**, Ankara 1996

J. SHAW Stanford, KURAL SHAW Ezel, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, İstanbul 1983

KANAR Mehmet, **Ermeni Komitelerin Emelleri ve İhtilal Hareketleri (Meşrutiyetten Önce ve Sonra)** İstanbul 2002

KANSU Aykut, **1908 Devrimi**, İstanbul 1995

KANTARCI Şenol, **Ermeni Sorunu El Kitabı**, Ankara 2003

KARACAKAYA Recep, **Türk Kamuoyu ve Ermeni Meselesi (1908–1923)**, İstanbul 2005

KARAL Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, Ankara 1995

KOCABAŞ Süleyman, **II. Abdulhamit'in Şahsiyeti ve Politikası**, İstanbul 1985

KOCABAŞ Süleyman, **Jön Türkler Nerede Yanıldı**, İstanbul 1991,

KOÇAŞ Sadi, **Tarih Boyunca Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri**, Ankara 1967

KODAMAN Bayram, **Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası**, Ankara 1987

KODAMAN Bayram, **Üç Ermeni Şarkısı ve Ermenilerin Türklere Bakışı**, İstanbul 2001

KURAN Ahmet Bedevi, **Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele**, İstanbul 1959

KÜÇÜK Abdurrahman, **Ermeni Kilisesi ve Terör**, İstanbul 1997

LEWIS Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Ankara 2000

MAZICI Nurşen, **Uluslar arası Rekabette Ermeni Sorunu'nun Kökeni**, İstanbul 2005

ÖKE Mim Kemal, **Ermeni Sorunu**, İstanbul 1996

ÖZÇELİK İsmail, **Ermeni İddiaları ve Gerçekler**, Ankara 2007

ÖZDEMİR Hikmet, Ramazan ÇALIK, Ömer TURAN, Kemal ÇİÇEK, Yusuf HALAÇOĞLU, **Ermeniler; Sürgün ve Göç**, Ankara 2004

ÖZTUNA Yılmaz, **Büyük Türkiye Tarihi**, İstanbul 1978

ÖZTÜRK Necdet, BEYOĞLU Süleyman, BAKAR Bülent, **Tarihi Gerçekler ve Bilimin Işığında Ermeni sorunu**, İstanbul 2007

SAKARYA İhsan, **Belgelerle Ermeni Sorunu**, Ankara 1984

SEVİNÇ Necdet, **Ajan Okulları**, İstanbul 1975

SONYEL Salahi R, **İngiliz Gizli Belgelerine Göre Adana'da Vuku Bulan Türk-Ermeni Olayları**, Ankara 1988

SÜSLÜ Azmi, **Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı**, Van 1990

ŞAHİN Recep, **Tarih Boyunca Türk İdarelerinin Ermeni Politikaları**, İstanbul 1988

ŞAHİN Recep, **Tarih Boyunca Türk İdarelerinin Ermeni Politikaları**, İstanbul 1988

ŞİMŞİR Bilal, **Osmanlı Ermenileri**, Ankara 1986

Talat Paşa Ermeni Vahşeti ve Ermeni Komitelerinin Ama1 ve Harekat-ı İhtilaliyesi, ilan-ı Meşrutiyetten Evvel ve Sonra 1916, İstanbul, 2005

Talat Paşanın Anıları, Yay. Haz. KABACALI Alpay, İstanbul 1991

TANÖR Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, Ankara 1995

TOKAY Gül, **Makedonya Sorunu**, İstanbul 1996

TURAN Osman, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, İstanbul, 1998

UÇAROL Rıfat, **Siyasi Tarih**, İstanbul 1985

URAL Şafak, YETİŞ Kazım, EMECEN Feridun, **Çeşitli Yönlerden Türk- Ermeni İlişkileri**, İstanbul 2006

URAS Esat, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, İstanbul 1987

YAŞARBAŞ Enver, **Ermeni Terörünün Tarihçesi**, İstanbul 1984

YAVİ Ersal, **Emperyalizm Kıskaçında Türkler, Ermeniler, Kürtler (1856-1923)**, İzmir 2001

B. Tezler

ALKAYA Ahmet Suat, **Ermeni Tehciri Ve Eskişehir Ermenileri**, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tez'i, Eskişehir 2006

ÇAKIL Oğuz, **Osmanlı İmparatorluğu-Amerika Birleşik Devletleri-Ermeni Münasebetleri (1890-1896)**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1993

HOCAOĞLU Mustafa Celalettin, **Osmanlı Ermenilerinin Tehcir Yolları (1915)**, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Malatya 2006

KESKİN Hızır, **Birinci Dünya Savaşı'ndan Bugüne Ermeni Sorunu**, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır 2005

PERİNCEK Mehmet Bora, **Sovyet Arşiv Belgeleri Işığında Türk-Ermeni İlişkileri (1915-1923)**, İstanbul üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007

SAVRANLI Ali Haydar, **Ermeni Terör Örgütleri ve Faaliyetleri**, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2009

SELVİ Ömer, Milli Mücadele Döneminde Türk-Ermeni İlişkileri ve Gümrü Antlaşması, Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2007

ŞİMŞEK Fatma, **İstanbul'da Ermeni Siyasi Faaliyetleri, (1876-1909)**, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Antalya 2003

UÇAR Yusuf İzzettin, **Taşnak Komitesinin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1890-1922)**, Ankara Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1994

UZMAN Nasrullah, **İttihat ve Terakki Dönemi Türk-Rus İlişkileri**, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kars 2008

C. Dergiler

Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 7, Afyon 2005

Akademik Bakış Dergisi, C. 3, S. 6, Milliyet, 15 Nisan 2005.

Belleten, C. LVIII (220). Ankara 1993

Belleten, C. XXXVI, Ankara 1972

Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi, Güz 2006

Kafkas Araştırmaları Dergisi, II, İstanbul 1996

Türk Tarih Belgeleri Dergisi, XIII

Yeni Türkiye Dergisi Ermeni Sorunu Özel Sayısı II

Yeni Türkiye Dergisi, Ocak-Şubat 2001, sayı: 37

Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 8, Van 2005

D. Makaleler

ARSLAN Ali, “*Eçmiyazi Ermeni Katogikosluğunun Osmanlı Denetiminde ve Rus Kontrolündeki Statüsü*”, **Kaskas araştırmaları**, II, İstanbul 1996

BAÇECİ Yahya, *XIX. Yüzyılın Sonlarında Anadolu’da Çıkan Ermeni İsyanlarına Karşı Osmanlı Devletinin Aldığı Askeri Tedbirler*, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı :24, 2008/1

BEYDİLLİ Kemal “1828-1829 “*Osmanlı-Rus Savaşında Doğu Anadolu’dan Göçürülen Ermeniler*”, **Türk Tarih Belgeleri Dergisi**, XIII (17)

ÇİÇEK Kemal, “*Osmanlı Ermenilerinin 1915’teki Tehciri: Bir Değerlendirme*”, **Akademik Bakış Dergisi**, C. 3, S. 6

KILIÇ Davut “*Osmanlı Ermenileri Arasında Katolik Kilisesinin Kuruluş Faaliyetleri*”, **Yeni Türkiye Dergisi Ermeni Sorunu Özel Sayısı II**

KURAN Ercüment, “*Baslangıcından Günümüze Ermeni-Türk İlişkileri*”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Ocak-Subat 2001, sayı: 37

MERCAN Salih, “*Van’da Ermeni Olaylarının Başlaması*” **Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 8, Van 2005

SARINAY Yusuf, “24 Nisan 1915 Ermeni Tutuklamaları”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Güz 2006

SARINAY Yusuf, “Fransa'nın Ermenilere Yönelik Politikasının Tarihi Temelleri”, **Ermeni Araştırmaları**, sayı: 7

SERTOĞLU Mithat, *Türkiye’de Ermeni Meselesi*, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı 4

ŞAHİN Gürsoy, “Türk-Ermeni İlişkilerinin Bozulmasında Amerikalı Misyonerlerin Rollerine Üzerine Bir İnceleme” . **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi** 7, Afyon 2005

TUZCU Ali, “Merzifonda Ermeni Ayaklanmaları”, **Bellekten**, LVIII (220). Ankara 1993

E. Sempozyumlar ve Bildiriler

“Büyük Selçuklu İmparatorluğu Döneminde Selçuklu-Ermeni İlişkileri” **Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu İle İlişkileri Sempozyumu**, , Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü Yay. 8-12 Ekim 1984 Erzurum

AKŞİN Sina, "II. Jön Türk Hareketi'nin Dönemlendirilmesi", **VII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri**, Ankara 1983

Atatürk Üniversitesi, Türklerin Tarih Boyunca Ermeni toplumu İle İlişkileri Sempozyumu (8-12 Ekim 1984), Ankara 1985

AYDIN Mustafa, “Osmanlı Döneminde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı ve İlk Safhaları (1800-1878)”, **Çeşitli Yönlerden Türk-Ermeni İlişkileri**, İstanbul Üniversitesi, 2006

Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri II, Ankara 2003

KURAN Ercüment, “Ermeni Meselesinin Milletler Arası Boyutu (1877-1891)”, **Türklerin Tarih Boyunca Ermeni toplumu İle İlişkileri Sempozyumu** (8-12 Ekim 1984), Atatürk Üniversitesi, Ankara 1985

SARAY Mehmet, “Ermeni Terörü 1887-2002”, **Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri**, II. Ankara, 2003

ŞİMŞİR Bilal, *Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine*, **Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu İle İlişkileri Sempozyumu**, Erzurum Atatürk Üniversitesi, Ankara 1985

Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu İle İlişkileri Sempozyumu Bildirileri, Atatürk Üniversitesi, Erzurum 1984

F. İnternet Adresleri

<http://www.yasevyaterket.com/index.php/ermeni-sorununun-ortaya-cikisi/ermeni-isyanlari-1-dunya-savasi.pdf>, 2006

SELVİ Haluk, “*Yozgat’ta Ermeni Olayları (1893-1894)*” Nejat Göyünç, “*Osmanlı Devletindeki Ermeniler Hakkında*”

<http://www.osmanli.org.tr/yazi.php?bolum=4&id=257>, 04/01/2006.

KODAMAN Bayram, “**Ermeni**

Yanılgıları”<http://www.turkishresponse.com/turkce/makaleler/makale35.html>, 06/01/2006.

<http://www.bizimanadolu.com/haber/100505.htm>

<http://www.taraf.com.tr/haber/24-nisanda-iste-bunlar-olmustu.htm>

<http://www.aku.edu.tr/AKU/DosyaYonetimi/SOSYALBILENS/dergi/VIII1/altintas.pdf>

www.satemer.sakarya.edu.tr/pdf/yozgattaermeniler.pdf, 12/01/2006.

www.kultur.gov.tr/portal/yazdir_tr.asp?belgeno=3772, 27/12/2005

www.ermeni-sorunu.gen.tr/turkce/tehcir/yankilar.html, 11/01/2006.

www.ermeni-sorunu.gen.tr/turkce/tehcir/yankilar.html, 11/01/2006

H. Arşiv Belgeleri

BOA, DH, ŞFR No. 52/96-97 /98

BOA. DH. ŞFR No: 52/102

BOA. DH. ŞFR. No: 53/149

BOA. DH. ŞFR. No: 53/65

BOA. DH. ŞFR. No: 54/A 364

BOA. DH. ŞFR. No: 54-A /177; No: 57/57

BOA. DH. ŞFR. No: 54-A/366

BOA. DH. ŞFR. No: 55/214

BOA. DH. ŞFR. No: 56/60

BOA. EUM. 2. Şube. No: 57/23

BOA.DH. ŞFR. No: 52/266

BOA.DH. ŞFR.No: 52/255

BOA.DH.ŞFR No: 52/102

BOA.DH.ŞFR No: 52/102

BOA.DH.ŞFR No: 52/96,97,98

BOA.DH.ŞFR No: 52/96,97,98

BOA. DH. EUM. 2. Şube, No: 7/52

BOA. DH. EUM. 2. Şube, No: 8/5

BOA. DH. EUM. 2. Şube No: 7/7

BOA. DH. EUM. 2. Şube, No: 9/10

EKLER

انت عمليه در بريتانيا

کتابخانه

۷۰۱

خطوط اولی و دومی از این روز قوه تفارقی تنظیم کردیم بجز بوقون و شوره رست که بپور کانه
اول قدری حرکت میکرده از آن بپور کانه بودن هر دو یکی برضایه اوقات ابتدا اوزره مکتف با همه
انجا و اطراف و حتی بعضی بازم ساعت مقداری طیب روزه کانه صیغه کرده - در خطبه و تقریر ایوم
ادتوزی تجار خانه و خانزاده قیام اولی در آن وقت و در روزی وضع اضطرار بجهت ادولب اوقات سازه و تقریر
درت ساعتی برکه اداره به کلون موجود در زمانه وضع اضطرار بجهت ادولب اوقات سازه و تقریر
ایستاد و سایر اوقات اینکده بود قدری کوریه و در روزی وضع اضطرار بجهت ادولب اوقات سازه و تقریر
مالا امید کندن ایسه پانز او را در آن وقت به تقریر بپور کانه بود در روزی وضع اضطرار بجهت ادولب اوقات سازه و تقریر
اولی در آن وقت به تقریر بپور کانه بود در روزی وضع اضطرار بجهت ادولب اوقات سازه و تقریر
نقص و کجی و کونوز اینکده بجهت ادولب اوقات سازه و تقریر بپور کانه بود در روزی وضع اضطرار بجهت ادولب اوقات سازه و تقریر
بکلی تنظیم میگردید بجهت ادولب اوقات سازه و تقریر بپور کانه بود در روزی وضع اضطرار بجهت ادولب اوقات سازه و تقریر
اجرای ایسه بجهت ادولب اوقات سازه و تقریر بپور کانه بود در روزی وضع اضطرار بجهت ادولب اوقات سازه و تقریر
و حتی بواسطه سازه ایله رابط اند و شده است اولیان بیک ایستاد بجهت ادولب اوقات سازه و تقریر بپور کانه بود در روزی وضع اضطرار بجهت ادولب اوقات سازه و تقریر
بیسته ده که سانه بجهت ادولب اوقات سازه و تقریر بپور کانه بود در روزی وضع اضطرار بجهت ادولب اوقات سازه و تقریر
صورتیه تأسیه بجهت ادولب اوقات سازه و تقریر بپور کانه بود در روزی وضع اضطرار بجهت ادولب اوقات سازه و تقریر
مبنی اجتماع برقرارند بجهت ادولب اوقات سازه و تقریر بپور کانه بود در روزی وضع اضطرار بجهت ادولب اوقات سازه و تقریر
نظر تصدی بجهت ادولب اوقات سازه و تقریر بپور کانه بود در روزی وضع اضطرار بجهت ادولب اوقات سازه و تقریر
قره در اجتماع بجهت ادولب اوقات سازه و تقریر بپور کانه بود در روزی وضع اضطرار بجهت ادولب اوقات سازه و تقریر
در بپور کانه بجهت ادولب اوقات سازه و تقریر بپور کانه بود در روزی وضع اضطرار بجهت ادولب اوقات سازه و تقریر
واقعاً اینکده بجهت ادولب اوقات سازه و تقریر بپور کانه بود در روزی وضع اضطرار بجهت ادولب اوقات سازه و تقریر
دفعه اولی که بجهت ادولب اوقات سازه و تقریر بپور کانه بود در روزی وضع اضطرار بجهت ادولب اوقات سازه و تقریر
تجدید اجتماع بجهت ادولب اوقات سازه و تقریر بپور کانه بود در روزی وضع اضطرار بجهت ادولب اوقات سازه و تقریر
برندک اینکده بجهت ادولب اوقات سازه و تقریر بپور کانه بود در روزی وضع اضطرار بجهت ادولب اوقات سازه و تقریر
و حتی بجهت ادولب اوقات سازه و تقریر بپور کانه بود در روزی وضع اضطرار بجهت ادولب اوقات سازه و تقریر

کفکی نظری

۱۷ جولای ۱۹۰۴

7/52/4

BOA. DH. EUM. 2. Şube No: 7/52

Çankırı da bulunan tutuklu Ermeni Komitecilerin serbestçe dolaşabildiklerini gösteren Belge

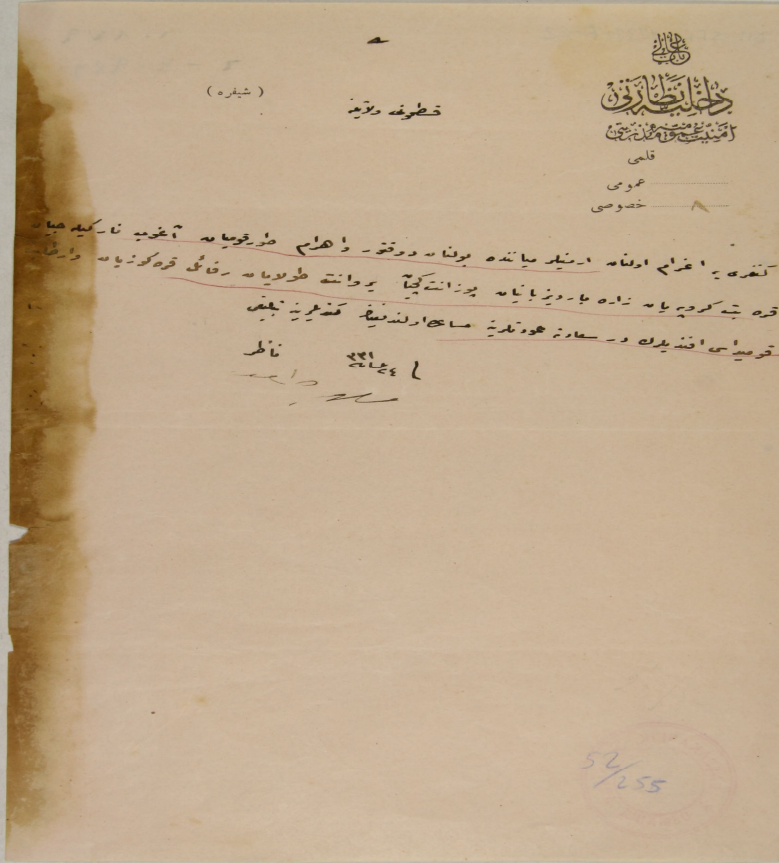
دولت عثمانیه
خالدی نظارتی

اداره	ولایت	دیار بکر	ولایت	(شماره)
ارضروم	»	سولیه	»	متصرفلغنه
آطنه	»	سیواس	»	جاریک
انقره	»	طربزون	»	»
آبدین	»	تتلیون	»	»
بتلیس	»	قونیه	»	قره سی
بصره	»	معموره العزیز	»	قنبره
بغداد	»	سویط	»	قلعه سلطانیه
بیروت	»	وان	»	متنقا
حلب	»	سین	»	»
خداوندکار	»	اورفه	»	قبرصی
		ایزیت	»	مدینه منوره

مجن ، محرم ، بانا شلی

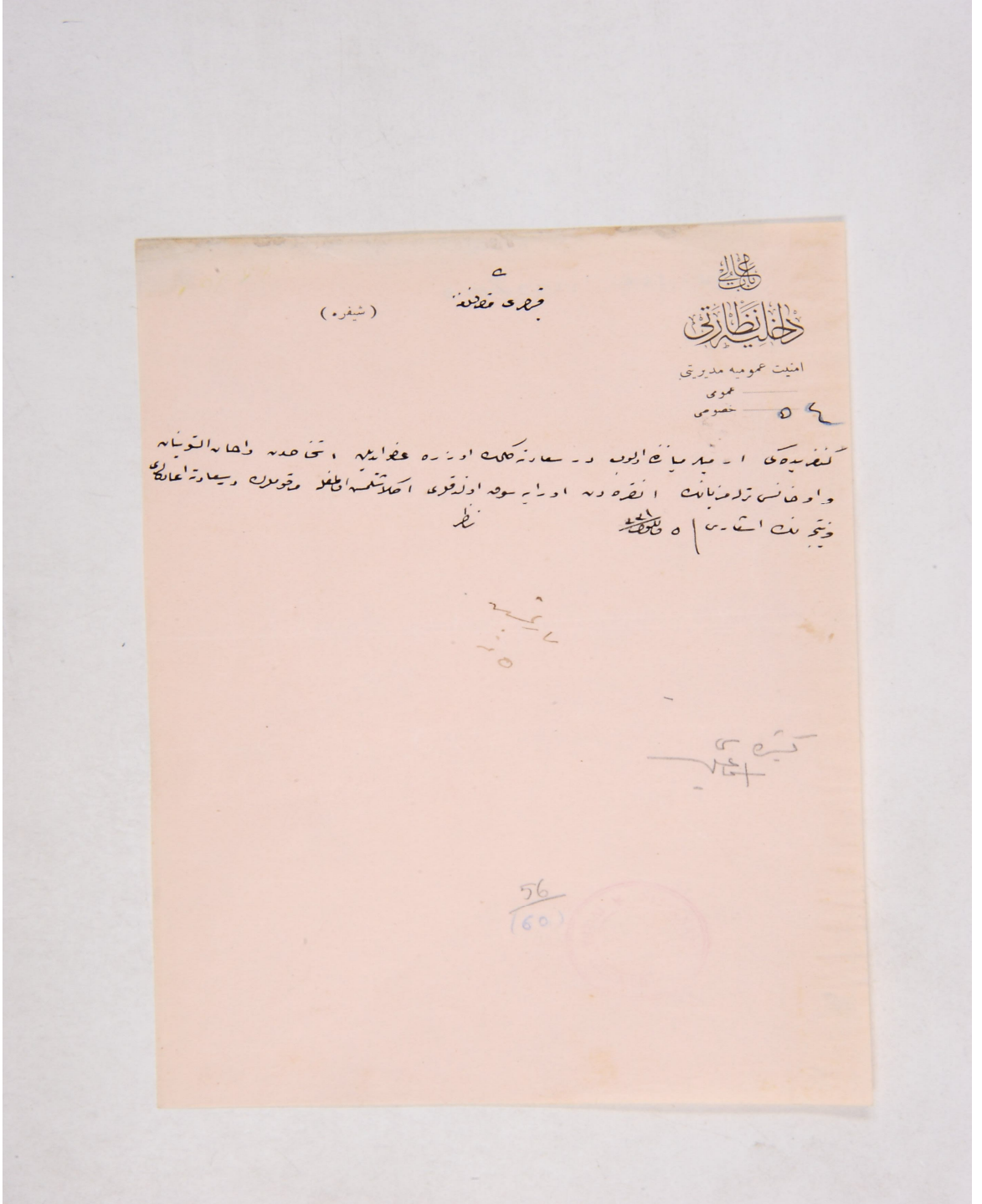
توقفت
شعبه
توقفت
توقفت
توقفت

أدنی قعدانیک مالک عثمانیه ده کی ترکیه اوله اقلدیله وسیایه لایله اوتد ندیری کدیرینه تمهاریت
اداره کانتیه مولا اولام تمشیری و اعلیایه حدی متعاقب طامشاقه قعدته سنک
موسیده ده بوشانه اومشیک درقان عیبه حاکمه و مالک عثمانیه ده کی اومشیک درقان اولام
دوچاره خسته اولنه انتظار ایسه رک اوزمانه بوند قوتلایله اقلدیله اعلیایه لایله اوتد ندیری
ایسکده موقعتی و هوقعدنه استفاده ایسکده صورتلایله مملکت ایسه و استقبالیله نایر
ایسه بوند درقان خانانیه جانیله نایله دولتک مان عبده بوقعدنه اومشیک ده نایله
ایله بتلیس ، یوسه و واند و قوجیلان هادنه افری عصبانیله ایله برکه ده
نایله ایسه و اسان کوزلی مالک ایسکده ده بوشانه و ایسکده عوانترش یله اقلدیله
مستقی موقعت ایسه بوند بوقعدنه ساعینک مملکت عثمانیه اولام ده هر درلو

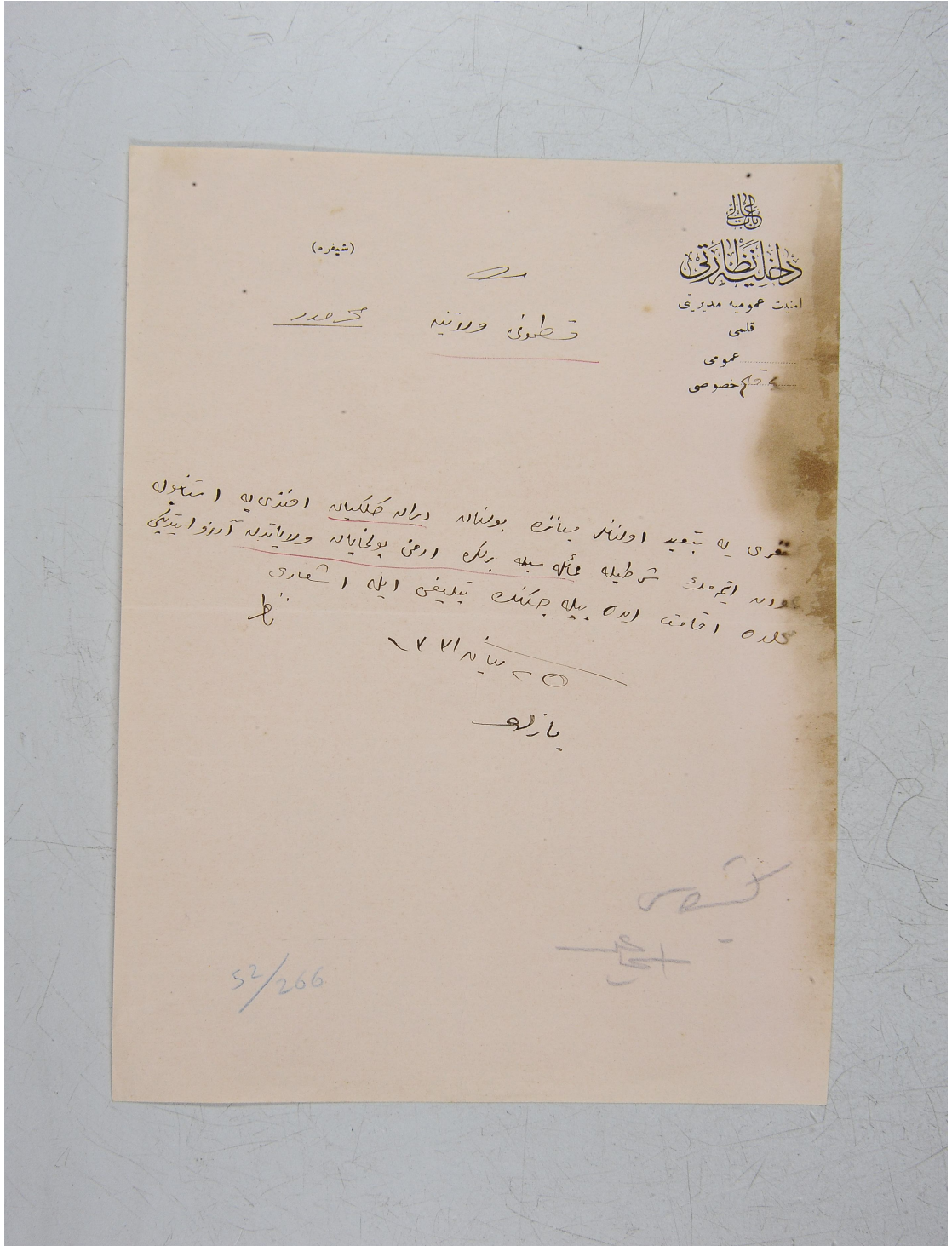
BOA.DH. ŞFR.No: 52/255

Vahram Torkumyan, Agop Nargileciyan, Karabet Keropoyan, Zare Bardizbanyan, Pozant Keçiyen, Pervant Tolayan, Rafael Karagözyan ve Vartabet Komidas Dahiliye Nezareti'nin 8 Mayıs 1915 tarihli emri ile serbest bırakılarak tekrar İstanbul'a dönmelerine izin verildiğini gösteren Belge

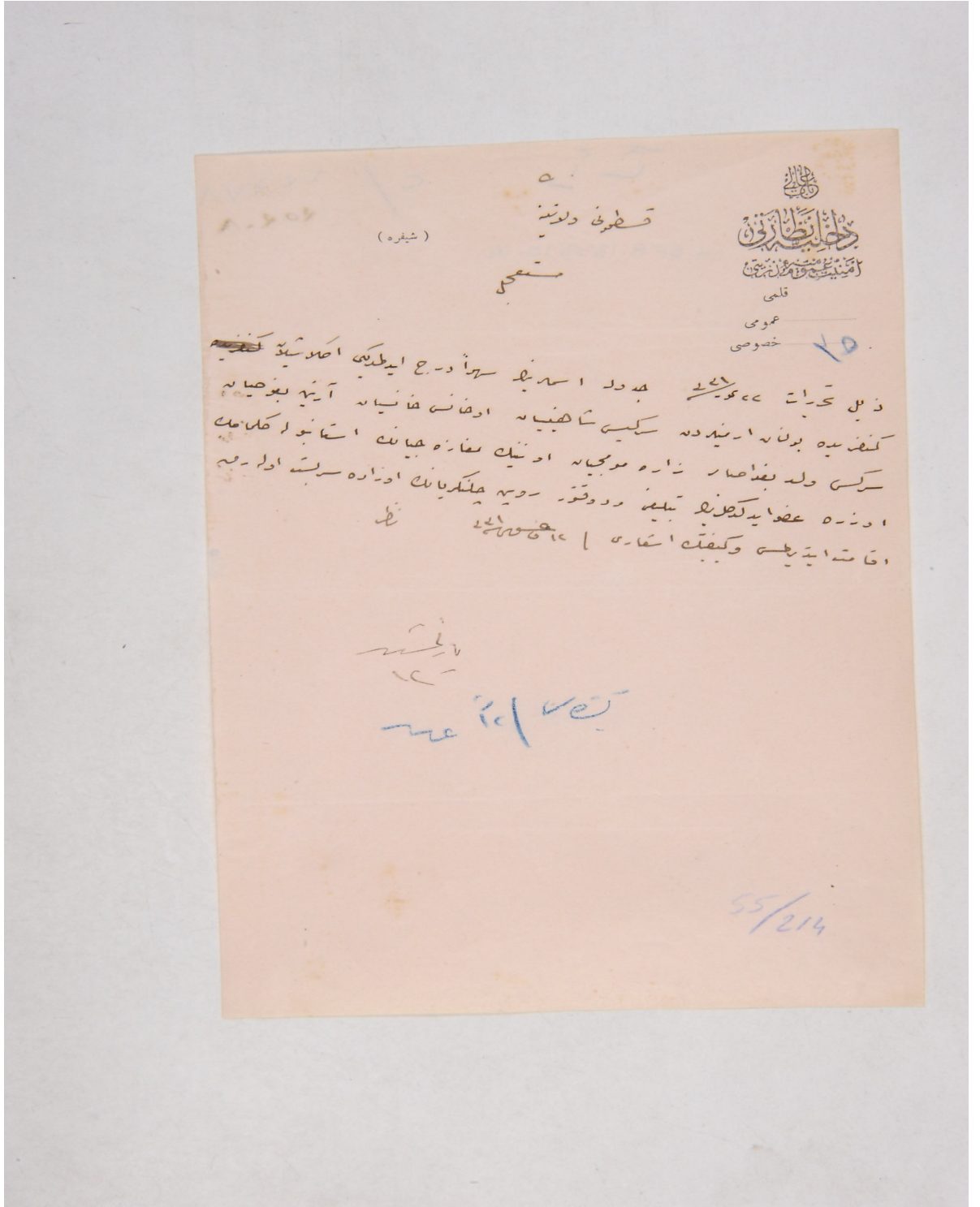
BOA. DH. ŞFR. No: 56/60

Vahan Altunyan ve Ohannes Terlemezyan'ın Dahiliye Nezaretî emriyle İstanbul'a dönmeleri sağlandığını Gösteren Belge

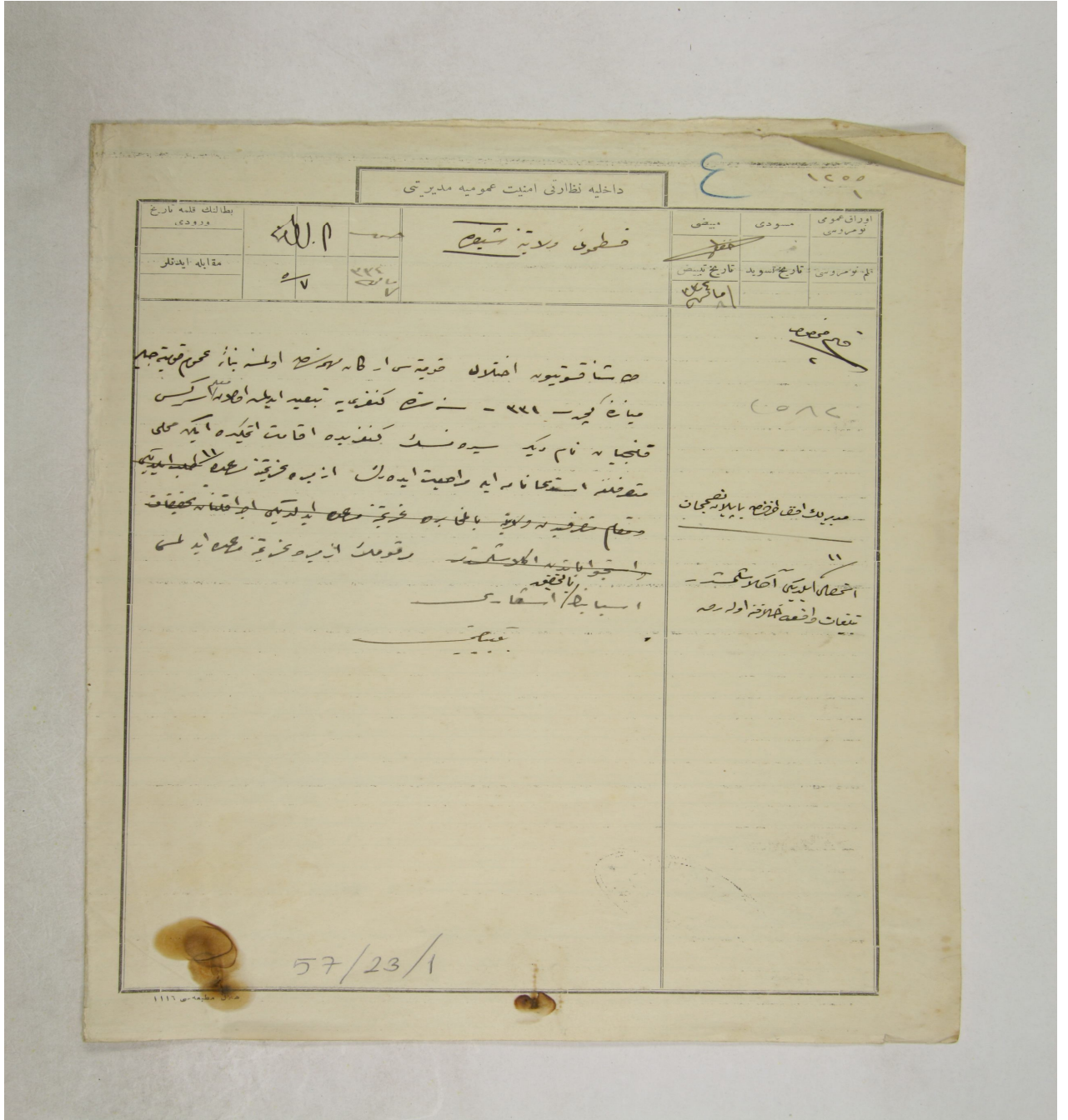
BOA.DH. ŞFR. No: 52/266

Diran Kelekyan Çankırı'da ikamete tabii tutulandan İstanbul dışında ailesiyle birlikte başka bir yerde yaşamak üzere serbest bırakıldığını gösteren Belge

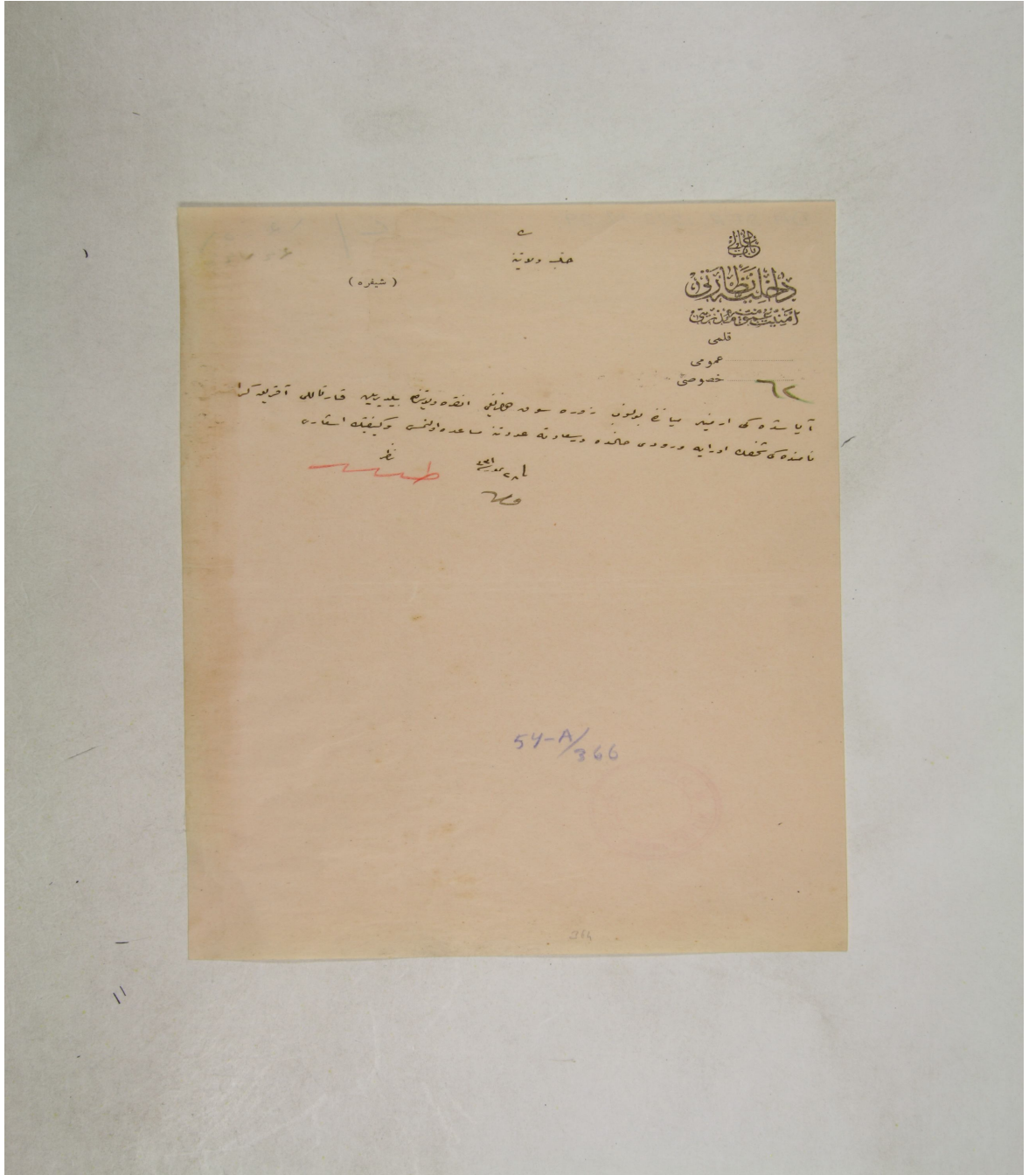
BOA. DH. ŞFR. No: 55/214

Serkis Şahinyan, Ohannes Hanisyan, Artin Boğasyan, Zara Mumcuyan gibi bazı Ermeniler de İstanbul'a gelmemek üzere affedildiğini gösteren Belge

BOA. EUM. 2. Şube. No: 57/23

Serkis Kılınçyan İstanbul'a kaçmış, oradan da Alman Grubu isimli bir kişni yardımıyla Bulgaristan'a kaçarak faaliyetlerine devam ettiğini gösteren Belge

BOA. DH. ŞFR. NO: 54-A/366

Akrık Keresteciyan önce Zor'a sevk edilmiş, sonra serbest bırakıldığını gösteren Belge

ÖZGEÇMİŞ

29 Kasım 1980’de Kars’ın Susuz İlçesinin Kayalık Köyünde doğdum. İlkokul Eğitimimi Kars Gazi Ahmet Muhtar Paşa İlkokulun da, Ortaokul Eğitimimi Kars İmam Hatip’te, Lise Eğitimimi Kars Cumhuriyet Lisesin de tamamladım. Lisans Eğitimimi ise Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde 2002’de tamamladım.